

Tartalom

SINKOVITS Péter: A hologram hintóján (regényrészlet)	3
JÓDAL Kálmán: La folie, avec amour electrosexual (elbeszélés)	10
Slavko MATKOVIĆ: Grga Bajić I. ■ Grga Bajić II. (versek) (TRICEPS fordítása)	18
MIZSUR Dániel: Ezen az oldalon ■ A nehezebb úton ■ Világos lesz ■ Mindig késésben (folyóparton) ■ Kijutni valahová ■ És mind ez idáig... (versek)	25
KOVÁCS Kristóf: Más jut ■ Népliget ■ Pesti lányok ■ Egy ideig, aztán nem ■ Nehéz így ■ Külváros (versek).	29
Zvonko KARANOVIC: Napisten ■ Radírfej (versek) (BENEDEK Miklós fordítása).	33
Ljubiša ĐIDIĆ: Budapest rózsája (útleírás) (GÁLLOS Orsolya fordítása).	35

AZ IRODALOM ÉS A KIZÖKKENT VILÁG II.

SÁGI VARGA Kinga: Kibillent önazonosságok, kiszámíthatatlan távolságok (Juhász Erzsébet: <i>Senki sehol soha</i>)	53
BÁNYAI János: A kizökkent próza (Térey János novelláiról).	60
PATÓCS László: Hiányérzelmek (Emotív kizökkenések Tóth Krisztina prózájában).	65
NAGY Csilla: Az emberek alkonya (Németh Zoltán <i>Kunstkamera</i> című kötetéről)	72
SZÉNÁSI Zoltán: Kis magyar kolon(ial)izmus (Szálinger Balázs <i>Zalai passió</i> című művéről)	81
DANCSÓ Andrea: Változás-narratívák Závada Pál <i>Természetes fény</i> című regényében	89
LOSONCZ Márk: „...a párizsi levegő, ha nem is tesz szabaddá, szabadabbá igen...” (Beszélgetés BALÁZS Gáborral)	96
„...mondanivalója nemegyszer vallomásba torkollott.” (Beszélgetés FÖLDES Anitával)	115

BETHLEN GÁBOR

Alapkezelő Zrt.

A szám megjelenését a Szerb Köztársaság Művelődési és Tájékoztatási Minisztériuma, a Tartományi Művelődési és Tájékoztatási Titkárság, Újvidék Város Önkormányzata, a Bethlen Gábor Alap, valamint a Nemzeti Kulturális Alap támogatta.

A Híd honlapja: www.hid.rs

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása

A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

82+3

HÍD : irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat / Főszerkesztő Faragó Kornélia. – 1. évf., 1. sz. (1934) – 7. évf., 15. sz. (1940) ; 9. évf., 1. sz. (1945)– . – Újvidék : Forum Könyvkiadó Intézet, 1934–1940 ; 1945–. – 23 cm

Havonta

ISSN 0350–9079

COBISS.SR-ID 8410114

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 2015. június. Kiadja a Forum Könyvkiadó Intézet. Igazgató: Virág Gábor. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/457-216; a Híd honlapja: www.hid.rs; e-mail: hid@forumliber.rs – A Szerb Köztársaság Tudományügyi és Technológiai Minisztériuma által tudományosnak (M53) minősített folyóirat. – Szerkesztőségi fogadóóra csütörtökön 10-től 11 óráig. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető az Izdavački zavod Forum 840-905668-94-es számlára (broj modela 97, poziv na broj [odobrenje] 16-80250-742131-00-04-820); előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj 2015-re belföldön 1200 dinár. Egyes szám ára 120, kettős szám ára 200 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 60 EUR – Készült a Grafoprodukt Nyomdában, Szabadkán. – YU ISSN 0350-9079

A hologram hintóján

Regényrészlet

E szerdai napon Georginát leginkább az foglalkoztatta, hogyan távolíthatná el az auráját, majd gondolatban a bőrét is. – Akkor már eljátszhatunk valamely fogalommal. Legyen ez a szó például a feltámadás. Megfelel, Bertold? Járjuk körül tehát, mely időpontok alkalmasak a vedlésre, és mi nyújt védettséget az új páncélzatunk megszilárdulásáig.

– Eszköztárunkból hiányzik a mindenhatóság, a mindentudás, a tökéletes szabadság és az örökkévalóság – sorolta Bertold. – Marad valami? A jónak gondolt cselekvés esélye, például. Meg a gyakran alig értelmezhető szimbólumok.

– Azok mégis a lélek mélyén rajzolódnak ki – nyomatékosított Georgina.

– A növények meg mind az ég felé néznek...

A nő behúzta az utcára néző ablakok függönyeit, majd ismét lomhán elnyúlt a díványon. – Te hogyan szembesülsz a végesség tudatával? – kérdezte végül halkán.

Bertold cigarettára gyújtott, egy cédéről barokk muzsika szólt. – A mérhető időn és a látható téren belül elhelyezkedve mellénk szegődhet várakozó társként a véletlen izgalma. A peremen olykor mégis találkozhat az emberi világ az istenivel. Nem gondolod?

– Fordulj el, öltözködöm – figyelmeztetett Georgina.

A férfi töltött magának egy keveset a francia borból, belelapozott az ott heverő magazinba: vadnövényekkel befutott várromok, megdőlt tornyok, omló falmaradványok, elhagyatott, bozótos ösvények, üvegezett vitrinben régi kardok, bábuk furcsa vértzetben... – A feltámadás misztériuma egyik lehetséges erőforrásunk. Ajándéku kapott jóvátétel.

– Én rövidesen meghalok, Bertold. Ezt nevezed te jóvátételnek?

Kinn közben egyre sötétült, apró szemcsés eső csapdosta az ablakot. Könnyű ruhácskájában Georgina karcsú, kecses árnyként suhant át a szobán. – Vivaldi! – mondta elégedetten. – Vivaldi. Hangosítsd fel, kérlek!

– Amit teszünk, az mégsem enyészhet el nyomtalanul – Bertold hangjában volt némi tanácsstalanság. – Ez a metafizika lényege. Azonfelül a meghalásnak is lehet művészete. Amúgy: nincs elmúlás az élet szeretete nélkül, nincs elszakadás, ha nincs odatapadás.

– Ez lenne a legyőzött halál?

– Talán inkább a lélek merev formáival való szakítás – lendült bele Bertold. – Az ember mégsem pusztán azzal azonos, ami benne, magában lakozik. S bár a tájékozódáshoz valóban az önismeret készíti elő az utat, azonfelül szabadon választhatunk a szellem értékei közül, döntésünk ezért többnyire valószínű, máskor meg a tudattalan struktúrájából származóan titokzatos, számunkra is módfelett rejtjeles. Mindez mégis egységesen a sajátunk – ezért a végső számadás is csak ránk tartozik.

– A lázadó éned eddig számomra ismeretlen volt – szólt közbe gonoszkodó derűvel Georgina.

– Csak ne gúnyolódj! Hát nem érted? Akarattal és ésszel mégsem uralhatunk mindent, ez sok terhet levesz a vállunkról. A jónak vagy rossznak vélt cselekvés is viszonylagos. Csak a gondolat határtalan.

Georgina az ablakhoz ment, kissé elhúzta a függönyt, az utca forgalmát figyelte.

– Te most mire gondolsz? – kérdezte Bertold.

– Arra, hogy ma még nem engedlek be a titkos szobámba – mondta határozottan a nő. – És most én is kérek a borból.

(Ideges zsongás a hatalmas irodateremben – az idős államfő holnap érkezik a városba. Bertoldnak az igazgató már napokkal korábban szólt, készüljön, a jegyeket rövidesen megkapják, ő is ott lesz az operaházi díszelőadáson. Kollégái előtt Bertold ezt titokban tartotta, egyesek talán irigykednének rá, másoknak meg feltűnne megbízhatósága, ez utóbbival ugyan Bertold maga sem volt egészen tisztában, mindenesetre meglátogatta szobáját, aki méretet vett az új öltönyhöz, valamint vásárolt egy pár fekete lakkcipőt. Aznap pedig várta, hogy átvehesse a tiszteletjegyet, kétszer is összefutott az igazgatóval, de az – bár nyájasan köszöntötte – elsietett mellette.)

– Elhagyom a várost – mondta Bertold az ablaktól ellépő Georginának.

4 *(Délután Bertold ágyban maradt, miként egyetemista korában oly gyakran. Megidéződött a bérelt szoba komor zöld fala az élénkpiros asztalterítővel és a*

rozoga, támlás barna székekkel – a romboló egyedüllét nyomasztó jelképei. Az unalmas délelőttöket időnként csak a szomszéd lány teregetése szakította meg, aki egyébként tudta, hogy a diák figyel. Incselkedő félfordulatokkal ezt jelezte is, de Bertold nem jutott tovább a leselkedés játékoságán, s csak képzeletében szőtt egyre merészebb jeleneteket. Időnként benyitott az idős háziasszony is, „juj, maga megint fekszik”, kávéval kínálta, „nőt ide nem lehet hozni”, mondogatta még kezdetben, de Bertold ilyenkor inkább áttanulmányozta a filmszínházak kínálatát; késő este általában a sarki kis mozi választotta, ott mindig újdonságokat mutattak be, kevesen voltak, utána még elsétált a közeli sajtóház hatalmas épületéhez, annak ablakaiban már ott lógtak a másnapi szám betördelt oldalai. Aztán tél lett, a városban elakadt a forgalom, a szomszéd lány is behúzódot, a szoba intenzívebb zöldjében csak az abrosz vérvörös tócsája.

Bertold este mégis felcihelődött, úgy döntött, elsétál az operaház környékére, s a tömegből tekinti meg az államfő érkezését. Álldogált tehát ő is az ünneplőbe öltözött, testápolószerek nehéz párájában összezsúfolódott emberek szorításában, néhányan zászlót lengettek – holnap felmondást kap, gondolatban ezt már letisztázta, bizonyára kiderült a múltjából valami, a megbízhatatlanok táborába sodródva pedig semmiképpen sem maradhat a kiemelt fontosságú irodaházban, amely kormányzati szervek megrendelésére készít elemzéseket. A közvetlen közelben ekkor tűnt fel az a magas lány (a leendő Georgina?), igen, a zeneiskola egykori harmonika-zenekarából (vagy a mása?), az elméleti órákon szálfegyenesen ült, derékig omló hajával, s míg a többiek mind húsosak és pikkelyesek, ő angyali simaságú, gyermekies alakján ruhája redőzetlen. Némi lökdösődés árán Bertold mögéje nyomakodott, egyre szorosabban – amikor pedig feltűntek a hatalmas fekete autók, s az államfő széles karlengetéssel üdvözölte a tiszteletére megjelent tömeget, ők már a közeli, az esemény miatt elnéptelenedett kávézóban ültek.)

– Akkor próbáljuk meg tisztázni a dolgokat! – mondta Georgina szinte parancsolóan.

(– Ott ácsorogtam a tömegben – mondta másnap Bertold az igazgatónak.

– A fenébe is, a jegye ott maradt volna az asztalomon? – morfondírozott az igazgató –, pedig éppen gratulálni szeretnék, mátol az egyik osztályvezetői posztot tölti be. Kérem, foglalja el a helyét a 114-es szobában.)

– Te hogyan képzeled el a mennyországot? – érdeklődött Bertold.

– Néhány tenispálya, kókuszos aprósütemények s a közelben egy orvosi rendelő. Meg néhány eredeti Klimt-kép a szobám falán.

– Meglehetősen szerény igények.

– De legalább kellemesek...

Bertold a jelenbe végképp visszazökkenve korábbi átgondolt tételét kockáztatta meg: – A teremtés kísérlet, amely folytatódik

– S mi ebben miért nem vehetünk részt?

– Talán mert nem ismerjük a nagy cél értelmét.

– Így azt meg sem tudhatjuk. És ha ez a titkos elképzelés nem is létezik?

Bertold mosolygott:

– Akkor legalább ez sem feszélyez bennünket.

– Cinikus lennél?

– Nem. Ez voltaképpen teherlevételnek is minősül. Nem gondolod?

– Szerintem az egész nagy titkos terv csak egy szórakoztató játék. Beavatatlanok maradtunk, ami kissé mégiscsak gyanús. És ez a mennyországhistória is. Ahová állítólag csak a jók kerülnek.

– Olvastál Krisztus második eljövételéről?

– Hogyne. Pazar vérfürdő. Óceánömlések, földrengések, válogatott kínzások. A maradék – irány a paradicsom. Nem kérek belőle...

– Isten a létben teremtőként, a történelemben áldozatként határozza meg önmagát.

– Ebben nem különbözünk.

– És a feloldozás a keresztfán?

– A múltamat nem hagyom őrizetlenül; a bűneim pedig csak rám tartoznak. S ha valaki igazából átvállalta volna őket, nem esnék időnként depresszióba.

Bertold egy hasonlatot latolgatott, aztán csak ennyit mondott:

– Nagyon kemény vagy!

– A valószínűség fegyelmez – jegyezte meg halkán Georgina, majd eltűnt a másik szobában, s becsukta maga mögött az ajtót.

– Az áldozat mégis teret nyithat az újnak – fogadta később Bertold a visszatérőt.

– Fáradt vagyok – ezzel Georgina leheveredett a pamlagra. – Most még tőled is.

– Elmenjek?

– Egyedül sem akarok maradni.

– Akkor?

– Ott sorakoznak a könyveim a transzcendens létről, áttanulmányoztam mind, az apokrif kéziratokat is, most mégis összeszorul a szívem. Minden jobban ki van találva, semmint gondoltuk volna. A feltámadás is, ami persze mégis másmilyen, mint Lázár újjáélesztése volt. Vagy a reinkarnáció: az új életek és még újabb halálok sorozata... Láncon tartás, mert

végül ez is a semmibe vezet. A látomásainkba visszanyúló ködös szent történeteink pedig rendre legendák, mítoszok. Bár ez utóbbiaknak még lehet némi szimbolikus igazságtartamuk.

- Fülünkhöz hangszerelt negédes zene?
- Nehéz különbséget tenni önámítás és hit között...
- A tanítványok csak nem találhatták ki az egészet?
- És a későbbi krónikások?
- A képzelet mégis behatárolt... A szemtanúk elmondása viszont nemzedékeken át rögzült. És nem pusztán az érvényes, ami bizonyított. Meglépten-nyomon találhatunk hipotézist alátámasztó evidenciákat...

Georgina megigazította fejpárnáját:

- Végül egyetlen kérdés maradt.
- Éspedig?
- A mulandóság hátrálásaként a halál megszelídíthető?

Bertold elköszönt.

- Erről majd legközelebb – mondta távozóban.

– Azok a mérhetetlen, átláthatatlan lengyel erdők – suttogetta Georgina, nyugágyában pihenve a verandán, midőn Bertold ismét meglátogatta –, a sudár fák megnyúló árnyékai azonosítható emlékeként nyomulnak tompán a bőröm alá; de miféle képek tolnak elő ismét lecsatolt démonokként...

Nyugtalanul rendezgette selyempongyolája ráncait, holott a férfi, aki mellette ült, jelenlétével csak asszisztált a monológhoz, tekintete amúgy elakadt a hatalmas kert pázsittal övezett ösvényein.

– Emlékek, megint csak emlékek – csattant fel Georgina –, idővesztés, a lélek bolondos, haszontalan alakoskodása. Cselekvésképtelenség. Vagy más a véleményed?

Bertold fészkelődött:

- Nem tudnék válaszolni.
- Legalább ellenkezni...

A férfi felemelkedett, sétált néhány lépésnyit.

– Nekem a lengyel erdők egy képeslapból kivágott régi fotót jelentik, rőt, süppedő levelekhez illeszkedő női test nyújtózzkodását...

- Folytasd!

- Untatnálak. Magam is megelégtettem a régi dolgaimat.

- Akkor beszéljünk másról.

A férfi a napernyővel bibelődött, aztán visszaigazította szalmakalapjáról a töredezett-kitüremplő szálakat, italt töltött, csak magának.

- Szóval meséljek?

– Kérlek! – mondta Georgina, most már kényelmesen elhelyezkedve.

– Akkor kezdjük Xéniával. Tegnap találkoztam vele. A Pingvin bárban. Egyedül ült egy asztalnál, poharak közé görnyedve. Nem is kellett kérdezni.

– Tegnap este barátnőmmel a temetőben voltunk, s bementünk a ravatalozóba. Ott feküdt Laci, a külső neonfény épp az arcára esett. Mintha szólni akart volna, s talán mosolygott is. Ránéztünk és kifutottunk. Délben volt az esküvőnk, Lacit mindössze két hete ismerem, bevágódott az életembe, mindig derű az arcán, aktatáskájával rohangált ügyeket intézni, de esténként itt várt a Pingvinben, vacsora, pezsgő, ám még csak el sem csábított. Aztán előállt a javaslattal, feleségül vesz. Oly gyorsan történt mindez, gondolkodni se volt időm, mit veszíthetek, karcsú volt, szőke, egy fejjel magasabb nálamnál, rajongott a nagy mellű nőkért, engem meg ismersz, csak Fellini-filmeket néztünk azokban a napokban. A szüleiről nem mondott semmit, az esküvőnkre is mindössze két munkatársa jött el, tanúnak, meg a barátnőm. Kint ebédeltünk a szigeten, az asztal feldíszítve, a pincérek frakkban, Laci vidám, mint mindig, aztán elnézést kért, valamit még el kell intéznie, fél óra múlva visszajön, de csak a rendőrök érkeztek, közúti baleset, mondták, nem élte túl, sajnálják, ez a helyzet, a kórházban meg tudtukra adták, egy rokona, talán az unokatestvére, már ki is vitette a temetőbe. A barátnőmmel így mentünk ki utána. Laci fehér lepellel letakarva, a barátnőmre pillantottam, legalább lássuk az arcát, ha már itt botorkálunk a koporsók között, közben nyikorgott a vasajtó, féltünk, ránk csukódik, ezért hirtelen csak fellebbentettem a fehér vásznat, s tessék, Laci mosolygott, a szemét elfelejtették lezárni, nézett rám, mintha mondani akarna valamit, s talán a szája is megnyílt. Ekkor rohantunk ki. Ott hagytuk Lacit. Leültünk egy sír fedőlapjára, a barátnőm hozott egy üveg Unicumot, szépen süttött a hold, Laci benn feküdt, mi meg ittunk, majd kacagni kezdtünk, ki kellene hívni Lacit, ő is jól érezné magát, mulatnánk ezen az egészen, ezen az egész hülye életen, a tervezgetéseinken meg az álmainkon, mindenben. Egyszóval özvegyasszony lettem, ki hinné, még huszonkettő sem vagyok, rendelj valami italt, száraz a nyelvem hegye, meg is csókolhatsz, csak ne húzd le az abroszt, olyan bárgyún ülsz, távolságtartóan, mintha idegen lennél.

– Találkozgatsz még vele? – kérdezte később Georgina, rezzenéstelen arccal.

– Kérek egy ollót – szólt ekkor határozottan Bertold.

Georgina hirtelen felült.

– A körmeimet akarod levágni?

Készségesen elsietett, majd visszatért a neszesszeres táskájával, és szorosán a férfi mellé húzódott. – Akár a hajamat is befestheted...

Délfelé járt az idő, a forgalmas kerület szemközti tömbházai ledobták árnyékukat. Behallatszott a városi buszok ideges túlkölése.

Bertold egy kartondobozból ügyesen különös figurákat készített, majd Georgina mellé helyezte őket.

– Most mennem kell, az igazgatómmal lesz találkozóm.

– Újabb megbízatás?

– Talán.

(Bertold visszazuhant egy fülledt régi nyárba: lucskos vágyak és szemkontaktust kerülő eltévedt-reszkető érintések, redőrésnyi félhomályú termekben súlyos színű szőnyegek meg hatalmas bársonytakarók, bolyhos kellem-borítás végestelen-végig, szétdobált párnák, testutánczatú átforrósodott hajlatok...)

– És ezek a papíremberkék?

– Csak barátkozz velük! Esetleg meg is mutathatod nekik a titkos szobát...

– Eddig nem mutattál érdeklődést, hogy magad is megnézd.

La folie, avec amour electrosexual

„Die Liebe ist die Grösste Kraft.”
(Laibach)

Holtbiztos, hogy már a cím is hibás.

A Google-fordító szerint így oké, és persze száz százalék a hihetősége, hogy nem az.

Nem, nem tudok franciául.

Semennyit.

Németül valaha tudtam.

Nyolcadik után úgy döntöttem, elfelejtem.

Delete.

El akartam felejteni, ronda emléksokor fűz megtanulásához.

Ez olyannyira sikerült, hogy mikor sok év után valóban szükségem lett volna rá, nem sikerült összeütnöm két épkézláb mondatot.

Már nagyon bánom.

Elvégre ez a nyelv részben az örökségem.

Angolul meg sosem tanultam meg.

Lingvisztikai antitalentum az elektrostatikus, fagyálló, kémiaiilag sokszor átmosott-suvickolt szürkeállományom, csúcsszámítógépek által örökre bonyolult kapcsolatrendszerben egzisztáló új, magam választotta létformában lubickolva.

Ma már azt sajnálom, hogy nem némultam meg már egészen kiskoromban.

Lett volna miért.

Már amennyiben egyáltalán valós a gyermekkorom, a pubertáskorom, estébé, és nem beépített emlékszűzálék.

Hipotetikusan fogadjuk el reál-tényfilmnek.

10 Ezekre az egykori fragmentumaimra ma már teljesen idegen, inverz, energiatakarékosan izzó gömbvillám-infókként tekintek.

Most kacsintok.
 Hisz csak a suhanó levegőrétegek látják.
 Suhanni.
 Az megmaradt.
 A kacsintás lehetősége.
 A mosolyé rég lerohadt.
 Nem, nem a botox miatt, hi-tech csúcstechnológia a létem.
 Az ember ne akarjon túl sokat.
 Humanoid drón.
 Az lennék.
 Amely (aki?), ha kell, távoli célpontok fölött röpdöl, kémkedik, bombáztat, miegyéb.
 Ha nem kell, a lakásában rohad, hülyére cigarettázva és kávézva magát, esetleg néha leszalad egy-két sörért, némi vegyszerrel feldúsítva.
 És rád gondol.
 Teljesen értelmetlenül.
 Te.
 Katódcsöves psziborg-sárkány, posztmodern virtuál-malacok közt fuldokolva.
 Még a pikkelyeid is szintetikus pszichodermák, műtüzet okádsz.
 Elavult, de még használható, bevethető modell.
 Mégis te, nem száz másik.
 Tökkelütött, fölösleges, bávatag ábrándok ezek.
 Arról, amiről-akiről teljességgel reménytelen ábrándoznom.
 Ami nem adatott meg, az nem adatott meg.
 Céltalan, képtelen és reménytelen marhaság.
 Avított, folyadékkristályos remények.
 Digitális küszöbátlépésemig.
 Szent szar, micsoda rég értelmét veszített, kiüresedett közhely.
 Egyedül ez jutott.
 Vagy esetleg, ha kikapcsolnak, lekapcsolnak, leszázalékolnak és kivonnak a forgalomból.
 Vagy átpasszolnak egy még nyomorúságosabb országnak.
 Mert nekik még hasznukra lehetek.
 Közben már rég nevem sincs, talán nemem se, úgy lehet, még viszonylagos humán személyiségem sem.
 Amúgy mellékesen, önként vállaltam mindezt.
 Ki akartam lépni abból, mindabból, ami voltam.
 Mert fájt.
 Részben sikerül is.

Eme fémízű metamorfózis.

Részben.

Ha álmodom, őexcellenciáját észlelem, jóleső otthonosságérzettel, netán a központi számítógép, esetleg az irányítóközpont beleit.

Most, ha zömmel teljesen üresnek érzem magam, tudom, hogy ezt kaptam cserébe.

A fájdalomért.

Persze sokféle fájdalom van.

Akad olyan is, amely kivédhetetlen, mi több, szükséges, netán még hasznos is.

Ha már az utolsó szenzorom, vagy a legkisebb, tovább nem bontható részegységem is zörömböl, kattog, pislog, lefagy bennem, feltárcsázom azt, akit kell.

Kínai a szivar.

Ha kínainak hívom, megsértődik.

Ő sanghaji, már Sanghajban született.

Mellesleg egy marginális etnikai kisebbség tagja.

Annyira marginális, hogy ott már minden jogot megadnak nekik, hisz nem sok vizet zavarnak.

Akik mellesleg többen vannak, mint Szerbia és Magyarország lakossága együttléve.

Arrafelé mások az arányok.

Szóval kattogó, zörömbölő, programfrissítés után epedő, követelődzőn emohiányos ál-James Bondként bevágódok az álkínai egyik szeparált bu-doárjába.

Költséges szórakozás, de nem tehetek mást.

Megkötöz.

Mesterien bánik a csomózással, pillanatok alatt old, teker és újrakötöz más-más módon, faarccal.

Arra kérem, ma pofozással kezdje.

Miután ruháimat leszaggatta, kifeszít, és különösen nagy fájdalmat okozó gumikorbáccsal hancúrozik modifikált humanoid-testemen.

Olyan a testfelépítemem, mint egy balett-táncosé.

Mértéktartó izmokat hizlaltak mesterségesen egykori anorexiás testemen.

Igaz, hogy elektródák, diódák, egyéb szerkentyűk, pl. félfolyékony érzékelők, mikrochipek sora stb. stb. lóg ki némileg belőlem, de őt ez hidegen hagyja.

Bármilyen hidegen hagyja.

Prof.

Ebből él.
 Csak kikötözve üt.
 Korbácsütések forró zuhataga.
 És a fájdalom.
 Illetve annak romjai, valamiféle álfájdalom.
 De legalább tudom, hogy érzek.
 Bármit.
 És míg izzadva nyöszörgök, üvöltök, különös gondolataim támadnak.
 Talán perverzek.
 Negyvenöt percig azt hiszem, ember vagyok.
 Valamiféle, bármiféle.
 Olyan, aki érez.
 Aki szeret.
 Sok videoklipet szoktam nézni a fájlmegosztón.
 Hogy tudjam, mi a természetes, natúr, és mi nem.
 Mi az adekvát.
 A megfelelő és üdvöztető.
 Nem, nem tudom elfelejteni.
 Van valaki valahol elképesztően távol, kétutcányira.
 Valaki.
 Valaki, akiért talán térden állva ordítanék a jeges zivatarban, a betonon térdelve.
 Valaki, aki miatt újra és újra megnézem azt a klipet, ahol számomra szinte semmi különös nem történik, csak ez.
 Micsoda ökörség.
 Másik klip.
 Ezt szeretem a tengernyi közül, a már említetten kívül, a legjobban.
 Ezt is sikerrel magamba integráltam.
 Hideglelősen csúcs ez az érzés.
 Ketten haladnak éjnek évadján a teljesen kihalt, stúdióban összeeszkábált műutcákon.
 Vágás.
 Együtt söröznek másokkal, barátokkal, álbarátokkal.
 Gondosan kibetonozott folyóparton sétálnak.
 A nadrágtartós, bakancsos szivar, aki akár én is lehetnék, én is lehettem volna, megállás nélkül franciául szövegel.
 Időről időre megjegyzi: La folie.
 Többször előforduló, kimerevített kép.
 A francia, nadrágtartós, bakancsos fiú kimerevített képe az éjsötét tejszerű kódében pislákoló stúdiólámpa fényében, amint úgy tiszteleg, mint ahogy én tenném, én tettem volna valaha.

Arca makulátlanul, földöntúlian tiszta, mégis átsüt rajta a fájdalom és a fokozhatatlan boldogság hevülete.

Érdekes kombináció.

Valami végtelen gyengédség és szomorúság árad az egész képkockából.

Talán ezek valós érzelmek.

Esetleg azok imitációi.

Sz akrál-elektroszexuál eksztázis.

Akár helyet is cserélhetnénk a számítógép kétdimenziós, talán átjárható túlsó partján.

Az sem számít, hogy mindez már régmúlt.

Teljességgel régmúlt.

Ám ez az eksztatikus arc...

Nehezen feledhető.

Ezt az egészet nem egészen értem.

Magamba, egykori önmagamba vagyok szerelmes, vagy valaki másba?

Esetleg abba, aki kétutcányira lakik tőlem, és mégsem látogathatom meg, nonszensz, abba, akinek még a titkosított telefonszámát is birtoklom, de céltalan és reménytelen felhívni, s tulajdonképp nem is tudom, mit is mondhatnék neki.

A sima verbálkommunikáció rég csordultig kiürült.

Annak sírnék térdén állva a jeges esőben, a betonon térdelve?

Vagy annak, aki én is lehettem volna?

Talán az is voltam.

Vagy egyáltalán, bárki is kiprovokálhat belőlem efféle kiüresedett gesztust?

Mi ez az egész?

Rólam rég leszakadt, rég önállósult, ártalmatlan, soha fel nem nőő szubszemélyek önszabotáló szórakozása?

Több klipet jobb, ha nem is említek.

Üres a tudatom, de a fájdalmat, bizonyos fájdalmat, fájdalomtömböket még érzékelek.

Talán ez bennem az egyetlen valóban emberi létpaszta, amit még ki lehet belőlem préselni, ami még valóban én lehetnék, valóban én.

Az, akit hátra akartam hagyni.

Jórészt sikerrel.

Fogalmam sincs, hol kezdődök és hol mosódom össze mások pszichotrip programjaival, mások húsával, műanyag zacskókban tárolt süket szenvedélykitöréseivel.

A műkínai szobája borvörös bőrral borított, kiálló, kihegyezett dísz-, szűrő-, metélő-, darabolóeszközökkel...

Akár az emberi bőr kinagyított pórusaival.
 Banális glamour.
 Legalább annyira személytelen, mint én meg az, aki ütleget.
 Azt akarom, hogy fájjon.
 Hogy nagyon fájjon.
 Muszáj.
 Különben képtelen lennék normál humán drónként működni.
 Ha sírok és ordítok, nem vagyok totál steril és üres, mint bárki és bár-
 mi, akihez szerencsém volt valaha is.
 Talán maradt bennem valami ember-granulátum.
 Pedig éppen attól akartam volna megszabadulni.
 Szimplán kilépni.
 Teljességgel kitépni, lehántani magamról, kiirtani, mint valamit, ami
 már rég lejárt szavatosságú, némileg toxikus, és csak akadályoz.
 A komplett üresség nevű pszichokaloda azonban idővel valami egészen
 mássá modifikálódott.
 Biosóvárgássá.
 „La folie, avec amour electrosesual”, hajtogatom magamban, mint akit
 fölhúztak.
 Még akkor is, ha senki és semmi sem méltó ezekre a szavakra.
 Magam sem, más pedig végképp nem, az végképp, akit sohasem hív-
 hatok fel.
 Mélységesen értelmetlen.
 Nem is tudnék neki mit kinyögni.
 Jó így.
 A reciklált, felturbózott, távvezérlésű és érintőképernyős, jól szocia-
 lizált humanoid-pszichodermámban aszeptikus és ultrakemény, időnként
 félkocsonyás szupravezetőkkel, diszkrét nanochipekkel, miniatűr, helyes
 kamerákkal hancúrozom ebben a repedt pseudomagányban, mint egy ki-
 zárólag Flac-formátumban funkcionáló, műnyálgás Uroborosz.
 A többi csapzottan lihegő küszöblénnyel.
 Hát igen, őket szabad szeretni.
 Legyen az egy rég lestrapált, portól fuldokló, mechanikus pianínó az
 eszméletlen távolmúltból.
 Igen, ez a helyes irány.
 A fájdalom hasítékai csak apró android magánszeszélyek.
 A programozóim ismernek, tudták, meddig mehetnek el.
 A fájdalmat, a szórványos rettegést, azt nem vették el tőlem.
 Egy újratölthető, spéci ceruzaelem a komplex gépezetben.
 Hogy olajozottan működjön.

Talán azt az agyonrágott és gyakran felböfögött terminust használják rám, a szeszélyeimre vonatkoztatva: dehidrált, kopott vákuum-szerelem.

Ki tudja.

Igen, talán szabatosan fogalmaztam.

Egy irdatlan, nagyjából ember-formájú drónpótló, félelemből és csilagporból ötvözve, láthatatlanná és detektálhatatlanná festett-fényezett magány-bevonattal.

Legyünk racionálisak.

Amíg fájdalmat érzek, szeretni is tudok.

Teljességgel céltalanul.

Az, aki kétutcányira lakik tőlem, hiába psziborg-sárkány, gondosan formatervezett pikkelyekkel, nos... annak a katódperszónának minden bizsonnyal sosem lépem át a küszöbét.

S ha történetesen át is léphetném, minden bizsonnyal meddő szócséplés lenne a vége, miután mindketten rácsatlakoztunk arra, amiből jobb kiépni, semmi egyéb.

Legyünk racionálisak.

Egy többfunkciós kirakatbábu-angyal azonban sok mindenre kapható.

Akad belőlük tonnaszám, ebben a kirakatvárosban is, ahol semmi sem az, aminek látszik, még saját ellentéte sem.

Kiválasztok egyet, szinte bármelyiket, hisz sorozatgyártottak, sorozatgyártott emócióprogramokkal.

Igen, ő lenne az.

Nem, nem a képernyő, a kirakatüveg mögött.

Valaki, aki azt hadarja gépiesen:

Te. Jó vagy.

Én. Szeretlek.

Rohadtul banális.

Ahogy bármely sorozatgyártott érzelem.

Némileg giccsbehajló és sztereotip.

Mint talán minden érzelemnyaláb.

Ezt maga is tudja, de nem zavarja túlzottan.

Míg az álkínai üt, el is hiszem.

Több ennél pedig már lejárt szavatosságú, kiselejtezett programhabarcs.

Igen, ő lenne az.

Egy messzi, elektroszexuális, vegyszeres pótmennysországi biomezőlakója.

Zuhanunk, amint megcsókol és átölel hibiszkuszillatúra illatosítva (hogyan is nézhet ki egy hibiszkusz?), hisz valahol ő is él.

Ó, a kirakatbábu-angyal.

Akit lehet... és talán egyedül vele van némi értelme interakcióba lépni.
Akit lehet.
Szent szar... szeretni.
Közhelyszerűen, giccses, teátrális szirupossággal szeretni.
Boldogtalanságfüggően és brutálszakrálisan.
Aki kiszúrja hi-tech szemeim, de cserébe távoli, futurisztikus perspektívákat nyit meg előttem.
Gondosan adagolt érzéskapszulák, feljavítható teljesítménnyel.
A villogó szemű, jovialis mosolyú pótlény, pótvágyakkal, póttörömkel és pótfájdalmakkal.
Mint egy infantilizmusba fagyott, sosem szomjúhozó monstrumgyerek egy kezébe nyomott, végtelen karácsonyi csillagszóróval.
Már semmiben sem vagyok biztos.
Ha egyáltalán beszélhetünk még énről.
La folie.
Totál céltalan és kontraeffektív létmorzsák az aszfaltra szórva.
Talán valakinek valamire még jók lesznek, újrahasznosítva.
Belépek a kirakat, a tükör, a képernyő mögé.
A kirakatangyal kiszúrja a szemem, és a mellkasába ömleszt.
Maradéktalanul és mohó, moccanatlan átszellemültséggel, egészen az analóg, csipogó bio-tech szíve mély, egyszerre villogó és éjsötét, ismeretlen katlanai legmélyéig.
Talán ez lenne az, amit annyira szomjúhoztam.
Elképesztően közhelyszerű, de valós, környezetbarát, és, igen, talán szerethető.
Átszellemült, fémhúsú, zoomorf arccal.
Ismeretlen, kietlenül otthonos eroto-azbesztájakon.
Műsikolyba hajlón és felszabadultan, kéjbe fulladó üvöltéssel.
Benne, netán külső, natúrderma felületén elnyomva a csikkem.
Suhanni.
Suhanni humanoid drónként a multiverzum nyálkás szubsztanciájában.
Silicon postindustrial love.
Édes a fájdalom.
Míg érzem, létezem.

Grga Bajić I.

Triceps fordítása

A KÉPESLAP NAGYSÁGÚ
LÉGYPISZOKKAL KOSSZAL ÉS KARCOLÁSOKKAL
TELI FOTÓN
EGY OSZTRÁK–MAGYAR LÖVÉSZÁROK VALAHOL GALÍCIÁBAN
CSORDULTIG RETTEGÉSSSEL
PENÉSSZEL ÉS NYIRKOSSÁGGAL
HELLYEL-KÖZZEL MESZELT
TELJESEN ÖSSZEFRÖCSKÖLVE EMBERI VÉRREL.

AZ ÁROKBAN KÖZÖNYÖS TEKINTETTEL
NAGYAPÁM GRGA BAJIĆ ÁLL
FÉNYKÉPEZKEDIK A TÖRTÉNELEM
AZ UTÓKOR
ÉS E KÖLTEMÉNY SZÁMÁRA.

(VIGYÁZZÁLLÁS
SARKOK ÖSSZE
FISEKLIK MEGTÖLTVE
MUNDÉR BEGOMBOLVA
PUSKA LÁBHOZ.
A SZEME KICSIT ZAVAROS
A FÜSTTŐL
BÁNATTÓL
ÉS A SÁRGÁ GALÍCIAI SZÉLTŐL.)

A PUSKÁN
HOSSZÚ ÉLES BAJONETT

FENYEGETŐEN
HASÍTJA
A TERET.
VELE GRGA BAJIC SZOLDÁT
AZ ÉN NAGYAPÁM
SZALONNÁT ÉS KENYERET SZEL
EMBERI BELEKET ONT
ÉS BIRKÁKAT ÖLDÖS A HEGYEN
AZ EZREDINDENTATÚRÁN.
(mindez nem látszik a fotográfián)

CSIZMÁI SZAKADTAK
BEMOCSKOLVA ÜRÜLÉKKEL AGYAGGAL ÉS VÉRREL
BAL OLDALON
A FOTOGRAFIA SARKÁBAN
NYITOTT MUNÍCIÓS LÁDA
BENNE MÉZSZÍNŰ TÖLTÉNYEK FÉNYLENEK
ÉS VÉRES KÖTÉSEK
GOMOLYAGJA RAGAD.

MÖGÖTTE
BALJÓSLATÚAN TÁTONG AZ ÓVÓHELY FEKETE NYÍLÁSA
TITOKZATOS ÉS MEGMAGYARÁZHATATLAN
AMI FÖLÖTT EGY DARAB
VALÓDI KÉZI HORGOLÁSÚ CSIPKE FÜGG.

GRGA MUNDÉRJA BAL ZSEBÉBEN
FEHÉR NYÚLLÁBAT HORD
VASUTASÓRÁT
ÉS EGY APRÓ FÉNYKÉPET FELESÉGÉRŐL ANKÁRÓL
A NAGYANYÁMRÓL.

MIKOR LEISSZA MAGÁT CUJKÁVAL ÉS RUMMAL
PAJTÁSÁVAL
MAČKOVIĆ BELA TAVANKÚTI FÖLDIVEL
TOROKHANGON ÉNEKLI
A RÉGI SZÁLLÁSI
ANCSICA-PANCSICÁT...
OLYAN HANGOSAN
HOGY NÓTÁVAL VÁLASZOLNAK NEKI

AZ OROSZ FUTÓÁROKBÓL A BAKÁK.
(mindez nem látszik a fotográfián)

A FOTOGRÁFIA HÁTSÓ OLDALÁN
TINTACERUZÁVAL RÓTT
OLVASHATATLAN ÜDVÖZLETEK
ÉS POSTAI PECSÉT
MELYEN EZ ÁLL:
TÁBORI POSTAHIVATAL
917. maj. 20.
b. 632 b.

Grga Bajić II.

GRGA BAJIĆ
A HAVAS OROSZ SZTYEPP
MEGFAKULT FÉNYKÉPÉSZETI KULISSZÁJA ELŐTT ÁLL
MELLETTÉ
MÉG KÉT ISMERETLEN EMBER
FOLTOZOTT RUBÁSKÁBAN
CIPŐ NÉLKÜL
KATONAI KAPCÁBA ÉS RONGYOKBA
TEKERT VÁLYENKÁBAN.
GRGA
BOROSTÁS BEESETT ARCCAL
EGY HÓLAPÁTRA
TÁMASZKODVA
MOSOLYOG.

SÚLYOS OROSZ KÖDÖK
PÁRÁLLNAK A FOTOGRÁFIÁRÓL
ÉS LÁTOM BAJIĆ GRGÁT
AHOGY MEGGÖRNYEDVE
KANYARGÓS UTAKON MENEKÜL
A SZÜRKE
OSZTRÁK–MAGYAR KAUCSUK KÖPENYBEN
20 AHOGY ÁTFUT A FRONT SENKIFÖLDJÉN

ÉS MEGADJA MAGÁT AZ OROSZOKNAK
MERT NEM AKAR ELPUSZTULNI
A HALÁL SCHWARZ-GELB ZÁSZLAJA ALATT.
(mindez nem látszik a fotográfián)

1917. A FOTOKULISSZÁN FÜST
FOSZFORTÜZEK ÉS LELKESEDÉS KAVAROGNAK
GRGA BAJIC MÁR LEBEG A TÖMEGBEN
AMELY HULLÁMZIK
KIABÁL ÉS ÜDVRIVALGÁSBAN TÖR KI
HALLGATVA LENIN FORRADALMI BESZÉDÉT
MOSZKVÁBAN
A ТЕАТРАЛЬНОЙ ПЛОЩАД-ON.

GRGA VÖRÖSGÁRDISTÁNAK ÁLL
ROHAMOZ ÉS TÜZEL VINTOVKÁJÁVAL
VLAGYIVOSZTOKTÓL RIGÁIG.
KÉT SEBESÜLÉS A KOLCSAK-FRONTON
ÁTVÉSZELT TÍFUSZ KIJEVNÉL
VÉRZIK GRGA
RUSZIJA ANYÁCSKÁÉRT
AZÉRT A NAGY „ТЕАТР ВОЕННЫХ ДЕЙСТВИЙ”-ÉRT
MELYNEK GYÖNGYÉBEN – MOSZKVÁBAN
„MINDEN VÁROSOK VÁROSÁBAN”
LÁBADOZÓKÉNT A ROSZTA
AGITÁCIÓS PLAKÁTJAIT RAGASZTJA.
(mindez nem látszik a fotográfián)

1921 OKTÓBERÉBEN
A FEKETE-TENGEREN ÉS ODESSZÁN ÁT
KLÓRRAL
ÉS DOHOS SZALMÁVAL TELI
MARHAVAGONBAN
TÉR VISSZA AZ Ő SZÁLLÁSÁRA
NYUGTALANÍTÓ LÁTOMÁSSAL SZEMÉBEN
MÍG GONDOLATBAN MÉG A GYÖNYÖRŰ
VALJA ANASZTASZIJEVNA ÁPOLÓNŐT ÖLELI
A NOVORADOMSZKI OROSZ ASSZONYKÁT
AKIÉRT KICSI HÍJÁN
ELFELEJTETTE TANYÁJÁT

SZÁNTÓFÖLDJÉT
ÉS A 402. SZÁMÚ BAKTERHÁZAT.
(mindez nem látszik a fotográfián)

1943. KIMERÜLTEN ÉS BETEGEN
A SEBESITYI SZÁLLÁS
LEGÉSZAKIBB ABLAKÁNÁL
GRGA VÉGSŐ ÁGYÁN FEKSZIK.

AZT AZ ABLAKOT AZ ÉSZAKI FALON
FIAI BELA ÉS JOSO ÜTÖTTÉK
HOGY Ő
GRGA BAJIC VÖRÖSGÁRDISTA
ELGYENGÜLVE ÉS HALÁLÁN
LÁTHASSA
SZLÁV TESTVÉREIT AZ OROSZOKAT
AMIKOR MEGÉRKEZNEK
A TÁVOLI
ÉS FAGYOS ÉSZAKRÓL.

MINDEZ NEM LÁTSZIK A FOTOGRÁFIÁN
AZON CSAK
GRGA BAJIC ÁLL
A HAVAS OROSZ SZTYEPP
MEGFAKULT FÉNYKÉPÉSZETI KULISSZÁJA ELŐTT.
MELLETTE
MÉG KÉT ISMERETLEN EMBER
FOLTOZOTT RUBÁSKÁBAN
CIPŐ NÉLKÜL
KATONAI KAPCÁBA ÉS RONGYOKBA
TEKERT VÁLYENKÁBAN.
GRGA
BOROSTÁS BEESETT ARCCAL
EGY HÓLAPÁTRA
TÁMASZKODVA
MOSOLYOG.

Részlet a *Fotobiografija* (Matica srpska, Novi Sad, 1985) című önéletraj-
zi versciklusból.

Matković a *Fotobiografiját* olvassa (Szabadkai Könyvtár, 1986)

Slavko Matković (Szabadka, 1948–1994): horvátszerb költő és képzőművész. A neoavantgárd Bosch+Bosch csoport megalapítója (1969), a Vajdasági Írószövetség tagja (1977), haláláig a Szabadkai Könyvtár antikváriumának és helytörténeti osztályának vezetője. Művészi tevékenységének területe: a szabadvers és vizuális költészet, esszé; unikum könyvek, folyóiratok és objektok; a grafika különböző formái (rajz, montázs, kollázs, xerox stb.), festmények, képregény, mail art és pecsétművészet; térintervenciók, konceptuális akciók. Egyéni és csoportos, jugoszláviai és külföldi kiállításainak, fellépéseinek száma több mint félezer. Nagypáti Kukac Péter- és Bodrogvári Ferenc-díjas (1985). Videoportréját Aleksandar Davić újvidéki rendező örökölte meg (ÚVTV, 1985). Széles körű tevékenysége alapján „a nomád művészeti stratégia legkifejezőbb képviselőjének” tartják a XX. századi szerb és a 70-es évek jugoszláv művészetében.

Kötetei: *Cvetovi saznanja* [A megismerés virágai] – versciklus (Rukovet, Subotica, 1973), *Mi smo mali šašavi potrošači* [Kis gügye fogyasztók vagyunk] – versek és képregény (Osvit, Subotica, 1976), *Knjiga* [Könyv] – vizuális költészeti kutatások 1971–1978 (Osvit, Subotica, 1979), *Antigraf* [Antigráf] – versek (Minerva, Subotica, 1983), *Fotobiografija* [Fotóbiográfia] – versciklus (Matica srpska, Novi Sad, 1985), *Selotejp-tekstovi* [Ragasztószalag-szövegek] – vizuális kísérletek 1979 (Új Symposion, Újvidék, 1987).

Ezen az oldalon

Miért ezen az oldalon, a megunt,
kihordott évszaknak miért ezen az oldalán,
ahol még a kijelölt fénykörből sem pattan
új remény, az utolsó perc előtt nem
verik a harangot, nem húzzák el
a foszló díszletet, és a legfontosabb napszak
mint az elvetélt szándékok tükörrácsa.
Tíz év itt semmi; és már nem is mutatják,
hogyan meddig nyújtózhat a gyöngye akarat,
meddig érhet el az eldobott kar, és meddig is foghatnám,
hány tekintet tévedne el, mert nem bírja a közelséget.
Joggal kérdezheted, ha lenne még itt kérdés,
a semminek miért pont ezen az ellenoldalon?

A nehezebb úton

Rossz autóban utaztunk, négy idegen
bábuja az egyre oldódó közérzetnek.
A nehezebb utat választottuk,
de a hirtelen szemünk elé vágódó magaslatok,
az egyre zuhanó külvilág utolsó roncsai
mintha kárpótolnák az elveszett időt.
Körbejártuk a hegyet, egyedül a csúcsot
tévesztettük szem elől, ahová minden reményem
helyeztem. Mégsem látják,
rossz rádiót kapcsoltak, nem gondolva
a pillanat megcsillanó élére,
kioltva a külső világ,

a köd fehér paplanja alá
menekített táj mégis otthonos omlását:
hogyan tartunk-e egyáltalán valahova,
egy rossz autóban, négy akadálytalanra
csiszolt bábu a semleges zene háttérében.

Világos lesz

Az éjszakából csak a szívdobogás marad,
és az álom sem törli el a nem szűnő ütemet.
Ugyanarra a mezőre érek, de nem szabadulok
a téltől, egyre csak fogyatkozom. Eltűnnek
szokásaim. Most már csak akkor félek,
ha mégis találok ott valamit,
ahol a reggel összeér a válaszokkal.
És nem értem a rézsút eső esti fényt sem,
a mindig félreeső köröket, a temetőőr arcát,
azt, aki pezsgőt bont az éjszakának,
míg én nem folytatódok sehol.

A folyókanyarból kiszabadul a szag,
de nem látok semmit. Néma hentesek keltenek
bárddal a kezükben, és ismeretlen nyelvet beszélnek.
Madárhangból kosarat fonnak,
kiteszik az utcára, hátha ráakad valaki,
mintha élne még a remény, hogy egyszer
majd kibontják, és akkor világos lesz,
és értem majd a beszédüket is.

Mindig késésben (folyóparton)

Akkor kéne írnom erről, *amikor*
nem írok. Mint aki a folyóparton ül,
egy darabig még figyel is, milyen itt
a foszló csend, aztán távozik, mert tudja,
tudja előre, hogy a találkozás úgymint elmarad.

„Az egyenes kiültetés mégsem a pillanat rendje,
nem vár semmi a látvány tövében, ami itt lenne
öröktől fogva és csak
nekem fenntartva. Ahonnan
nyugodtan fordíthatnám vissza
arcomat, a birtokát ismerő vendég
szelíd gesztusával. Erre vágyani
a legsürgetőbb; jó lenne tudni,
megmarad-e arcom az elegyengetett
idő hordalékaként.
A tenger mélyére dobnám nevem, kifordítanám
testemet, azt akarom, hogy lássatok,
de mindig késésben vagyok.”

Kijutni valahová

Nem tudom,
honnan kéne kezdeni; talán egy félresikerült beszélgetéstől,
ahonnan egyetlen
mondat marad meg visszhangként: *szavakból csak szavak lesznek*,
és tudod, holnap már nem lesz időd meggyőzni.
Ő idegen országba, te hazatérsz.
Megállsz, mert nem tudod, hogy mi romlott el,
vagy hogy egyáltalán elromlott-e valami; mit kell mint rád maradt
kötelesség: megtartanod. Honnan és mit kéne
végre elkezdenem. Az állandó beleegyezések ellenére
valami makacsul nem tágit innen.
Mások ablakot, ajtót nyitnak az éjszakára,
az őszi parkban megült ködre, de nem engedik magukhoz közel.
Irigyled az
éber egyenesség útmutatását, a nyitva hagyott ajtókat,
a munkába igyekvőt, ahogy könnyedén átlép a felgyűrődött rétegeken,
a redőkön. A reggeli napfényt nem, mert
csak a szobádba véletlenül beeső esti fényre mozdulsz.
Kihagyhatsz napokat: te ebben
a sűrű időben próbálsz kijutni valami felé.

És mind ez idáig...

És mind ez idáig éppen a belépés lehetőségét,
a körüljárhatóságot hiányoltam. Remélni, hogy
valamin majd fennakad a tekintet, és nekem
nem kell majd tovább mennem; hogy maga hordja ki
évszakát, céljait – megoldását, míg én a dísz-
letek mögött egy ismeretlen könyvet lapozok:
nincsen beleírva semmi és ezt mindenki látja.
Nem rejtegethetem tovább magam. Köd települ
a fény köré, látszik, ahogy mozgolódik,
lassan és némán gyúrja önmagát, mint a lelkiismeret.
De ez az egyetlen, amit ma biztosan megállapíthatok.

A fátyol nem takar semmit, mert nincsen fátyol,
csak előtér van és távolság. Egy képet ismételvek
magamban, és én mégis erre a merevségre alapozok.

Más jut

Nézd. Ezek a fák. Itt lakom a közelben.
Eszembe jutott, hogy mennyire nem ismersz.
Még annyira sem, mint az erdőket.
Kár, hogy sosem fogod látni a telet az ablakomból.
Pedig hogy örültél a hegyeknek, felétek nincs ilyesmi.
Tudom, hogy kiábrándítóan egyszerűek vagyunk.
Nem akarlak többször megvigasztalni. Sírjál.
Szoktam én is, mióta gyűlölöm a vidéki nagyvárosokat.
Az ösvényeket már rég kitanultam.
Elolvadt a tél, csak az a hó maradt bennem.
De mindegy, mert most nyár van, ilyenkor általában
más jut eszembe a túloldali dombokról.
Hogy nem tudom, jókor szeretlek-e.
Itt lakom a közelben. Ezek a fák, nézd.

Népliget

Télszag van és vasárnap.
Volt már ilyen. Ezekre
kicsit mindig jobban emlékszem.
Csak ezek tartják össze a napokat.
Mint a furnérlemezek a Népligetet.
Itt laktam vagy két évig. Azóta már felszedték
a síneket, a megállókat darabokra.
Ettől azért még semmi sem változik meg.
Végül is nem adtam meg a számom.

Láttam, ahogy fáradsz, és hogy el fogsz menni.
Ami marad, elég másnak.
Beléd markolok. Még.
És tudom, hogy így leszel igazán kevés.
Tényleg mentek, valami barátnőddel. Lassan túl korán lesz.
Itt hagyod tekinteted, letisztogatott kavics.
Legalább van ez. Mert se vasárnap, se Népliget.
Most már rólad sem terelném a szót, csak várok,
hogy mégis felhívsz, leszünk-e barátok.

pesti lányok

mondjuk egyszer délután,
nem csak este, későn találkozunk.
mindig mindenhez
így fogunk hozzá.
milyen vagy délután.
biztosan egészen furcsa. ahogy képzelem.
félek, hogy már nem férünk bele az őszbe,
kényelmetlenné válnak az itthoni karosszékek,
és tél lesz, és összekeverem az éjszakát a sötétiséggel.
hiányzó őszinteségem vagy, ami fülbe súg,
hogy ez nem egy igazi öl volt,
csak így támaszkodom,
borzasztó messze, egy délutánt,
hogy ne legyen hányingerem,
és elhívjalak magunkhoz, ide,
és egy kád meleg vízben elmeséljem,
amiről igazából alig tudok.
hogy itt más, innen van a borzasztó messze mindig.
és fecsegnék, hogy idén úgy érzem, lesz hó, igazi, régi fagyok.
hogy mióta nincs macskánk, a madarak mindent,
hogy mióta nincs kutyánk, visszahőtt a fű a kerítés mellé.
megmutatnám a kertet a gyümölcsfákkal,
mésszel lefestett fehér törzsüket,
amiről évekig nem tudtam, mi értelme.

Egy ideig, aztán nem

A kimaradó járatok is szelet csapnak.
A csönd is csak sejtet, a hang,
ami sosem lesz köztünk.
Az állandó indulásban megpihenve, minden
buszmegálló ölében.
Észrevettem, hogy többet ittunk mint eddig.
Mégis marad. Hogy majd egymásra
licitálhassanak az éjszakák.
Egy ideig őszintén beszéltünk.
Egy ideig együtt, aztán már nem.
Aztán minden kétely bebizonyította önmagát.
Meg azt mondtad, hogy az ablakotokból mindent.
Tényleg. Ha valami, gondolom, ez hiányozhatna.
Meg a hangod. Ami most nincs.

Nehéz így

Nehéz így, tényleg.
Úgy feledkezni beléd, mint másokba régen.
Akarom, hogy megálljunk, egymásnak.
Ebben a vörösés hajban
nem tudom már, mi volt.
Csak nyomasztó, mint egy utószezon, és ennyi.
Bárhonnan rálátni az elgyengült partokra,
illatod is csak azért volt, hogy ma
már ne tudjam felidézni.
Nem nézel, nem beszélek, már te sem.
Látom, hogy egy percre sem szeretnél olyan lenni, mint én.
Szemed két üres kávé,
hajtincseid veszteglő sávok ismeretlen irányok szélein.
Nehéz így. Hogy semmit. Nem is vörös igazán, valami más.
Csak az ajkad meg a mosoly, ahogy elterül,
olthatatlan szádon engedetlenül.

Külváros

Nem a legjobb itt. Képzeld, mégis az.
Bármennyire is jól ismered az egészet.
Miattad szerettem meg a külvárost.
Innen már vissza lehet nézni, mintha
egymás határait feszegetnénk.
Mégis, szép lenézni a nyolcadikról, le a zöldre,
vasbeton kötelékeink túlnőttek rajtunk.
Elér még ide egy-két villamos,
még viszonylag közel van minden,
bármikor el tudnánk menni innen,
amikor azt mondod, el kellene.

De itt lenne a legjobb nekünk, mennyit
jelenthetne ez az erkély.
Innen nézni vissza a belvárosig.
Mint egyesek az Istent, én így találom ki kettőnket,
már csak hinnem kéne benne.

Napisten

Bog Sunca

Minden olyan egyértelmű.
Mindnyájunknak meg kell mentenie valakit.
Ott voltam. Láttam.
Függünk egymástól.
Emberek, állatok, növények... mindannyian.
A telefonomat elfelejtettem kikapcsolni.
Az emberek hívtak.
Meg sem tudtam mozdulni.
A Napisten a trónon ült.
Ez nem az a srác, akinek templomokat építettek.
Egy féllábú béka volt.
És nem voltak sem angyalok, sem démonok.
Csak ez a béka.
Azt mondta, én vagyok a kiválasztott.
Hallgatott, de értettem a gondolatait.
Közölte, hogy mit keresek ezen a földön.
Hogy mit kell tennem.
Feladatot kaptam.
Mindenkinek feladata van.
Mindnyájunknak meg kell mentenie valakit.
A létezésünk csak így nyer értelmet.
Minden olyan egyértelmű.
Ott voltam.
Meg sem tudtam mozdulni.
A telefonom megállás nélkül csörgött.

Benedek Miklós fordítása

Radírfej

Eraserhead

Dél volt. Az ágyban feküdt.
Kinyitotta a szemét, és karjait a mennyezet felé nyújtotta.
A tegnap estére gondolt.
Elégedett mosoly futott végig az arcán.
Hétvégeken előszeretettel engedte át magát a társasági életnek.
(Csak a szexről és az öngyilkosságokról beszéltek.)
Lassan észhez tért.
Öklével megdörzsölte a szemét.
A mentális monitor fekete háttérében számtalan apró piros és rózsaszín
virág villogott.
Valamiféle hallucinogén tapéta mintázatára emlékeztettek.
A virágok jobbra-balra mozogtak, és egyszer csak fenyőfasorrá változtak
egy kavicsos part mentén.
Esett az eső, a tengerpart felé vezető úton egy árnykép mocorgott.
Madarakat látott, de nem sirályok voltak.
Békák támadását látta.
Embereket látott, amint batyuikkal csónakba szállnak.
Egy pillanatra felmerült benne, hogy más tudatában van.
Hirtelen kinyitotta a szemét.
Kiugrott az ágyból, és keresgélni kezdett telefonja névjegyzékében.
Meg kellett találnia a tegnap esti dílert.
A külvilág csak egy színpad, amit az elménk formál.
De ez már egyáltalán nem érdekelte.

Budapest rózsája

Ruža Budimpešte

Gállos Orsolya fordítása

Budapestre közömbösen indultam 2003 októberében. A magyarok nem érdekeltek, a legkevésbé sem volt ínyemre, hogy tíz napot töltsék Budapesten, amelyről tudom, hogy szép.

Nem volt kedvemre, hogy Budapest szép. Mit keressek én ott?

Már látom magam a Hősök terén, amely a legszebbek egyike a világon. És még én is csodáljam. Hogyan úszom meg Budapestet, ha ilyen vadóc módjára, apatikusan és közömbösen találkozom vele. Elképzeltem, hogy mindez majd elcsitul bennem, mert utazási szenvedélyem elnyomja apátiámat. Így mentem a bennem rejtőző tudásvágyat, így volna tisztességes. Magam is várom ezt az érzést, mert így volna tisztességes Magyarországgal kapcsolatban. Bár itt élünk folyamatos kellemes kölcsönhatásban, mi mégis fel szoktuk emlegetni a régi szólást: *Kit érdekel, hogy Magyarországnak nincs tengere!* Ettől persze még nem utáltam a magyarokat. Ellenkezőleg! Kocsival utazunk Bogdan meg én (Bogdan orvos és prózaíró), később fog csatlakozni Maša és Janko, házigazdáink a szerbiai északon, ahol véget ér a szerb állam, vagyis a Vajdaság, illetve földrajzi szempontból a Vajdaság furfangos módon Magyarországon folytatódik. Budapesten ezt persze fordítva mondják, amikor nosztalgiával gondolnak Erdélyre, a Felvidékre és a Vajdaságra...

Utazunk a síkon, egyhangú utunkon egy irányba, egy gondolatba, levegőbe, ködbe. A köd szürkén, lustán gomolyog a horizonton. A síkságon minden egyforma. Szüntelenül arra a fiúra, a vajdasági dalszerző Đorđe Balaševićre gondolok, és vele dúdolom: *Tengerész tenger nélkül, tengerész hajó nélkül, micsoda szörnyű pech...*

Szabadkai irodalmi estünk után megkérdeztem, hány kilométert fog be a síkságon az emberi tekintet, mire Čedo Mirković felesége, Zora, maga is vajdasági, ezt válaszolta: húsz kilométert: tízet balra, tízet jobbra...

Egész éjszaka utazni fogunk Belgrádtól Budapestig, befogva tíz kilométert jobbra, tízet balra, de vajon mennyi monotóniát fogad be az ember a tájból. Kruševactól Belgrádig én már végigvezettem egy éjszakát. Tudom, hogy nagyjából a Duna mentén fogunk haladni, nem mellette, de annak tudatában, hogy ott van karnyújtásnyira, hatalmasan és szépen. A szép, kék Duna! Budapesten ezt így mondják, bár ott, e város civilizációs fejlődésében annyi a német elem, hogy elszörnyedek. Ahogyan attól is, amennyi minálunk a török elem. Ami a németeket és a törököket illeti, le a kappal. Tudom, hogy ostoba párhuzamokat vonok, mint egy tipikus balkáni. Olyan atmoszférát teremtek magamnak, melyben európainak érzem magam. Ezekben a napokban (az ezredfordulón, Slobodan Milošević távozása, a Zoran Đinđić elleni merénylet után és újra meg újra Hága meg a mi demokratikus blablánk idején arról, hogy igenis Európába tartunk, még akkor is, ha az nem akarja, minket nem érdekel, mert mi már régóta Európa vagyunk) a Szávától és a Dunától délre egyre érzékenyebbek leszünk balkáni mivoltunkra, és én ma kizárólag földrajzi fogalomként vagyok hajlandó beszélni a Balkánról. Tudom, mi történt a hatalmas pannon Duna-völgyben, tudom, hogyan tűnt el a Duna a Đerdap vízi erőműnél, és szellemével hogyan maradt meg egyedül Budapesten. Nem Budapest a Duna gyöngyszeme, hanem e gyöngyszemben a Duna az, ami ér valamit. A Duna a legtöbb, amije van ennek a városnak. Az összes többi más városé is lehetne, de a Duna és a város egysége így nem valósul meg sehol. Strauss (akármelyik) ellen szól, hogy a Kék Duna keringő komponálásakor átugrotta Budapestet, és Bécsre gondolt, arra a kicsi, se nem kék, se nem szép bécsi Dunára. Láttam a saját szememmel. És mit számít, ha nem Liszt Ferenc szerzette a Kék Duna keringőt! A magyaroknak vannak más (akár cigány)melódiáik, és nincsenek úgy oda a bécsi keringőkért, mint mi. Mert amilyen különös a népek sorsa, éppen olyan különös a nemzeteké is: a magyarok, akik részint földrajzi okból (részint mint pápisták) inkább Európában vannak, illetve kevésbé vannak Európában, mint mi, Szerbiában (ahol évről évre lelkesedünk a bécsi újévi koncertért). Gyönyörű, ahogy a magyarok Száztagú Cigányzenekarukkal prezentálják nem európai mivoltukat, a száz hegedűvel, és ha eljönnek hozzánk, Belgrádba, úgy érzem, hogy minden cigány nemesi származású. Mi persze a mi cigányainkat magunknak tartogatjuk, lelki szükségleteinkre, személyes használatra, azokra az esetekre, amikor előnt bennünket a szláv bánat az otthonunkat is helyettesítő kávéházakban. A mi cigányaink szét vannak szórva, míg a magyaroknak sikerült létrehozniuk a magyar nemzeti cigányzenekart. Száz hegedűjük engem mindig tücsökrajra emlékeztetett, amely az égből hullt muzsikájával Pannónia földjére.

Valahol fent, tőlünk északabbra, mint egy titkos álomban, rózsaként feslett ki a Duna. Mondjuk, mint a mesében. Jó, így talán túlzás – akkor elállok ettől az ötlettől. Ha tudok!

Szegény Crnjanski! Milyen szépen írta meg Belgrádot, mint a világ legszebb városát. Hogyan görgeti a Duna gyöngyöt rejtő kagylóként át a Kárpátokon. A legszebb Belgrád ellenére, melynek nincs ennyire szép Dunája, Budapest nem ennyire szép, noha ott a szép Duna. Attól szép. Attól szebb Belgrádnál.

Számomra, aki a Kopaonikban eredő Morava mellől érkezem, erre az útra mindenesetre magammal hoztam valamit a Morava kékségéből. Gyermekkoromra emlékeztetett, akkor volt legszebb a Rasina, meg a kamaszkoromra, mert akkor volt legszebb a Morava. Leca unokabátyámmal jártunk a folyóra, a halakban dúskáló öblökbe. Azokra a helyekre, ahol az orvhalászok tartották ladikjaikat, és éjszakánként dinamittal halásztak a füzesekben, a napsütötte helyeken, melyekről Dobrica Ćosić ír gyönyörűen a Katicókról szóló krónikájában, akiknek e vidéken ringott a bölcsőjük.

Élvezettel gondolom végig mindezt, a Pannon-tengeren hajózáván, mert elviselhetetlen számomra annak a városnak a reám váró szépsége. Budapesten többször jártam, átutazóban is. Most tíz napot fogok ott tölteni, és nem tudom összevetni a mi kis rasinai és moravai vizeink szépségét a paradicsom folyója Dunáéval, amely valószínűleg nem folyik tovább Budapestnél. Mert Budával és Pesttel, e szép európai civilizációs kagylópárral azért van itt, hogy nimfaként elzengje a város, igen, e mindenestül európai város szimfóniáját. Ha egyáltalán szükségesek az efféle összevetések.

Szerettem volna, ha most Bogdan megkérdezi, hogy Kruševac miért nem európai város, hogy tagadólag vághassak vissza, ő azonban azért sem kérdez, és én makacsul ragaszkodom hozzá, hogy Budapest ilyen. E tíz napban eleget hallgattam a magyar óhajokat a magyarok országáról, amely csupa Habsburg, német meg zsidó. Egy pillanatban felfogtam, hogy szerb is. Űristen, ez milyen jólesett!

És megtaláltam az okát annak, hogy végleg feloldódom.

Rátaláltam a formulára!

Mert nem egyszerű felkeresni egy ennyire közeli szomszédot, amely a folyamatos tranzíciót jelentette a számunkra. Az embargó idején, az 1990-es években (akárcsak a teljes XIX. században minden utunk Pesten keresztül vezetett) a magyar repülőtereken keresztül utaztunk. Igaz, hogy Horvátországnak fegyvereket küldtek ellenünk, kisebbségünk (a magyarországi szerbek száma mindössze öt-hatezer lélek) fájó szívvel fogadta ezt a hírt, mi pedig vérrrel. Ez áll a történelemben! A Vajdaság félig magyar, a vajdaságiak is szenvedtek emiatt. Meg a magyarok is mint nép. Habár a magya-

rok, akiknek nincs tengerük, az athéni olimpián a második félidőben megverték minket vízilabdában, pedig vezettünk a meccs végéig, nem azért érdemelnek elismerést, mert szeretjük őket, vagy mert nem szeretjük a mi-einket. Őket mérgesen kifütyüljük, ami azt jelenti, hogy tisztelettel adózunk a magyaroknak. Ami megint azt jelenti, hogy szeretnénk őket. Bár 2005-ben a vízilabda-világbajnokság finisében a Tašmajdanon mi verjük meg 16:6-ra a magyarokat (mi arany-, ők ezüstérmesek lettek), megint szeretjük őket, főként, mert ők a vesztesek. Istenem, mennyire nemes lelkű nép is vagyunk mi!

Aki nem érti ezt az útleírást, ne olvassa tovább, de eljön a pillanat, amikor szereted azt, akit nem szeretsz! A tisztelet, kérem, becsebb minden-nél. Kérem szépen, ha gazdagságot már nem tudunk adni Európának, legalább tiszteletet adjunk – szüksége is van rá.

A budapesti repülőtér felé tartva szerb és magyar cégekkel találkozunk. Ilyen szerb vendéglőkkel, mint Kis-Požarevac, Nagy-Paraćin – csodák csodája.

Így megyünk Magyarországra, és azt kutatjuk, hol vagyunk benne mi.

Ilyen fáradtan, a késő éjjeli órákban én is ilyen történelmi kérdésre vetemedem. Hol vagyunk mi?

Kruševaci lévén első kérdésem, hogy hol van Stefan despota.

Nem az 1690. évi szerb bevándorlás. Nem Szentendre!

Nem is a felfedezés, hogy a XVIII. századi, Habsburg-hű, római katolikus Pest egyedül a szerbek számára engedte templom építését a városfalakon belül. A zsidóknak nem, a protestánsoknak nem, senki másnak...

Szép volna megtudni, Stefan despota hogyan egyezett meg Zsigmond királlyal a török elleni fellépésben. Hogyan kapta meg 1404-ben a magyaroktól Belgrádot. Mellékes, de engem foglalkoztat, hogyan hagyta el a despota a szeretett Kruševacot, hogyan költözött Belgrádba, és mit vitt magával. (Talán egy fára festett kis képet, amely a szüleit ábrázolja, háttérben a várossal. Kérésemre Milić od Mačve megfestette a despotát Kruševacon. Nem tudom, azt festette-e meg, amikor az uralkodó a szülői házból átköltözött a magyar Nándorfehérvárba. Most, hogy mindketten a paradicsomban vannak, a despota rég-, Milić nemrég óta, ellenőrizhetik álmaim valóságtartalmát.) Zsigmond, a nagy uralkodó, a látnok, tudta, mit jelent a török veszély. Elképzeléseibe bevonta a despotát, megerősítván, hogy a szerbek védelmet nyújtanak neki a barbár betörés ellen. Elvégre Zsigmond tudott a nikápolyi vérfürdőről, tudta, hogy a törökök mit okoztak Európának az első találkozások alkalmával.

Zsigmond király, a bölcs és ifjú lovag, valamennyi szerb terület, köztük a Rácöld, a Tenger mellék és a Duna mente nagy uralkodója, magyar ki-

rály átadja neked Nándorfehérvárt és Macsót, továbbá a Duna menti területeket a te életed hosszáig...

Így válaszolt erre Stefan Lazarević despota (még porosan a moravai úttól, még betegen az országa iránti féltéstől): Felséges királyom, fájó szívvel cserélem fel a dicső Kruševacot Nándorfehérvárral, noha városalapításra ez a legszebb hely...

És ki tudja, hogyan forgatta volna még a szót, de nincs erről más adat, mint amit Konstantin Filozof feljegyzett, és akkor nyilván ezt mondta. Könnyű a történelemnek.

Különben is.

Hasztalan kérdeztem a szép idegenvezetőnőt, hol volt a palota, ahol a despota annak idején megszállt. Azt mondják, felirat jelzi a házon és a Sárkány rend jele, melynek a despota is a tagja volt.

„Miért foglalkozik annyit ezzel a despotával?”, vágta el a szót az idegenvezető, és én illendően visszahúzódtam, legyőzve, mert pillanatnyilag ez volt a lehető legjobb megoldás. Mivel tudtam az 1422-ből származó, az Országház utca 9. szám alatt található épületről. Később még megkeresem. Eredeti ablak- és kő ajtókeretek maradtak fenn benne ebből az időből.

Az idegenvezető talán csak nem akarta megváltoztatni a beszélgetés menetét. Margitra akarta fordítani a szót, IV. Béla király lányára, akit Rastko Nemanjić szerb herceghez akartak hozzáadni. Vagy egy másik hercegnőre, Katalinra, IV. Béla másik leányára, aki Uroš szerb király idősebbik fiához, a későbbi Dragutinhoz megy férjhez?

Istenem, milyen szépek ezek a királyokról és hercegnőkről szóló történetek! Szívfájdítóan szépek.

Ezért jó mindig felidézni, mit jegyzett fel öt évszázaddal később Vuk Karadžić. Vuk azt jegyezte fel, amit a nép beszélt, és a népnek nem lehet befogni a száját!

„Azon kívül, amit népdalainkban dalolnak Szibinyáni Jankról és unokaöccséről, Szekuláról, én itt csak azt jegyzem fel, amit elbeszélnek róluk. Stefan őfelsége seregével Moszkvából Szerbiába hazatérőben, Budára ért, ahol a magyar urak láthatták, milyen magas és jóképű. Ezért utódot kívántak őtől, és beszélgetés közben megkérdezték, hogy volna-e jó csődörük, hogy nekik is lehessen ennyi szép és jó lovuk, mire Stefan azt felelte, »igen, miért ne?«. Estére kelve elküldenek hozzá egy szép lányt, hogy vele töltsen az éjszakát. Amikor mentegetőzni kezdett, figyelmeztették, hogy mit ígért; így fogadta a lányt és vele töltötte az éjszakát, és másnap, búcsúzásnál, gyűrűt adott neki ezekkel a szavakkal: ha fia születik, legyen a neve Janko, ha lány, akkor Janja, és ha a gyermek felnőtt, adja neki

ezt a gyűrűt. Akkor Stefan útnak indul és elmegy Szerbiába, a lány pedig kilenc hónap múlva ikreket szül, egy fiút és egy lányt, és Stefan parancsa szerint a fiút a Janko, a lányt a Janja névre keresztelte. Mihelyt Janko növekedik, és játszani kezd a többi gyerekekkel, ahol ugrálnak, ott ő nagyobbbat ugrik, a verekedésekből ő kerül ki győztesen, ahol köveket hajigálnak, ő dobja a legmesszebbre, ha szaladnak, ő fut a leggyorsabban: a gyerekek irigyelni kezdik, és apátlan fattyúnak gúnyolják. Janko ezt megelégtelven, megkérdezte anyjától, ki az ő apja: anyja erre odaadja neki azt a gyűrűt, s amikor azt meglátja és elolvassa a belevéssett írást, Janko ezt mondta: »Én tehát egy uralkodó fia vagyok.« És ezután Szerbiába távozott, és harcolt a török ellen, mint aki apai örökségét kutatja. Janja férjhez megy és megszüli fiát, Szekulát, aki a népdalokban anyai nagybátyjaként jelenik meg. Azt beszélnek, hogy a törökök egyszer leverték őket, és nem tudtak visszatérni Magyarországra, hanem Szerbián és Hercegovinán keresztül tizenkettedmagukkal Dubrovnikba menekültek, és a dubrovnikiaiak mindkettejüket kiváltották, azt beszélvén, hogy náluk szebb emberpár sohasem járt arra.”

Ezt beszélte Vuk.

A városok lelke láthatatlanul járja át az embert. Ennek azonban csak később ébredünk tudtára. A lélekről a legszebb szavakat valószínűleg Hamvas Béla írta, akinek gondolatait szentendrei látogatásomra tartogattam, ahol a tulajdon lelkemet kerestem.

Ezért kell időnként mindentudó derék vezetőnkre hagyatkoznunk. A sima Pest lapos, a hegyes-völgyes Buda hegyes-völgyes. A Duna hegyes-völgyes jobb partján emelkedik a Gellért-hegy. Szép, mert szép a róla szóló legenda. Élt egyszer egy ifjú velencei, patrícusok leszármazottja, Gerhardus nevezetű. Az Úr második ezredévének kezdetén elindult a Szentföldre, de az isteni gondviselés eltérítette, és Magyarország felé indította, ahol István király fogadta őt, s rábeszélte, legyen a fia, Imre herceg tanítója. Gerhardust a magyarok Gellértnek nevezték, s ő a királyfit vallásos kereszténnyé nevelte. Imre megnősült, de előbbrevaló volt számára a tisztaság, ezért nem született gyermeke. Vadászatban vesztette életét, és István király halála után nem volt trónörökös. Gellért a fellázadt pogányokat csitította, akik a kereszténység ellen keltek fel, és 1046-ban őt is megölték. Emlékműve ott áll a szépséges Erzsébet híd tengelyében. A vár, a Gellért-hegy és a Duna között elterülő régi városnegyed a Rácváros, vagyis a szerbek városa. Ezt a negyedet Tabánnak is nevezték, a szerbeknek azonban sajnos nyoma veszett. A legszomorúbb, ahogy a szerb templomot elpusztították. Ez a rész hőforrásokban gazdag. Idejárt a béna Vuk is beteg lábának gyógyítására. Isten sok szigetet adott a magyaroknak, közü-

lük a Margit-sziget ma ökológiai és botanikuskert. Gyógyhely. A rómaiak sem hagyták érintetlenül ezt a vidéket. Pannónia provincia bővelkedik e hatalmas civilizáció értékes emlékeiben (paloták, erődítmények, mozaikok, kikötők maradványaiban). Hihetetlen, hogy Budapest mennyire római város is. Az ENSZ 1972-ben kibővítette a világörökség-listáját, melyre 1978-ban felvette a budai várat, valamint a pesti és budai Duna-partot természeti szépségeivel és történelmi, művészeti értékeivel. Itt áll a magyar Parlament, Európa egyik legszebb épülete a historizmus stílusjegyeivel, itt a Lánchíd a várral s a Parlament előtt a legnagyobb magyar szabadsághősök emlékművei (Rákóczi Ferenc lovas szobra, Kossuth Lajos szoborcsoportja).

A szecesszió aranykora az első világháború előtti évtizedekben bámulatos szépségű épületeket hagyott Budapesten. A bécsi vagy müncheni építészeknél sokkal nagyszerűbb emlékeket épített Lechner Ödön, sajátos jelleget adva a városnak nemcsak épületeivel (mint a Postatakarék és más emlékek), hanem bizonyos fajta keleties stílusjegyek felidézésével is. Utalva a tézisére, miszerint a magyarok a hunok rokonai.

A magyarság, amely 1541-ig független államban élt, a Habsburg Birodalmon belül is a saját identitását kereste (1848-ban megkísérlik a Monarchiáról való leválást, 1867-ben viszont megkötik a kiegyezést, és következnek a béke és fejlődés évtizedei egészen az első világháborúig, pontosabban Gavrilo Princip szarajevói merényletéig. Az Opera épülete (1875–1884) „I. Ferenc József nagylelkű támogatásának” köszönhetően épült meg, versenyre kel a bécsi operával (a gazdag magyarok nem akartak többé Bécsbe vonatozni Wagner, Verdi és Mozart operáira, és otthont akartak nyújtani saját zeneszerzőik, Erkel és Goldmark számára).

A Budapestre érkező nagyvilág tudja, hogy itt találhatók a tiszta stílusok klasszikus prototípusai, a világ és az utódok gyönyörűségére. Magam is ezek zarándokául szegődtem, de a Szépművészeti Múzeum és a Műcsarnok tiszta klasszicizmusa előtt annyira fáradtan és a történelemtől meg az emberiségtől elcsigázottan értem a Hősök terére, hogy megtorpantam a mi Paja Jovanovićunk, a nagy millenniumi kiállításra 1895-ben festett *Menekülő szerbek* című történelmi tablója előtt. Az akkori szerb pátriárka megtiltotta a kép bemutatását, mert az nőket is ábrázol lóháton. Paja szégyen, kénytelen volt újrafesteni a képét, s annak így több változata keletkezett, valamennyi eredeti (öriznek belőlük Újvidéken és Pancsován is). Azt mondják, Szentendrén is van a képből, és én égtem a vágytól, hogy egyébként is elmenjek oda.

Egy szép októberi napon el is rohantam Szentendrére. A Duna szentendrei kagylója már megszülte gyöngyét a bánatomból, amit sohasem

voltam képes megmagyarázni. Nem szerettem volna ezekben a szomorú időkben megzavarni az olvasót sebzett szerbségemmel, de nem erről van szó, mert ott, a dunai földön töltötte kétszáz éve száműzetését az általam nagyra tartott Lazar kenéz, és én uralkodásának dicső helyszínéről, Kruševacról származom... a fejedelemmel így privát kapcsolatban állunk.

Bár a szentendrei Szerb Egyházi Múzeumban nincs meg Paja Jovanićnak ez a képe a szerbek bejöveteléről, amelyen Arsenije Čarnojević vezeti szerb népét (mint Mózes a zsidókat) az új ígéret földjére, a semmibe, a számkivetésbe. Kosta Vuković custos valószínűleg tudja, mit élünk át (ahogy Korfun is tudja a görög Filip, aki, valahányszor vittem egy kis zacskó szerb földet, együttérző hallgatással fogadta bánatomat). Kosta tüstént megmutatja Arsenije Čarnojević palástját és a pásztorbotot, amelylyel a szerb törzset vezette. Egy kiváló festő, aki nem szignálta a képét, temperával festette egy Krisztus-ikonra (bizonyára nem volt más anyaga) a magyarországi szerb egyház fejét képező esztergomi szerb templomban III. Arsenije Čarnojevićet (Crnojevićet) a XVIII. század elején. Amikor nálunk megülték a nagy szerb vándorlás 300. évfordulóját (mi, szerbek, mesterei vagyunk a katasztrófák megünneplésének), ez a szentendrei múzeumból származó, fára festett temperakép 1990-ben megjelent valamennyi kiadónk programján, posztereken, naptárakon, reklámanyagokon. Méltón a XVIII. század eleji ismeretlen festőhöz, és 1990-ben, vagyis a XX. század végén Milić od Mačve gyönyörű szentendrei ciklusában éppen Čarnojevićet festi meg és a fejedelem ereklyéinek Ravanica monostorából való elvitelét (majd a képet odaajándékozta Kruševac városának – sok csoda valószínűleg nem a véletlen műve, így az sem, hogy Kruševac meg Szentendre testvérvárosok), de senki sem emlékszik a ravanicai monostor Stefan-képére, aki a kor egyetlen autentikus írója: „Népünk a Duna mentén meneküle felfelé: egyesek hajókon, mások lóháton és kocsikon, mások, főként a szegények, gyalogszerrel. Negyven napig tartott az útjuk a budai várig. Odaért a szent pátriárka, Arsenije Čarnojević és néhány vladika és sok monostor szerzetesei és szerzetesnői a teljes szerb földről, férfiak és nők egyaránt. Ugyanígy mi, Ravanica lakói is Lazar szerb fejedelem szent ereklyéivel. És letelepedtek egy Budánál feljebb fekvő helyen, melynek a neve Szentendre... és itt házakat építettek, ki milyent tudott: és templomot emeltek fából a Duna partjához közel, és itt helyezték el a szent szerb fejedelem, Lázár csontereklyéit...”

Később, tüzetesebben szemügyre véve a képet, láttam a ravanicaiakat is, Milić nem hibázott.

Lazar ereklyéi, amelyek két századon át pihennek majd Szentendrén, az Angyali üdvözet templomában, a hercegnek a rigómezei csatában ösz-

szevértett ruhájával és a Jefimija által hímzett szemfedővel együtt. A fejedelem a szerémségi Ravanicában leli meg végső nyugalmát. Csak hatszáz év múlva viszik vissza a temetkezési helyéül szolgáló Ravanica kolostorába (egy éjszakát 1989-ben Szent Vid napján székvárosában, Kruševacon, egykori várában fog tölteni).

A szentendreiek, akik itt gyorsan urbanizálják szerb közösségüket, még ebben az 1690. évben jón oszlopra emelt keresztet állítanak, és körülötte tartják a barokk körmeneteket.

A belgrádi székesegyház bejáratában áll Lazar fejedelem mellszobra (Nebojša Mitrić 1971-es, a kruševaci várban felállított Lazar-émlékművének részlete). A szoborral turistaként többször fényképezkedtem. Éppen csak hogy megérintsen a bánat. Mit ér Crnjanski bánata: „Senki ne kereszen itt, északon, semmit a sírjainkon kívül... a húszezer szentendreiből ma talán százötven a szerb. Lórév, Zebegény, Ráckeve, Pomáz valaha 15 000 lelkes szerbsége ma talán ezret ha számlál. És Vác, Visegrád, Komárom, Győr szerbjei? Templomok és néhány lélek mindegyik helyen. A magyarok nem bántják őket. Megtették, amit kellett. Nem üldözik, és nem telepítik ki őket. Ellenkezőleg. A magyarok azt akarják, hogy maradjanak.

A szerbiai magyar lapok, nagyon okosan, arról írnak, milyen háborítatlanul élnek a szerbek Magyarországon, vannak templomaik, papjaik, iskoláik és önkormányzatuk.

Jól áll a szénájuk.

Részünkről eltűnt 400 000 szerb Magyarországon, és ennyi magyar él a Vajdaságban. Ha Buda környékén 200 000 szerb beszéli anyanyelvét, akkor 400 000 magyarnak kellene beszélnie Belgrád alatt. Nálunk nincs felirat, nincs újság, nincs színház sem. Csak sírok vannak.

„A Duna, a bölcs csiga a hátán Belgráddal halad tovább”. (1923)

Így kesereg Crnjanski! Az 1923. évben!

Mire való megemlíteni 2003 októberében (kivéve a belgrádi székesegyházat, amely az egyetlen élő pravoszláv templom), a többi hetet: az Angyali üdvözlét (görög), az Urunk színeváltozása templomát, a požarevaci, az opovačai (ma református) templomot, a džiprovaci (ma római katolikus), a zebegényi (ma szintén római katolikus) templomot, mit ér felemlgetni ennyi keresztet. És a sok ránk erőszakolt szép urbánus perspektívát, „melyről híresek voltunk mi, szentendreiek”, ahogy Jakov Ignjatović, a szerb realizmus atyja fogalmazott.

Le kell fényképezkedni a mellszobra előtt, és időről időre olvasni kell a műveit annak az írónak, aki a magyar progresszió oldalán már 1848-ban bevezetett bennünket Európába.

Kosta Vuković custos is bánatosan konstatálja, hogy itt már biztosan nem élnek szerbek. Ha tavasszal eljönnek irodalmi estet tartani, valahogy

megszervezünk egy harmincfős kórust, és ez itt a teljes szerbség. Függetlenül attól, hogy csak sírjaink vannak ott, és a (már idegen kézen lévő) templomaink, mégis lehet, hogy ezek az energensek nem rajtunk kívül léteznek. Itthon érezzük magunkat.

Legalábbis így érezte magát kis csoportunk, Bogdan, Janko, Maša meg én. Talán ezt érezték a nagybecskereki gimnázium diákjai is. Fegyelmезetten, áhítattal mentek be a templomba. Krizosztom, a nemrég kinevezett püspök megkérte őket, kapcsolják ki a mobiltelefonjukat, és ne rágózzanak. Mindnyájan szót fogadtak. Elmondott nekik mindent, amit el lehetett mondani ezen a helyen, és ebben a pillanatban. Úgy érzem mégis, a vladika inkább Szerbiáról beszélt a fiataloknak, és a szíve másutt volt.

Ha elhagyjuk Szentendrét, nem kell többé emlékeznünk Crnjanskira. Sem Milić od Mačve képeire. Sem a névtelen festőre, aki egy deszkára festett Krisztus-képen örökítette meg Čarnojevićet, ahogy a szerb népet elvezeti ide, Szentendrére, az anyaországon kívül ragyogó szerb Sarkcsillagra, ahogy a költő Raša Perić nevezte Szentendrét. Crnjanski így kiáltott: *Vándorlás van, nincs halál!* Gyönyörű. Milić ott látta Čarnojevićet a szerb államiság építői között Elsőként Koronázott Stefannal és Szent Szávával. Gyönyörű. Háromszáz évvel később. Háromszáz év magányunk. Paja Jovanović kétszáz év magány után hallatta jajsavát a szerb vándorlásról festett képével.

A vándorlások hihetetlen ragaszkodással velünk tartanak az úgynevezett Vihar hadművelet után Szlavóniából és a Krajinából, Boszniából meg Kosovából elvándoroltakkal (a Kegyelmes Angyal után).

Nem tudom, ki lehetett a szerb pátriárka 1895-ben, Paja Jovanović képeinek születésekor. Valahogy örömmre szolgál, hogy nem ismerem ezt az adatot. Megtiltani a nagy festőnek, hogy a vándorlásról alkotott képét bemutassa a millenniumi kiállításon a lóháton ülő nők miatt, vagyis örülök, hogy nem tudom, ki volt akkor a szerb pátriárka.

A Hősök terén megelevenedik a magyarok őstörténete és történelme a törzseket egyesítő vezérektől, a naptól, amikortól emlékeznek a mai napig!

Nem tudom, ez nem az ő siratófaluk-e.

Itt töltik fel a lelküket, majd mint minden ember, aki tudja, mit akar az életétől, folytatják útjukat. Mert itt dobog a magyarok szíve. Nem kell más népekre utalni, akik hasonló terekkel bírnak, ahol ott dobog a nép szíve. Mert akadnak. A szerbeknek nincs ilyen terük, ami nem azt jelenti, hogy az ő szívük valahol titokban dobogna. Van ugyan Dečaniban egy freskó az uralkodó családfájáról. Talán ez a szerb Hősök tere (kivéve a kruševaci Kosovói hősök terét). A Nemanjićok családfáját ábrázoló freskó után mi nem egyesítettük, nem öntöttük szoborba a vezéreinket, mint a magyarok, de más módon sem egyesítettük őket. Számunkra ez valószínűleg kelle-

metlen, mert közben volt néhány kis dinasztikus klánunk, majd megöltük sok hadvezérünket, természetesen békeidőben, majd sok királyunkat meg miniszterelnökünket és elnökünket, és még mindig nem tudjuk, kit értékünk nagyobbra, a gyilkosokat vagy az áldozatokat. Sehogy sem tudjuk áthidalni ezt a történelmi distanciát. És ha valaki pénzt is adna egy ilyen történelmi tér megalkotására, mi elutasítanánk, míg nem öldöklünk még egy keveset, és nem hozzuk létre a történelemhez való distanciát.

Be kell vallanom, hogy a magyar Hősök terén egy bizonyos részlet lelkesített fel. A Hősök terén áll a nagykövetségünk épülete. Szépen lobog rajta a szerb nemzeti zászló. Igaz, hogy két épület áll itt, amit az SZHSZ Királyság, a Szerbek, Horvátok, Szlovénok Királysága, tehát a későbbi Jugoszlávia idején, utána pedig a rövid életű SCG idején vett meg kiváló diplomatánk, a még jobb költő és valószínűleg még jobb szerető Jovan Dučić gróf Andrássy Katalintól. A grófnő a szerb konzulnak ajándékozta ezeket az épületeket, és hogy a kiváló költőt mentesítse a tetemes forgalmi adótól, adásvételi szerződést kötöttek az akkori magyar törvények szerint, mely szerint Dučić egy aranyat fizetett mindezért! És ez után adózott. Amikor kritikusaink a költészet erejéről értekeznek, sohasem érvelnek ezekkel az erőteljes példákkal. Mely példák aranyat érnek!

Nagykövetségünknel kezdődik a két és fél kilométer hosszú Andrássy út az utolsó kétszáz év legszebb épületeivel. Itt van minden, ami ámulatba ejt a párizsi Champs-Élysées-n, a moszkai Vörös téren, a londoni Garden Squeren, a dubrovnikai Stradunon...

Képtelenség befogadni ennyi információt, és az idegenvezető felsorol minden akadémiát, színházat, múzeumot, teret, szobrot (Adyét, Lisztét, Zrínyiét...). Felsőhajtunk, hallván, hogy a régi Pest városfalai ott vannak, ahol az Oktogon. És hogy az Andrássy út is UNESCO-védelem alatt áll, mint a világ kulturális öröksége. (Jó a magyaroknak, akik most világméretű turisztikai attrakcióvá teszik a sugárutat. Nem ettek hagymát, nincs hagymaszaguk. Ki műveli mindezt velük?)

A millennium keretében épült a magyar Parlament is (1880–1902). A hiszékeny turistát az idegenvezető hamar meggyőzi ennek az épületnek a háromszáz csodájáról. Az Országháznak 690 helyisége van, 23 kilométernyi lépcsője, 88 uralkodó mellszobra található benne, mivel a belső és a külső épületdíszek a magyar történelem enciklopédiáját jelenítik meg. Az épület belsejét díszítő királyszobrokon kívül ott láthatóak az egyes ország-részek címerei is. Az épület belsejében régi és újabb mesterségeket is meg lehet látni. A belső díszítéshez „felhasználtam az ország flóráját, mezeink, erdeink és síkjaink növényvilágát” – fogalmazott az építész Steindl Imre.

Istennek hála, nem említette a hegyeket, mert a szépség ilyen áradásakor, melynek nincs köze hozzánk, akkor keressük a legkisebb hibát is a saját nem létező hasonló épületünkön.

A Parlament monumentális díszlépcsője – mondja el szörnyű angol akcentusával bármely magyar – azt a reprezentatív funkciót elégíti ki, amit a törvényhozás épületétől vártak a honfoglalás ezeréves évfordulóján, amikor az ország területe 300 000 négyzetkilométer volt. Ez a szerencsés történelmi időszak azokban még egy évtizedig állt csak fenn, „a ma is baljós Szarajevóban – a Ferenc Ferdinánd ellen elkövetett merényletig, az első világháború kitöréséig”.

Mi mindent nem mondott el vezetőnk e turisztikai mesében! Legrosszabb, hogy mindezt el kell hinnünk. Mert valahogy nem megy, még ha az egész megfordítjuk is, hogy másként nézzük ezt a dolgot. Nem megy!

Ferdinánd lelövését sem úgy élem át, mint jajkiáltásomat az Európába való belépés küszöbén, és bánt, hogy a magyarok bánkódnak Gavriló lövése miatt, mert istenuccse, drágán megfizették, hogy történelmük jó részét az Ausztriától való elszakadásnak szentelték. Le a kalappal előttük, a Parlamentben őrzik a magyar szent koronát. Istenem, milyen gyönyörű! Micsoda mágia! Micsoda dizájn! Milyen varázslatos matéria! Nem, nem láttam, máig csak a kiváltságosok láthatták, számomra, Gavriló Princip tisztelőjének imponál, hogy a Habsburg I. Ferenc Józsefet az 1867-es kiegyezés után a magyar szent koronával koronázták meg.

Nem tudom, miért kedves ez nekem. A nagyhatalom talán abban a pillanatban értette meg a multiethnicitás szépségét. Másfél évszázad múlva a multiethnicitás vált a balkáni népek legrútabb fogalmává. A világ előszerezettel nézi, mennyi szeretettel nem értjük egymást a multiethnicitás közepe.

Bárhogy is volt, a magyar Parlament esetében, különösen közelről szemlélve, ahogyan magam is néztem 2003 októberében, amikor a magyarok hatalmas poszttereken mutatták be hazájuk szovjet megszállását (úgy vélem, e kérdésben jól megértjük a magyarokat, bár ők kitartóbban gyűlölik az oroszokat, mint amilyen kitartóan, de haszon nélkül mi szeretjük őket), akárhogy is volt, tény, hogy a magyar Parlament Európa legszebb épülete!

Én persze nem hittem el, mert így könnyebb elviselni a szépséget. Különösen a budai várból nézve, ahonnan e bűvöletes látvány a Dunával lenyűgözi az embert. Nem hiszem, hogy az oroszok 1956-ban ártottak ennek az épületnek, a kommunista eszme védelmében indított támadásuknak nem volt köze a Parlament szépségéhez. Mivel az oroszokat az ideológia mozgatta, a kommunizmus erejének a birtokában voltak olyan tisztes-

ségesek, mint velünk az amerikaiak 1999-ben. Nálunk a matéria érdekelte az amerikaiakat. Az anyag elpusztítása. Szerbia szubsztanciájának megsemmisítése.

Ha az amerikaiak elolvasták volna a *Híd a Drinán*-t vagy Andrićnak a hidakról írott csodálatos szavait, úgy hiszem, napokon át zokogtak volna, amiért csaknem száz hidunkat lebombázták. (Jó, nem száz, hanem hetvenhat hidat.) Andrić szavai szerint a hidak élőlények, és lelkük van. Összekötik az embereket emberi ölelésükkel. Istenem, milyen nehéz lett volna az amerikaiaknak, ha háborús jóvátétel helyett Andrićot kellett volna olvasniuk.

Szerencsájukre keveset olvasnak, viszont erősek. Szerencsétlenségünkre ha sokat olvasunk is, mi nem vagyunk erősek. Őket kell igazolni minden elkövetett igazságtalanságért, mert erősek, és önmagukat felemelni a nyomorúságos erkölcsi győztes piedesztáljára. A háborúnak nevezett bizniszben ezt visszhangozzák a jelzők: kis, nyomorúságos, csúnya, piszkos, szegényes, szegény, fejletlen, nepokorni, sőt megnyerhetetlen háború...

Igy minden másképpen fest, ha kis bőrt eladunk annak, aki akarja azt. És szép megszabadulni ettől az Andrićtól.

Kissé nehezebb megszabadulni Hamvas Bélától. Éreztem lelkét Szentendrén, ahol 1968 őszén ott hagyta e világi létét ezekkel a szavakkal: „Mindaz, ami fény, a lélekhez képest halvány. Minden, ami finom, a lélekhez képest durva. Mindaz, ami fény, a lélekhez képest halvány. Mindaz, ami finom, a lélekhez képest durva. Mindaz, ami könnyű, a lélekhez képest nehéz. Mindaz, ami élet, a lélekhez képest halál. Mindaz, ami van, a lélekhez képest nincs. Ezért mondták a régiek, hogy a lélek a fényes, az anyagtalan, az élet, az egyetlen létező, s az egyetlen valóság. Ez a láthatatlan, anyagtalan, élő, ragyogó valóság azonban tehetetlen. Ez a fényes, örök életű, halhatatlan élet azonban mozdulatlan. Túl a természet legmagasabb, legfinomabb, legfényesebb világán él a lélek, melynek nem volt kezdete és nem lesz vége, nem született, nem hal meg, az örök életű, aki nem cselekszik, nem alkot, nem teremt, nem változik, nem mozdul. Ahhoz, ami nem ő, nem nyúl; azt, ami nem ő, nem érinti; mindattól, ami nem ő, mérhetetlen távolságban és különbségben él. Mégis nincs, amit ne látna, ne hallana, ne ismerne, ne tudna. Ez a világ olyan, mintha a lélek gondolta volna. Mindent meg lehet semmisíteni, a lelket nem.”

Istenemre, nem tudom, miért jutott eszembe a pusztítás erői láttán Andrić meg Hamvas Béla. Talán velük védekeztem a génusz ellen, amely e város szépségét megteremtette. Nincs rosszabb, mint lélekkel védekezni.

Ha lélekkel nézünk le a Halászbástyáról (ahol édesen kattogtatják a fényképezőgépeiket), látható minden. Látható a monumentális Mátyás-templom, amely önmagában is Buda ékköve és önmagában is Buda tör-

ténete. Közvetlenül mellette István király lóháton, jobbában kereszttel, bronzba öntve. Királyi díszben, büszkén emelkedik az ég felé talapzatán, gyengéden kell nézni rá, szívből, hogy feltáruljon a szemnek. A templom átvészelte Szulejmán dzsámiját (érthetetlen, ahogy a törökök a más vallások szentélyeit átépítették a maguk számára). A Mátyás-templom túlélte a tűzvészt, a villámcsapást, túlélte a jezsuitákat, kinézték maguknak más vallások is. Túlélte több földrengést, mondják, hogy a tornya pár tucat centiméternyit eltér a függőlegestől. Fent a felhők alatt.

Szeretem a templomokat. Égretörésüket. A Halászbástyáról a bazilikát keresem. Pravoszláv hitű vagyok, de nem azért dermedek meg a bazilika előtt, mert impozáns és hatásos a moravai iskola szerb templomaihoz képest. Hanem megdermedek a bazilikát létrehozó génusz előtt, amely képekkel, freskókkal, szobrokkal díszítette a templomot. Csodálatos építésének története, aki meghal, mielőtt a templomot befejezhetné. Amikor meghal, a templom kupolája beomlik. A templom végleges kialakítása 1905-ben fejeződik be. Itt őrzik az államalapító István király jobbját. Ez a kéz is hánykolódott a világban, míg haza nem ért.

Gyönyörű! Nagyon kedves számomra ez a történet, és fogalmam sincs, hogy tulajdonképpen miért is szeretem én a magyarokat.

A budai várfalakról most a szerb egyházmegyei templomba kellene leereszkednem, a budapesti egyházmegye szakrális központjába, a Szerb utcába, nem messze a Thököly Száva által alapított Thökölyánumba. A Tabánon, a Rácvároson keresztül vezet oda az út. A szerb egyházmegyei templom a viadukt helyén állt. A második világháború után, Sztálin születésnapja alkalmából robbantották fel!

A magyar kommunisták így nyomatékosították a szovjet táborhoz való tartozásukat a kegyetlen antijugoszláv kampány után. E pillanatban, ezekkel az emberekkel, ezen a helyen. Ostobaság volna azt elemezgetni, ki kicsoda ebben a tettben. Szép viszont végighallgatni, milyen kedvezményekkel viszonzta ezt a teológus végzettségű bajuszos grúz őfelsége, amikor értesült, hogy tiszteletére a levegőbe röpítettek egy szerb templomot!

Míg a szentendrei Szerb Egyházi Múzeum custosa, Kosta Vuković elmondja, mi mindent sikerült megmenteniük papjainknak, akik értesültek arról, hogy mi készül (a bajuszos imperátor köztudottan szerette az ilyen filmes jeleneteket, melyeket otthon élőben láthatott), nézem a kiállított egyházi kincseket, amelyek hamuvá válhattak volna, itt viszont a tiszta fényességet testesítik meg. Elismered-e a fényesség elhamvadását? – kérdeztem mindig magamtól.

Ha a Sztálin iránti viszonyomban durvának kell lennem, az ellenkezőjét kell tanúsítanom egy másik ilyen nevű uralkodó, nevezetesen II. József

császár iránt. Ő romboltatta le Magyarországon az összes dzsámit. Különösen ott volt ez jogos, ahol a dzsámi keresztény templom helyére épült. A magyarok így könnyen szerethetik a multietnicitást az Európai Unióhoz való csatlakozásuk idején. Úgy látszik, a multietnicitást kedveli minden József névre hallgató uralkodó.

Mai egyházmegyei templomunk a Szerb utcában idős, dohos barokk építmény, amely még mindig viseli az 1838-as nagy pesti árvíz kártételeit. A kapu fölötti kőtáblán ujj mutatja az árvíz magasságát. A templomot Szent György nagy vértanúnak szentelték, akinek ereklyéit e templomban őrzik. A kivételes szépségű ikonosztáz és a kor legismertebb szerb ikonfestőinek (Paja Jovanović, Arsenije Teodorović és mások) ikonjai némán ragyognak a szentély mélyén.

Miroslav Šešević atyát, aki vezetőnkül szegődik, félbeszakítja az éppen Budapesten tartózkodó Zoran Živković szerb miniszterelnök látogatása. A templomba berontó rendőrök elhajtották a tiszteletest és a fiatal diakónust, aki akkor érkezett ide szolgálatra Temesvárról. „Jöjjenek máskor”, mondja nekünk a templom plébánosa, és kiterel bennünket a kapun a kopókkal együtt. Sajnáltam, de haragja jogos volt. Pedig éppen Szerb Maticáról beszélt, amely itt alakult meg 1826-ban a Thökölyánumban, amelynek lakója volt Laza Kostić és Jovan Jovanović Zmaj, Veljko Petrović és még sokan. Pesten alapította 1812-ben Joakim Vujić az első szerb nemzeti színházat, 1695-től 1698-ig itt volt a szerb pátriárka székhelye is.

A Thökölyánumban járván megértettem, hogy itt játszódtott a szerb nemzet történelme. Az alapító Thököly Száva II. József császár reformjaiért lelkesedett, valamint Dositej Obradovićért, akivel levelezésben állt. Egy időben Jovan Jovanović Zmaj volt a Thökölyánum felügyelője. Két éven át élt itt Laza Kostić, és itt volt ösztöndíjas Kosta Ruvarac, Dimitrije Popović, Đorđe Bugarski... Több százra rúg azon szerbek száma, akik thökölysták voltak, hogy csak Jovan Đorđević, az újvidéki és a belgrádi színház alapítóját, Radivoj Kašanint, a világhírű matematikust, Bogdan Gavrilovićot, a szerb királyi akadémia elnökét, Marko Maletint, a Letopis szerkesztőjét, a neves költő Veljko Petrovićot említsük...

Elfog a mélabú, mikor egy bronz domborművön megpillantom Vujicsics Sztoján nevét, akivel valaha együttműködtünk a Bagdala Kiadóban. (Nem szabad kihagynom a Galićok papcsaládját, melynek tagjai mind írnak, s akikkel nem sikerült kialakítanom a kívánt együttműködést. 1993 őszén a kulturális miniszter, Đoko Stojičić Szegedre küldött, ahová Rade Vojvodić és Dobrivoj Jevtić írókkal mentem el, hogy megnyissam a hilandari kolostor freskóiból rendezett kiállítást. Ott ismertem meg a papköltő Vojislav Galićot, aki kéziratot ígért, de aztán rossz évek jöttek.

Galić később felkért, legyünk keresztszülői Aleksandra Nikolić újvidéki tévériporternek. A keresztelő a mi templomunkban történt egy nagyon hideg reggelen, s nekünk könnyünk potyogott részben a hidegtől, részben a meghatottságtól.)

Istenem, milyen sok szép szerb ügy született Magyarországon!

Legszívesebben kirohantam volna az utcára, hogy elkiáltsam: Köszönet nektek, magyarok! Tudom, persze, mennyire ostoba ez a nagyszerű ötlet. Mégis érzem és szenvedem ostoba lelkesültségemet.

A XVIII. században a katolikus és Habsburg-hű Pesten templomunk épül. Pedig Pest akkor inkább német, mint magyar város. A római katolikusok mellett csak a szerbek és a görögök építhettek templomot a városfalon belül. A protestánsok nem, a zsidók még kevésbé. A katolikusság a Szűzanyával mint Magyarország patrónájával annyira erős volt, hogy képe még a török időkben is felkerült a bankok homlokzatára. Ő volt a városi fejlődés új istennője, a banktőke dicsőségének védelmezője. E tőke építette 1896-ban az első, ma is működő európai földalattit. A magyarok metróval kelnek át a Duna alatt – a földalatti hídjukon, a felszíni nyolc mellett.

El kell mondani, hogy a zsidóság is erős volt Magyarországon. Ha már a tőkéről van szó. Hitlernek annak idején nem tetszett, hogy Budapesten még mindig élnek zsidók, miután egész Európában kiirtotta őket. Magyarország életében hatalmas szerepet játszott a zsidó értelmiség és kereskedőréteg, akik hitükre nézve zsidók, kultúrájukat és nyelvüket tekintve azonban magyarok. Csodálatos szépségű zsinagógájukat a XIX. század második felében építették a Dohány utcában. Itt született Hertzl Tivadar, a zsidó állam megálmodója. Érdekes, hogy a közelében áll az ortodox zsinagóga is.

Ezen a helyen a szerbség is szüntelen belső intenzitásban él. Legalábbis azokban az időkben. A hat budapesti Duna-sziget közül Csepel egy szerb nemesszalád, a Jakšićok birtoka volt, rajta a híres ráckevei monostorral. Mikor a szentendrei múzeum custosa bemutatja az egyházi kincseket és ereklyéket, mindig kiemeli, melyik származik Kevéről.

Megkérdezem, tudja-e, hogy Arsenije Čarnojevićtyel kruševaci kereskedők és iparűzők érkeztek Budára. Azt feleli, a mieink ősidők óta itt voltak...

A nyolc budai adózó (Živko Ratković, Jovan Cvetanović, Ranislav Ratković, Stojan Marković, Pavao Stanković, Boško Ranisavljević, Mihajlo Stanković és Ostoja Zavinić) sok szőlőbirtokot, házat vásárolt és műhelyt nyitott. Gazdag és tekintélyes emberek lehettek. Živko Ratković a leggazdagabb kruševaci Budán. Őt követnek választották Bécsbe 1741-ben. A történeti feljegyzések szerint ez a szerb nemzet rendkívül nehéz

történelmi pillanata volt (ebben az útleírásban a szerb nemzet „rendkívül nehéz pillanatában” szinte banálisnak és elcsépeltnak tűnik, és csak a kruševaci jelenlét személyes vonatkozása miatt említem), mivel Mária Terézia császárnő a magyar urak nyomására fel akarta számolni a Tisza menti–adriai katonai határőrvidéket, s ezzel az ott élő határőr szerbek kiváltságait is. A szerb követelések, még inkább az 1741–48 között zajló, sok szerb katonai áldozattal járó osztrák örökösödési háborúval kapcsolatban kialakuló rendkívül veszélyes hadi és politikai helyzet hatására. A békét a Karlócan, 1744-ben tartott gyűlésen hirdették ki. E gyűlésen a budai városi közgyűlés által megválasztott szerb követek is részt vettek. A budai városi közgyűlésben jelentős szerepet játszott a kruševaci Jovan Cvetanović is.

Valahányszor efféle történelmi adatokra bukkanok, látom magamat, ahogy ott sétálok a budapesti éjszakai utcákon. Visszafordulok, hogy körbejárjam valamelyik virággal díszített oszlopot. Csúcsáról tarka virágcsodák függenek. Én elsősorban az ott nem található rózsát fürkésztem. A budapesti tíz nap alatt néhányszor fölkapattam a Halászbástya teraszára. Innen látni az egész gyönyörű várost, ami a síkságról lehetetlen. A hegyek gyermeke vagyok, a 2017 méter magas Kopaoniké, a legmagasabb szerb hegyé. Budapesten megmásztam a Gellért-hegyet, hogy lássam, honnan taszították le a nagy keresztény mártír szekerét, és hogyan emeltek az oroszok gyönyörű Szabadság-szobrot (a magyaroknak), akik később ledöntötték több „felszabadulási” emlékművet, és tisztelik most az emberi szabadság emlékműveként. Budapest utcáit járva a dubrovniki Gundulić sorai zengenek a fülemben.

Elég szánalmasan érzem magam, ha a szabadságról zengő, emelkedett szavak után szólok a szerelemről is. Bármilyenről. Fentről, a Halászbástyáról bizonyára látni lehetett Kostić, a gazdag kereskedő házat, amelyben Casanova is megszáll valamelyik feldühödött férj elől menekülve, hogy a három napot meg nem haladó rejtőzködés után bejelentse eljegyzését házigazdájának leányával. A fiatal szerb nőnek persze csalódnia kellett, és az epilógus újabb kiűzetés lett, a kalandor stílusának megfelelően, amire vágyik minden Casanova, aki nem is Casanova, sohasem oly mértékben, hogy idegenvezető lehetne Magyarországon.

Budapestet a Halászbástyáról kell nézni továbbra is. Mária Terézia palotája talán azért épült oda, hogy minél jobban látszódjék innen. Az építészetnek ez a császárnője teljes díszében őrzi a megelőző korokat... ide látcszik az új nemzeti színház is a Duna bal partján. Jó látcsővel befogható ez az új építészeti csoda, amely még nem ejtette ámulatba a világot. Látcső híján közel kell menni a színházhoz, és ott újra megcsodálni Budapest e pazar rózsáját!

AZ IRODALOM ÉS A KIZÖKKENT VILÁG II.

*Az MTA Irodalomtudományi Intézetével közösen szervezett akadémiaiközi projekt-
konferencia a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia Újvidéki Tagozatának
székházában volt 2015. január 15-én és 16-án.*

Kibillent önazonosságok, kiszámíthatatlan távolságok

Juhász Erzsébet: *Senki sehol soha*

A *Senki sehol soha*¹ című kötet, amelynek értelmezése során a hiány és a vágy kategóriáinak alárendelődő témastruktúra nyilvánul meg, alcíme szerint próza. E megjelölés azonban nem tekinthető egzakt műfaji kategóriának. Harkai Vass Éva e műfajkerülő meghatározás szándékosságát hangsúlyozza: „Juhász Erzsébet ötödik kötete [...] *próza*. Így, kötetlenül, szabadon szárnyalva, ahelyett hogy az író szövegeit meghatározott, hagyományos és jól bejáródott műfaji keretei közé szorítaná” (HARKAI VASS 2009; 71). A szövegek szabad műfaji értelmezésének lehetősége mellett, amelynek szándékossága valóban feltételezhető a szerző köteteinek tükrében, fontos, hogy e Juhász-írásokban a motivikus bázis működése és a poétikai módozat a novellára jellemző tulajdonságokat erősíti. S nem elégséges csupán novellákként meghatározni a *Senki sehol soha* szövegeit, hanem novellaciklusokként² kell definiálni. Az *Ezután mindig tél lesz*, a *Mint fák tövén a boldongomba*, az *Amire csak rosszul lehet emlékezni*, valamint a *Fatális félreértések* egy-egy ciklust képeznek a kötetben belül. Az egyes ciklusokba tartozó, cím nélküli novellák a fejezetcímet fejtik ki, és így determinálódik az egyik, a paratextuális komponens, amely ciklussá/füzérré szervezi e szövegeket. Emellett azonban a szöveg- és identitásformáló eljárások, poétikai sajátosságok, a szövegek és a szövegközi, valamint a ciklusközi iterációk, továbbá az intertextusok és parafrázisok, a hagyományhoz való viszonyok is, amelyek az értelmezés primer síkját alkotják, a novellaciklusként való olvashatóságra terelik a figyelmet.

¹ Részletei korábban megjelentek a *Híd*-ban *Átlók* címmel.

² Hajdu Péter és Bezeczky Gábor az elbeszélésciklusról alkotott elméletei nyomán beszélünk novellaciklusról mint műfajról (HAJDU 2003; 163–184, BEZECZKY 2003; 185–198).

A *Senki sehol soha* tematikai dimenziójában és elbeszélői struktúrájában – a vágyak sajátos tér- és időbeli manifesztációi, távolságkonceptiói révén – körvonalazódik az identitáslétesítés problematikája. A narratív reprezentáció szempontjából az elbeszélői perspektíváknak, az egyes szám harmadik személynek és a többes szám első személynek, valamint a kevés helyen beépített egyes szám első személynek meghatározó szerepe van. Az egyes szám harmadik személy a juhászi narráció kimozdulásának köszönhető a lirizált pozícióból a közvetett belső magánbeszéd felé, vagyis az egyes szám első személy elbeszélése felé, illetve Dorrit Cohn (COHN 1996) elképzelésével élve, az elbeszélő önmaga hiányát prezentálja, csak következtetni lehet a kettő azonosságára. A többes szám első személyben való megszólalás is valójában bármikor átalakítható lenne egyes szám első személybe. Ahogyan maga a szerző fogalmaz: „Többesünk nem más, mint merő fikció, hisz nem vagyunk mi többen, *csupán egyvalaki van, aki a végtelen magányosságát többes számmal nevezi néven*” (18). „Bármilyen ütődötten fensőbbesnek tetszik is, ez a *mi* nem királyi többes. [...] Az egyetemes kitaszíttottság okán képződött ki bennünk ez a többes szám. Mindennemű esély összesűrűsödött hiánya miatt. Számkivetettségünk immár biztos tudatából” (32–33). A többes szám használatával Juhász bevezeti az elbeszélők és az elbeszélte szubjektumok közösségi aspektusát. E közösség tagjainak tapasztalat- és elváráshorizontja nem találkozik. Az egyetemes kitaszíttottság a geokulturális léttérből való kivetettségére is utal, amelynek egyenes következménye a bizonytalanság. Stabilitás hiányában mindennemű azonosságtudat eleve kudarcra van ítélve. Az elbeszélő által a poétikai szituáció önmagát kommentálja, s így az elbizonytalanításra reflektál. A különböző megjegyzések, narrátori kiszólások a tudatos elbeszélő technika mellett az önazonosság problematikusságát is tükrözik, s már az alakok elbeszélői identifikálásának kérdéskörét hozzák előtérbe. A narrátori perspektívák általi látszólagos polifónia összhangban van a megképzett szubjektumok önazonosságtudatának többrétűségével. A hiány és a beteljesülhetetlenség generálta vágy kibillent önazonosságokat eredményez. „Csekély önazonosságtudatunk utolsó morzsáit is feléltük lassacskán. Ez az aszályos nyár nemcsak a vidék népét, de bennünket is kibillentett addigi megszokott látás- és gondolkodásmódunkból. A kisebb-nagyobb kibillenések, ideiglenes önazonosságvesztések a mindennapi élet szerves tartozékai. Mi talán csak abban különbözünk a többiektől, hogy – minden bizonnyal életre szólóan – ekkor ment el végképp a kedvünk attól, hogy valaha is vissza akarjunk térni a mindennapok megszokott, szükségszerűen igen szemellenzős, millióegy formában korlátozott (korlátolt?) látás- és gondolkodásmódjához” (17). Az idézetben szereplő aszályos nyár vetíti ki

az egyetemes kiábrándultságot abból a közösségből, amelyet a korrupció, a manipuláció, a gyűlölködés határoz meg, és általánosan az ember alkotta közösségi létformából. A szövegekben az önmeghatározásra irányuló hiábavaló küzdelem tematizálódik, valamint bármilyen identitás létrejöttének kétségbevonása a társadalom kínálta regiszterek szerint. Értelemszerűen a „sehova valóság” érzése uralkodik el: „Senki sehol soha”. A léttagadó névmások és a fel-felbukkanó, ismétlődő szöveghelyek egyetlen felerősödött jelentés szolgálatába szegődnek: az eleve elrendelt magány kifejezésének szolgálatába. A különböző látszatvalóságokban létező család-leképeződések, a kommunikációhiányos kapcsolatok a Másik jelenlétének értelmét alapjaiban kérdőjelezzik meg. A lévinasi (LÉVINAS 1999) értelemben vett Másik jelenlétisége azért mérvadó, hogy az én megkérdőjeleződhessen a benne tükröződő megnyilvánulások által. A Juhász-novellákban a Másik nyújtotta pózok azonban sztereotípiák, konvenciók és elvárások alakította pozíciók, amelyek nem lehetnek az egyén sajátjai. Az öndefiníálás folyamata ilyenén képzelte irányt vesz. Az én minden esetben kimozdul önnön pozíciójából, vagy azonosul a Másikkal, vagy elkülönülése következtében létrejövő tudathasadása miatt kívülről szemléli önmagát, sokszorozódik és tükröződik. Amikor a narrátor a következőket mondja: „egy ismeretlen személy ül helyette ugyanott” (23), vagy „[m]egkettőződésünk tehát most már történetmondás közben sem volt fölszámolható, sőt egyre szélsőségesebb méreteket öltött” (43), vagy „[o]lyanokká váltak, mint ha egymás tükörképei lennének, de nem tudni, mikor melyikük a másiké, így mintha két tükörkép volnának csupán” (54), illetve: „[m]intha nekem kopogtatnának azon a legvégső ajtón, holott én kopogok ezzel a végzetes fa bal lábammal” (58), „[m]intha e két, már-már kibírhatatlanul jószágos néne talált volna ki engem” (60), és még sorolhatnám a példákat, valójában azokat a kibillent önazonosságokat sorakoztatja fel, amelyek végképp bennrekedtek a „túlvilági ködben”, az álomban, a képzeletben vagy a József Attila-i „Hét Toronyban”, ahogyan intertextusok utalnak is rá. Más szóval, ők maguk válnak – jobb híján – önmaguk számára azzá a Másikká, aki viszonyítási alapul szolgál.

A kötet központi ciklusszervező mozzanata az Énekes Krisztina kínálta szabadság vágyának a folytonos felbukkanása. A többes szám első személyű narrátor alapvető vágya a szabadság, a vágy beteljesülésének megélése. Mert az élet – Juhász narrátora szerint – „megannyi eleven és csilapíthatatlan vágy” (12) bűjőcskája. A folyton suhanó, megérinhetetlen, ám minduntalan a másik számára bosszantóan jelen lévő Énekes Krisztina „túlradó örömeiben és fullasztó, észveszejtő szorongásban áramlik” (13). „Énekes Krisztina az idők folyamán gyűjtőnévévé lett mindannak, ami itt

elrendezhetetlen, ami az emberi létben feloldhatatlanul irracionális” (45). Vagy más helyütt ez áll: „Alig tud szólni, elrebben netán az egész, szívja magába a szoba illatát, hangulatát, s mindennek előtt Énekes Krisztina lényét mint eleven gyújtópontját mindannak, ami titokzatos, rejtett és jeletlen. Szívja ezt az egyetlen élő forrását mindannak, amire vágyódik. Vágyódik szívósan, kikezdetlenül, mindétig” (13). A kibillent önazonosságok egyetlen viszonyítási pontjává válik Énekes Krisztina, aki az elbeszélők és elbeszélte szubjektumok vágysezmenseit testesíti meg. A vágy autonóm-má lesz, a vágy iránti vágyakozás entitássá alakítja. Ahogyan Juhász narrátora fogalmaz: „a vágy, amit egymás iránt éreztek, olyan volt már, amelynek nincsen ideje. Olykor pontosan érezték, hogy csak maga ez az egymás iránti vágy a valóságos az egész világból” (8).

Ha figyelembe vesszük a *Senki sehol soha* háromszorosan is a létet negáló címét, amely iteralódik különböző szituációkban – helyenként módosult formában –, láthatjuk, hogy a „senki”, a „sehol” és a „soha” szavak is a vágy holdudvarába tartoznak. Merleau-Ponty értekezik a látható és láthatatlanról szóló tanulmányában a „semmi”-ről. A láthatatlan szerinte „az, ami aktuálisan nem látható, de az lehetne”, majd később írja: „A semmi nem több és nem kevesebb, mint a láthatatlan” (MERLEAU-PONTY 2007; 288). A „semmi” tehát, az, ami aktuálisan nem látható, de az lenne, bizonyos értelemben hiánykategória, ahogyan a „senki”, a „sehol” és a „soha” is, ám alapjában egy egyetemes nyitottságban szemlélhető, hiszen feltételezhető a jelenvalósága, ami a hiányt és a vágyat is új dimenziókba emeli, entitásként lételemmé teszi. „Senki sehol soha – mégis visszavonhatatlanul jelen” (13) – írja maga Juhász is.

A tér kérdésköre különös jelentőséggel bír a kötet szövegeiben. A konkrét terek formális rendszerré válnak, így térkonstellációkban kell gondolkodnunk. Fontos a terekben történő mozgás, a meglévő, ám mérhetetlen distancia, a terek szemiotikája és az a széles összefüggésrendszer, amely ezekből kialakul, valamint ezek összefüggésrendszere. Énekes Krisztina oszcillációja a térben kiszámíthatatlan. Térmozgása által légiesíti a tereket. Folyton suhan, bolyong, eltűnik, felbukkan. Gyakorlatilag láthatatlan, nincs kijelölhető helye sehol, csak érezni a jelenlétét. Az állandó mozgás, amely folyamatosan táguló horizontot lenne hivatott képezni, a tértágulás helyett térszűkülést eredményez az ismétlődő nyomasztó térelemekkel és a félelmet, bizonytalanságot tükröző jelzős szerkezetekkel. „Énekes Krisztina bolyonghatott úgy az utcánkban valamikor gyermekkorunkban, mint ahogy mi kóválygunk ezen az alagsori folyosón, mindinkább megbizonyosodva, hogy innen egyszerűen nem létezik kivezető út [...]. Mintha valamennyien ezt az irtóztatóan kilátás-

talan alagsori folyosót kerestük volna kezdetől fogva, s ugyanakkor előle menekültünk volna mindig is, fogvacogtató, állati riadalommal” (7). Az alagsori folyosó labirintushoz hasonlatos, amely a kiútatlanság alakzataként kap szerepet. A mű szemantikai tartományában kiemelendő az urbánus és a kispolgári térforma viszonya. Benyovszky Krisztián³ a város szemiotikája kapcsán kifejti, hogy az irodalmi művekben a város egésze vagy kitüntetett helyei, elemei jellé alakulhatnak (BENYOVSZKY 2010). Ezt azzal bővíteném, hogy ugyanez igaz minden társadalmi térformációra, így a vidéki kisvárosra is. Ha tehát az urbánus és kispolgári teret egyaránt nyelvek, kódok és jelek rétegzett struktúrájaként fogjuk fel, láthatjuk, hogy ezek szövedéke megértési formává válik, vagyis az önértés eszközévé minősül. A város a maga tíz- és többemeletes toronyházaival a kapcsolatok nélküli, kietlen emberi viszonyokat szimbolizálja. „Lélekben mi már minden valóságos szintértől elvadultunk – és egy József Attila-intertextussal folytatja – (Be vagyunk a Hét toronyba zárva, örüljünk, ha jut tüzelőfára...)” (34). A kispolgári atmoszféra téri leképeződései is a Másikhoz való viszony alapján olvashatók. A vasárnap délutáni „korzózás” rutinja, az útvonal állandósága, a szokásrendek alakította viszonyrendszer, a fokozatos hozzáidomulás a város szerkezetéhez – mind térileg, mind közösségileg –, látszatvalóságot, látszatotthonosságot eredményez. A kisvárosi ház azonban, a hozzá fűződő emlékek által, az idilli környezet, a stabilitás illúzióját kelti. „Sok-sok év múltán, amikor ráébredt, hogy felnőttkori útjai és szinterei valójában járhatatlannak és megélhetetlenek, igen sokszor tántorgott vissza fájó gondolataiban ehhez a házhoz. Tudván tudta, hogy zsákutca ez is, képzelete mégis járatokat fűrt a végeérhetetlen falba” (11). A ház mitikus hatóereje kontrasztban áll a jelennel, és így téries determináltsága mellett temporális meghatározottsága is nyilvánvalóvá válik a narrációban. Jan Assmann szavaival idézve: „A jelen hiányosságainak tapasztalatából kiindulva egy olyan múlt emlékéit idézi vissza, amely többnyire a hőskor vonásait ölti. [...] A jelen itt nem megalapozódik, hanem éppen ellenkezőleg, kifordul sarkaiából, de legalábbis viszonylagossá válik egy nagyobb szabású, szebb múlt-hoz képest” (ASSMANN 2013; 81). Léven, hogy az emlékezés gesztusa konstrukciós feladat, sohasem a teljes igazság visszaadása, és a kötet szubjektumainak az emlékezés is csupán vágy, a mítoszképzés bizonyul az egyetlen lehetőségnek a jelennel és a jövővel való számvetésben.

³ Jurij Lotman művészi térről alkotott elméletéből indul ki. (Lásd LOTMAN, Jurij: A művészi tér problémája Gogol prózájában = Kovács Árpád–V. Gilbert Edit [szerk.]: *Kultúra, szöveg, narráció*. Pécs, 1994; 119–185.)

Az *Ezután mindig tél lesz* című ciklus, amely akár a József Attila-féle „Hét Torony” parafrázisként is értelmezhető, központi motívumaként a tél, az örök reménytelenség és kiúttalanság nevezhető meg. A tél, amely a szubjektumon belül képződik meg, évszaki realitását levetkőzve metaforikus jelentésében értelmezhető. A tél a megfagyott létérzékelés, a megkövült múlt képi kivetülése, a hiábavalóság felismerése az erőfeszítésekben. „Tollászkodni, pipiskedni még? Ilyen hiábavalóan, fölöslegesen? Nem, ebből elég. Legyen ezután tél, hó és fagy – most és mindörökké!” (25.) A téiben levés szituációja emlékezéssel hozza létre a jelen élhetetlenségével szembeni téridőt. Az emlékképek utáni kutatás, az emlékezés kényszerre bolyongást eredményez. A juhászi szubjektumok a realitás utolsó csírát is elnyomták önmagukban, az „örök tél”, a képzelet és a „rosszul emlékezés” terében tévelyegve keresik legfőbb vágyuk tárgyát, az önazonosságukat. Az örök elveszettség, az emlékképek pontos felidézhetetlensége okán a tudat számára megdermed az idő. Az évszakok, nemcsak a tél, hanem az aszályos nyár képei mellett megjelenő temporális utalások is tágitják az időértelmezés terét. A temporális kiterjedés – az „üres számlapú óra” (12) ismétlődése is jelzi – a zajlásából kikököntetett időt, vagyis a felszámolt időt közvetíti. Nemcsak a tértávolságok kiszámíthatatlanok, az idő sem mérhető. A jelenbe vetettség, a múlt és a jövő tekintetében egyaránt légüres tér körvonalazódik.

A *Mint fák tövén a bolondgomba* cím, amely szintén József Attila-intertextus, a tudatból való kitaszítottság elkerülhetetlenségére utal: „Mindig is úgy képzeltük életünk vénasszonyok nyarát. Megülünk majd, mint fák tövén a bolondgomba. Elménk jobbára üresen jár. Teszünk-veszünk csak. Rakosgatunk, ezt-azt, emezt-amazt. Ide-oda. Ide-oda. Az égvilágon semmi jelentősége az egésznek” (32). A „vénasszonyok nyara” nem naptári időkategória, hanem a tudat ideje, és a novellákban az emlékezés gesztusával párosulva jelenik meg, amely az egyetlen kapaszkodót jelenti a magányban, de egyben a véget is meghatározza: „A mozdulatlan, holt idő tengelyében lépdélünk. Megejtően szépek vagyunk, üdék, derűsek, öregek” (37). Az *Amire csak rosszul lehet emlékezni* ciklus szövegei a szándékos elfedést, a rosszul emlékezést mint pózt fejtik ki, középpontba helyezve Póluska alakját. Az ismétlődő szöveghelyek által – mint a „– Rosszul emlékszel, Póluska” – erősödik az elrejtés szándékának intenzitása. Póluska az „igazság” megtestesítőjeként – akitől félni kell és inkább elfedni – az áldozat szerepébe kényszerül. Az igaz emlékezés vágykategóriává avanzsál.

A *Fatális félreértések* című ciklus novellái, amelyek közül az utolsóban összefutnak a kibontott létértelmezési szegmensek, mintegy nyugtázzák az élet esszenciális mozzanatát: minden remény és harmóniavágy hiábava-

lő, hiszen az élet az idegenség képei által determinálható, és halállal végződik. Fatális félreértés azt feltételezni, hogy lehet összhang a világban. Együttal létjogosultságot nyer a cím predesztinálta hiány ontologikus minősége is: „Elveszített múlt és elérhetetlen jövő két partja közt ingázva, ez örök sehonnanból vissza-visszaintegtevén *mégis* ama felejtethetetlen pillanatok, amikor karcsú, sugaras alakja végigborzolta szomjas képzeletemet és érzéseimet – ekkor éltem át a legeslegelevenebben, a maga tökéletes jóvátetetlenségében, hogy mennyire, de mennyire fájón hiányzom, Egyetlenem. Azt, hogy hiányzom, tehát vagyok. Vagyok, mert mindenünnen, s most már egyszer s mindenkorra immár: hiányzom” (114).

Kiadás

JUHÁSZ Erzsébet (1992): *Senki sehol soha*. Forum, Újvidék

Irodalom

- ASSMANN, Jan (2013): Az emlékezés kultúrája = Uő: *A kulturális emlékezet*. Atlantisz, Budapest, 29–88.
- BENYOVSZKY Krisztián (2010): A város szemiotikája az irodalomban = Uő: *Szövegek szeszélye*. Nap Kiadó, Dunaszerdahely, 103–121.
- BEZECZKY Gábor (2003): Az elbeszélésciklus poétikája = *Literatura*, 3., 185–198.
- COHN, Dorrit (1996): Az áttetsző tudatok = THOMKA Beáta (szerk.): *Az irodalom elméletei II*. Janus Pannonius Tudományegyetem–Jelenkor, Pécs, 81–138.
- FINTA Gábor (2011): Az elbeszélésciklus apropóján = *Modernitás és modernizáció*. Savaria University Press, Szombathely, 13–20.
- GENETTE, Gerard (1996): Az elbeszélő diskurzus = THOMKA Beáta (szerk.): *Az irodalom elméletei I*. Jelenkor, Pécs
- HAJDU Péter (2003): Az elbeszélésciklusok elmélete = *Literatura*, 3., 163–184.
- HARKAI VASS Éva (2009): Énekes Krisztina suhanása = Uő: *Sárszegtől délre*. Timp Kiadó, Topolya, 71–74.
- LÉVINAS, Emmanuel (1999). Az arc és a külső = Uő: *Teljesség és végtelen*. Jelenkor, Pécs, 178–184.
- MERLEAU-PONTY, Maurice (2007). Látható és láthatatlan = Uő: *A látható és a láthatatlan*. L'Harmattan–Szegedi Tudományegyetem, Filozófia Tanszék, Budapest, 288–289.

A kizökkent próza

Térey János novelláiról

Vers és novella a kezdetektől fogva eltérő beszédmód, nincs közöttük átjárás, nem is lehet, hiszen két különböző irodalmi szövegszervezés min-tái, és ennyiben önmagukban teljeseek, nem szorulnak sem kiigazításra, sem pedig átváltozásra. Térey János e két eltérő irodalmi beszédmodot egyesítette, amikor a prózamondást a vers felé közelítette, illetve a verset törte meg a prózamondás alakzatival.

Térey Jánosnak a Librinél megjelent *Átkelés Budapesten* című könyve al-címe szerint novellákat, összesen tizennégy novellát tartalmaz. A tizen-négy novella valamennyire kizökkenti nyugalmi helyzetéből mind a no-vella műfaját, mind pedig a vers alakját, mert nagyon egyszerűen a prózai szöveget versszerűre tördeli, olyanok a novellaszövegek, mintha versebe mennének át, holott ezt az átmenetet a vers stabil helyzete egészében meg-akadályozza. Kizökkent tehát hagyományos formájából a novella, de vers-szerűsége ellenére is megmaradt prózának. De nemcsak a versszerűség zökkenti ki a novellát nyugalmi helyzetéből, hanem megint egy egyszerű szövegszervező formai megoldás, mégpedig az, hogy a novellákkal együtt kell olvasni a könyv tartalommutatóját, mert a tartalomban közölt novella-cím alatt, dőlt betűvel, a novellában közölt történet lehetséges helyszíneit sorolta fel az író. A novellatörténethez mindig hozzá kell gondolni az ut-caneveket, a terek és parkok neveit, a kerületeket is, s ezt azért mondom így, hogy hozzá kell gondolni, mert a novellák szövegében nem vagy csak nagyon ritkán tűnnek fel ezek a helyszínek, valahogy függetlenedni látszik a történet és a helyszín, mert a helyszín rendre nincs játékban, holott bizo-nyosan ott van, mert ott kell lennie, nincsen történet helyszín nélkül, min-den, ami történik, valahol történik, s ahol történik, annak a helynek, ház-nak, udvarnak, szobának, kapubejáratnak neve van és ott van, kimondat-lanul is a történet háttérében. Az *Átkelés Budapesten* novellái nem város-lá-

togotókat megszólító útikönyv, nem a milliós főváros nevezetességeit nevezi meg, sokkal inkább azokat az utcáit, tereit, épületeit a fővárosnak, amelyek nem igazán kelthetik fel az érdeklődő utazó figyelmét, s nem is ajánlják azokat megtekintésre, nézésre. Annak, hogy a tartalommutatóban a novellák címe alatt Budapest kevésbé ismert és egyáltalán nem nevezetes helyszíneit tüntette fel Térey János, köze van a novellák tartalmához is, valamennyire talán a novellák szövegének megformáltságához is. Erről külön kell beszélni. A szöveg alakítására nagy figyelmet fordított a könyv szerzője, mert nem folyamatosan közli a szöveg mondatait, hanem sorozatos megszakításokkal, felébe töri, vagy még kisebb részekre bontja le a mondatokat, így aztán szinte minden mondata a novelláknak egy-egy bekezdésnyi szöveget jelent, s a bekezdések között mindig erősen ott van az átvezető nyelvi formula, mert megtörve, darabokra bontva is folytatódik a mondat, s ezáltal az olvasói figyelem egyre erősebben kötődik a szöveghez, ezzel együtt a szövegvilághoz is. Úgy tűnik fel, mintha versszerűre alakította volna Térey János a novellák szövegét, olyan, mintha a megtört és félbeszakított mondatok verssorokat alkotnának, holott az egész kötet távolra került a lirizálástól, nem beszél a szöveg metaforákban, és a helyszíneket sem emeli fel a jelképeség szintjére, hanem meghagyja a mindennapok, a nem különösebben kitüntetett mindennapok keretében. A versszerűre tördelt prózai mondatok egyfelől az elbeszélést teszik kérdésessé, másfelől meg a versszerűséget problematizálják. Az elbeszélés folyamatos történetmondás, persze megszakításokkal, előre és visszafelé utalásokkal, így alakul tömörre és összefüggővé az elbeszélés, ám ha az elbeszélés mondatai mindig és sorozatosan megtörnek, olyan, mintha versszerűre törnének, a folyamatos elbeszélést átemelik egy másik szintre, egy nehezen megnevezhető szintre, ahonnan nem vezet út sem az elbeszélés, sem a vers felé, hanem egy olyan retorikai és stilisztikai képződményt létesít, amely egyformán felel mind az elbeszélés, mind a vers kihívásaira, ugyanakkor azonban a versszerűség valahogy kiég, láthatóan nem verset mond az elbeszélő, hanem történetet, és ezt a versre hajazó mondatformálással teszi, ami aztán egészében a nyelv felé vezeti az olvasói figyelmet, ugyanis az olvasói elvárással megy szembe, azzal az elvárással, amely szerint ha történetmondás, akkor folyamatos legyen az elbeszélés, ha azonban versszerű beszéd, akkor metaforák és jelképekkel kellene szembesülnie az olvasói figyelemnek, holott Térey János láthatóan kerül ki a metaforikus, akár a fogalmi beszédet. Így jön létre aztán egy különös beszédforma, amely kiszélesíti mind a történetmondás, mind a versbeszéd határait, miközben új területeit hozza be mind a történetmondásnak, mind a versszerű beszédnek. Nem a beszédmódok határainak eltüntetése ez az elbeszélői gyakorlat, ellenke-

zöleg, a határok hangsúlyozása, a határok fenntartása, hiszen egyetlen pillanatra sem történik meg a kétféle irodalmi beszédmód ötvözése, hanem mindvégig megmaradnak a határok a beszédmódok között, amely határoknak eközben kitüntetett szerep jut, hiszen meghatározzák a beszédmódok kereteit és milyenségét is, meghatározzák a látható és a láthatatlan határok átlépésének mozzanatait, azokat a mozzanatokot, amelyek aztán megnevezetlenül is felidéznek mind a történetek helyszíneit, mind ezeknek a helyszíneknek a lírai tartalmait. Azt mutatta meg ezzel az eljárással Térey János, hogy az irodalmi közlésformák átjárhatók, az átjárásuk pedig különös feszültséget teremt a közlés és a közlés alakja között, amely feszültség kétségtelenül emeli a szövegek esztétikai és poétikai határfokát. Erre annál is inkább szükség van, hiszen a novellák köznapi történeteket mondanak, kevés a dráma ezekben a történetekben, még kevesebb a lírai szenvedély, így közelíti a történetek tartalma a történetek alakja felé, s így éri el a feszültségteremtés során az olvasóra való hatás fokozását. Ha novella, az olvasó összefüggő történetet vár, lehetőleg csattanóra kiépített történetet. Térey János ezzel az olvasói elvárással is szembe megy, amennyiben nem tartja be a novella felépítésének jól bevált szabályait, s ezzel egészében lebontja az anekdotát, mert nem anekdotikus történeteket mond, hanem a kevésbé kitüntetett fővárosi helyszínekhez közeli mindennapi történeteket. A novella éppen az anekdotához való közelsége folytán nehezen emelhető ki az anekdota keretéből, aki az anekdota szerkezetéről lemond, az a novella szerkezetét teszi kérdésessé, s ezt a csapdát kerülte el Térey János akkor, amikor történetmondását a mondatok tördelésével a versszerűség felé közelítette. Tudavalevő, a novella nem igazán újítható meg, legfeljebb terjedelmén lehet változtatni, a szerkezetén azonban nem, és ezt Térey János is jól tudta, amikor novelláinak formálásáról döntött, hiszen az a szövegformálási eljárás, minek során a prózai mondatok versszerűre tördelődnek, nem mentesítette a folyamatos történetmondás kényszere alól, de lehetővé tette számára, hogy kilépjen az anekdota vonzásából, s így teremtsen formai feszültségekkel telített, az olvasót mélyen befolyásoló szövegvilágot. „Sokan ígérték már, mondja Térey János a kötetet bevezető rövid előszóban, hogy megmutatják Budapest láthatatlan arcát, és minden titkát kifecsegi.” Ő azonban nem merészkedett idáig, holott huszonöt éve figyel már a várost, különösen azokat a szögleteit a városnak, amelyek ritkán kerülnek a bedekker keretébe. Ezeket a szögleteket csak „az időjárás és az emberi erőzión” koptatja. Majd hozzáteszi: „A következő történetekben az a derűs kísértetváros nyílik meg, amelyik alattunk vagy mellettünk létezik.” Kísértetvárosról beszél Térey János, holott történetei ritkán emlegetett helyszíneit nem kísértetek járják be, hanem éppen azok, akik ezeket

az utcákat és tereket koptatják, minthogy naponta többször is végigmennek rajtuk. Ezért mondható, hogy bár csak ritkán utal valamelyik helyszínre a novellaíró, a tartalommutatóban mégis ott vannak a helyszínek nevei, s ezzel egészen határozottan lokalizálja a történeteket, mert nem mindegy, hogy merre járnak a novellák hősei, nem mindegy, hogy hol száll fel a villamosra Diószegi, aki „[f]őmérnök a vasútnál, rezes orrú, ideges”, s az sem mindegy, hogy ugyanabba a kocsiba lép be az egyik munkatársa, akivel, tisztán elvi alapon, az értekezleteken vitái vannak, s aki minden reggel félve lép ki az utcára, hiszen Diószegi feleségénél járt, aki nagyon helyrevaló asszony, de úgy látszik, Diószegi valamennyire elhanyagolja, s amikor az asszonynak nem jön meg a vérzése, és Mirjucza György, a szerető, ki akar bújni a helyzet szorításából, azt mondja az asszonynak, feküdjön össze Diószegivel, ez alibi, ám az asszony nem tudja, hogyan csináljon magának vagy a férjének kedvet hozzá... Majd rendeződik a helyzet, az asszony azt gondolta az otthoni függöny mögött, hogy: „Az újév mályva, olajzöld, fűzöld / és bársonybarna. De főleg marcipán. Harmatos volt a tekintete.” Ennyi a történet, se több, se kevesebb, s mindez a tartalommutató szerint a XIII. kerületben, az Újlipótvárosban, a Kádár utcában. Lokalizálta tehát Térey a történetet, s ezzel a köznapi esetnek erős keretet biztosított, s innen kezdődően már nemcsak a történetre figyel az olvasó, hanem a kerületet, az Újlipótvárost, a Kádár utcát is felidézi. Egy másik történetben „Bárány, az özvegy énektanár” elhagyja a várost, kölcsön kapott csónakban beveszi magát a part menti bozótosba, közben pereg előtte az élete, jól láthatóak a környezet részei, elhagyott gyárépület, elhagyott kaszánya, igénytelen nyaralók, s miközben horgászbotjaival bajlódik, erős fájdalmat érez a hátában, „becsípődött egy ideg”, gondolja, majd az elbeszélő hozzáteszi: „Egy rossz mozdulat épp elegendő, hogy / Elmozduljon egy csigolya, és akkor...” Bárány végül rájön, „Vissza kéne vergődnie valahogy, / Lássa az orvos! Szégyenszemre, épen vagy törten / akárhogy: vissza a városba.” Ennyi a történet, de ha ehhez hozzáadjuk a tartalommutató útbaigazítását, azt, hogy „XXII. kerület. Háros sziget”, akkor nyílik meg a történet valami általánosabb történet felé, ekkor látszik jól Bárány, az özvegy énektanár alakja.

Térey János láthatóan emberi történetek formálásával tette láthatóvá a főváros rejtett, bedekkerekben fel nem tüntetett helyszíneit, s ezzel egyszerre teremtette meg Budapest félreeső helyszíneinek hangulatát, mert végül is az egész kötet, az *Átkelés Budapesten*, ennek a hangulatnak a közele, az utcákat, a tereket, az épületeket átható hangulaté, amely erős vonásaival rátelepszik az emberi életre is. Nem a hősök, hanem a mindennapi emberek életére.

Összefoglalás

Az írásban Térey János *Átkelés Budapesten* című könyvének formai és tartalmi sajátosságai merülnek fel a vers és a próza összetartozásának, illetve különözésének távlatából. Az, ahogyan Térey a prózát a vers felé, illetve a verset a próza felé nyitotta fel, mindkét irodalmi beszédmódot kizökkentette nyugalmi helyzetéből, és ezáltal egy olyan mozgalmas beszédmódot kezdeményezett, amely újszerűvé minősítette akár a vers, akár a próza tartalmi és formai vonatkozásait.

Hiányérzelmek

Emotív kizökkenések Tóth Krisztina prózájában

Akár a megszakadásokra adott válaszreflexióként, akár az előbbiektől kiváltott jelenségként tekintünk az érzelmekre, látnunk kell, hogy szoros kapcsolatban állnak az időérzékelésünkkel. Eltekintve a ritka kivételektől, a személyes események, illetve a különböző kollektivitások mindennapjaira is hatással lévő törések egyéni és/vagy csoportszinten is generálnak valamiféle érzelmi vonzatot. Az érzelmek a világról alkotott képet, a gondolkodást, a kognitív tevékenységet is megjelenítik, vagy ahogy arra Jean-Paul Sartre rámutat az *Egy emócióelmélet vázlatja* című munkájában: az emóció az emberi létezés egyik szervezett formája, az emocionális tudat pedig a „világnak a tudata” (SARTRE 1976; 61). Ugyanakkor meg is fordíthatjuk a dolgot: az érzelmek a világra való reflexiók lecsapódásai is egyben. Személyes történések esetében a szétválás, a kapcsolat felbomlásából adódó érzelmi kizökkenés súlyos terhet jelent. Az érzelmek, mint a világ tényeire vagy tárgyaira vonatkozó megnyilvánulások, „éppoly kevésbé bukkannak fel elkülönülten, mint a gondolatok vagy a kívánságok” (DEMMLERLING 2011; 25). Az időbeli cezúrák gyakran felerősítik az emóciókat, illetve az érzelmi megnyilvánulások intenzitásbeli fokozói is lehetnek: a kizökkent idő folyamatában megjelenő érzelmi aspektusok gyakorta nagyobb jelentőséggel bírnak, mint a mindennapok időbeliségében megjelenő érzelemformációk. A kizökkent idő értelmezéséhez köthető szituációk érzelmi aspektusai korántsem minden esetben hordozzák a lezárás gesztusát, az emotív helyzet az idő „helyreállta”, a megszakítást kiváltó történés megszűnte után is fennmaradhat. Pléh Csaba jegyzi meg Sartre emócióelmélete kapcsán, hogy a francia teoretikus értelmezésében az érzelem valójában egy sajátos változás a világfelfogásban. Intenzív érzelmi élmények esetén „az Én helyzetében történik változás annak függvényében, hogy kapcsolata a világgal valamilyen válságba kerül” (PLÉH

2011; 117). Az időbeli megszakadások, az idő általi szétválások erre a válságszituációra irányuló érzelmeket szülhetnek.

Ahogy az időt sem ismerjük önmagában – nincs külön szervünk az érzékelésére, hanem csupán közvetett ismereteink vannak róla –, úgy az érzelmeket sem egy bizonyos szerv segítségével tapasztaljuk meg. Az érzelmek egy része azonban ténylegesen magában hordoz egy temporális dimenziót, amelynek az időbeli lefolyás mellett a keletkezés, a megjelenés ideje is fontos jegye. Mindkét tényező, tehát az érzelem megjelenése és a tartama is lényeges szempontnak mutatkozik az elemzésben, Tóth Krisztina szövegei ugyanis e szempontok felől vizsgálva a megszakadás érzelmi vetületeinek széles tárházát kínálják, s az emotív kizökkenésekben az említett két szegmens gyakran elválaszthatatlan egymástól.

E vizsgálódás szűkebb – személyes vonzatú – és szélesebb hatókörű események keltette kizökkenések érzelmi vetületeire, az érzelemmentesség állapotának jegyeire fókuszál. De azokat a társadalmi interakciókra hatást gyakorló érzelmi hiányhelyzeteket is elemzi Tóth Krisztina a 2013-as datálású *Akvárium* című regényében, amelyeket a megszakítás-szituációk hoznak létre. A vizsgált szövegekben az elbeszélői szölam gyakran nem részletezi a kizökkenések háttérét, hanem valamiféle megszakadás utáni állapotleírásokban tárja fel az említett történések okozta változásokat. Ezzel összecseng az az elbeszélői eljárás, amelynek eredményeképp sok esetben maga az élet narrációja is egyfajta elfedést, a felek hiányzó érzelmi kapcsolatának leplezését szolgálja.

Az *Akvárium* című regény a nagy- és a személyes történelem eseményein alapuló kizökkenés-narratívák példáit is felvonultatja. A huszadik század második felének Magyarországon játszódó elbeszélés egy magára hagyott lány, az őt befogadó család és a gyermeket először elhagyó, majd a kapcsolatot a maga módján fokozatosan feleleveníteni akaró anyafigura történetét tárja elénk. A társadalomról, a mindennapokról meglehetősen komor képet rajzoló szöveg középpontjában a családi és a generációs válságok állnak. A regény aláássa a családi intimitás esetleges teljességgézetét, egy találó olvasat szerint az *Akvárium* olyan nemzedékek története, „akik sosem tudnak igazán családként funkcionálni” (VILMOS 2013; 1060). A regény a kizökkenések állandósulásának, ezáltal pedig a megszakadások létrehozta érzelmi vetületek stabillá válásának, a harmonikus egységképzetek helyét átvevő emotív helyzetek folyamatossá válásának a szövege.

Már a regénykezdet a „normaszegőt”, a regény megszakítás-alakzatainak egyik kiváltóját, a személyes kapcsolatokban kialakuló kizökkenések létrehozóját jeleníti meg: Klárimama, a gyermekéről lemondó és őt intézetbe adó nő igen tevékenyen közrejátszik a családi bensőségeség meg-

szakadásában, felbomlasztásában. Ez a figura súlyos érzelmi kizökkenések generálója egy rideg, már-már fájoan nyers módon megjelenített korban. Elhagyja egyetlen lányát, később pedig alantas célból és megkérdőjelezhető módszerekkel közelít felé: ez Verát újból és újból szegénnyel tölti el, mélységes csalódottság érzését keltve benne. A regény antihősnének érzelmi megnyilvánulásai, emotív cselekvései egy sajátos, a közösség szempontjából teljes mértékben inadekvát világértelmezés megfogalmazásaként, mintegy alátámasztják az érzelemfilozófiai szakirodalom azon megállását, miszerint „nem bármely személy lehet bármely érzelem megfelelő alanya” (SZALAI 2011; 146). Klárimama érzelmi világának markáns jegye a gyermek iránti elkötelezettség – amely a szeretet első lépcsőfoka – teljes hiánya. Ez a perspektíva – vagyis a gyermekre irányuló figyelem, odaadás, a törődés – jelentőség nélküli a számára, alapvető és mindenre kiható érzelmi diszfunkcionalitás jellemzi. Ő nem elszenvedője a megcsátításoknak, hanem az emotív kizökkenések tevékeny okozója, alakítója.

Klárimama időérzékelése is eltérő a normálisnak mondhatótól. Lánya meg van győződve róla, hogy nem ismeri az órát, kezdetleges időtájékozódása a nappalok és az éjszakák váltakozásán alapszik. A regény hőse tehát nem, vagy csak részlegesen, pontatlanul érzékeli az időt, ezáltal pedig mintha görbe tükröt tartana az időbeli kizökkenés lehetséges mivolta elé. Ha ugyanis nem fogadja el a kizökkenett idő hatására esetlegesen létrejövő, más tényezők irányította periódus létjogosultságát, pontosabban felülírja kialakulásának esélyét, akkor mentesül annak következményei alól. Klárimama esetében ez egyfajta tudattalan önvédelmi mechanizmusként valósul meg: ha nincs tisztában az idő múlásával, nem kell tartania a kizökkenés lehetséges negatív vonzataitól. Saját életnarrációja – amely nagyvonalúan elfedi a totális csődöt, idillikus fényben tüntetve fel az elbeszélőt és gyermekét – önmaga számára megnyugtató bizonyosságot kínál a világ teljességéről. Az élettörténet kitalált részletekkel való színesítése is a hiányzó érzelmi kapcsolat helyettesítését, elfedését szolgálja.

Az *Akvárium* egy másik szereplőjének esetében a kizökkenett idő hatása egy újabb érzelmi deviancia nyilvánul meg, s egy sajátos, a személyiségére és hétköznapijaira is befolyással lévő állapotot eredményez. Edu egy szellemileg visszamaradott szereplő, aki nincs birtokában a traumával való szembenézés képességének: a múltperspektíva teljes vagy részleges hiánya az öntudat aspektusaira is erősen rányomja a bélyegét: a külvilág sem totalitásként látja őt, hanem testi, érzelmi és személyiségbeli hiányaira figyel. A kizökkenett időnek – ez esetben a trauma idejének – az átélése, a testi és lelki dimenziókra is kiterjedő tapasztalat torzult állapotot eredményezett. Edu alakja azonban mintha ennek az állításnak a cáfolataként működne:

még arra sem képes, hogy önmaga helyzetét végiggondolja. Az átélt esemény utólagos értelmezésének hiánya, még pontosabban az értelmezés lehetetlensége pedig emotív kizökkenések láncolatát generálja.

A regény nagyon kevés fogódzót kínál arra vonatkozóan, pontosan mi is történt Eduval a világháború alatt, az azonban bizonyos, hogy nagyon komoly traumákat élt át, amelyek feltételezhetően hozzájárultak a közte és a külvilág között kialakult szakadék létrejöttéhez. A kizökkent idő a trauma ideje, a megaláztatás és a kiszolgáltatottság, az egzisztenciális félelem ideje. Ezt a részt idézném: „tekintete átsiklott rajtuk: az élete egy korábbi szakaszában meglehetősen sok lesóványodott emberrel találkozott. Neki az se tűnt régműltnak, mint ahogy a jelen se tűnt jelennek, hanem mindig, minden egyszerre történt, átláthatatlanul, izzó és idegen fényben, ám az érzelmek hosszára nyúló árnyéka nélkül, amely a pusztá tapasztalatot emlékké lényegíti” (TÓTH 2013; 112). A kóros érzelemmentesség, az érzelmi rendellenesség feldolgozhatatlansága arról vall, hogy Edu számára állandósult a kizökkent idő, emiatt pedig képtelen mind az érzelmi, mind az időbeli értelmezői távlat kialakítására. Edu tehát benne van a kizökkenésben: az idő normális folyásának megszakadása, a traumatikus élmény új normalitást létesített. Edu teste is hordozza a kizökkenés következményeit: vézna lába többször is a koncentrációs táborok szörnyűségeit eleveníti fel a szereplőkben – ám hangsúlyoznám: nem önmagában, hanem kizárólag másokban –, sőt, szexualitása, női mivolta is kétségessé válik, a gyermekszereplő kortalanként, nagy testű állatként, a nemi identitásától megfosztott élőlényként hivatkozik rá, egy olyan anomáliaként, amely nem tart kapcsolatot a körülötte létező világgal. „Edu valójában senki élőhöz nem ragaszkodott. Sem emberhez, sem állathoz. Nem volt neme, életkora és nem voltak érzelmei” (TÓTH 2013; 75). Ha nincs távlat a történetek feldolgozásához, akkor a szembenézés, az értelmezés sosem következhet be. Edu érzelemmentes létmódja egy specifikus önvédelmi mechanizmus is: a kívülről rászakadó fájdalom alól mentesítő állapot. Több okból sem az érzelmek feletti racionális uralomról van szó. Edu számára az érzelem nem hiánykategória, vagyis rá nincs hatással az a tény, hogy a társadalmi interakciók során úgymond természetesnek ható érzelmeket nem érzékeli, és nem is tudja kimutatni. A kizökkenés traumatizáltsága és annak érzelmi vonzatai mély nyomokat hagynak benne: nem elbeszélője a saját történetének, hanem elszenvedője a kizökkenés testi és lelki tapasztalatainak, már ha egyáltalán beszélhetünk szenvedésről valami kapcsán, amire nincs igazi rálátásunk.

Az érzelemmentesség eredményeképp a szereplő leszűkített érzelmi palettája „egyenlő távolságra a haragtól és a megbocsátástól” (TÓTH

2013; 125–126) nagyon ritkán kerül igazi megpróbáltatások elé. Ilyen például az a veszélytelen, de számára döbbenetes és érzelmeket is kiváltó kép, amely a babajavító műhelyben fogadja: „Ekkor vette észre a pul-ton az óriási kosarat. Közelebb hajolt, és megpillantotta a karok, lábak, hajas fejek roppant összevisszaságát. A férfi előlépett a függöny mögül, Edu pedig ugyanabban a másodpercben kifordult az üzletből, mint aki már végzett is” (TÓTH 2013; 123). Egy esemény, egy képzet ismétlése nem csökkenti az involtváltságot: a traumatikus élmény megismétlődése, a múlttal való szemtől szembeni találkozás felkavarja a rejtve maradó emotivitást, ám a regény szereplőjének mindennapjaiból ez teljes mértékben kimarad. Edu számára csak közvetett úton hozzáférhető ez a tapasztalati sík, illetve a légerek emléke, ezáltal pedig az állandósult megszakadás idővonatkozása. Határhelyzetben – vagyis a koncentrációs táborban – szerzett tapasztalatait csak olyankor tudja korlátozott mértékben feleleveníteni, amikor valamilyen felidéző mechanizmus révén kapcsolatot tud létesíteni a jelen és a múlt között. Ám például testvére férjének halála – vagyis egy közeli, esetében talán inkább közelinek mondható ember elvesztése – nem hív felszínre benne semmiféle reakciót: „Ő nem érezte át ilyen mélyen, hogy valami alapjaiban megváltozott az életükben” (TÓTH 2013; 211). Szembetűnő az, hogy az érzelem hiánya összekapcsolódik nyelvi képességeinek visszamaradottságával is: ahogy már említettem, nem képes a saját élettörténetének elbeszélésére. A nyelvi artikuláció hiánya itt az érzelemmentesség egyik szimptomája, vagyis ha volnának is érzelmei, azt se tudná szavakba foglalni: „de azért nem haragudott a gyerekre, ahogy általában nem haragudott senkire. Nem jóságból, hanem mert az érzelmek ilyen szélsőségei egész egyszerűen hiányoztak az eszköztárából” (TÓTH 2013; 125). Az *Akvárium* szereplőinek érzelmi aspektusait tehát a kizökkenés idejének tapasztalatai szervezik. Legyen szó akár ezek kiváltójáról vagy elszenvetőjéről, az érzelmi megnyilvánulások horizontján egyikük sem tudja meghaladni az érzelmi megszakadások idején átélt eseményeket.

A szerelem érzelme, illetve a szerelmet felváltó állapot érzelmi megszakításának mozzanatai is lényegesek a regényben. Az interszponális érzelmi helyzetekben fellépő irregularitások a megszakadás egyéni vetületét hangsúlyozzák Vera – a már említett Klárimama lánya – és férje korántsem harmonikus viszonyában. Vera számára a megcsalás tényének tudomásulvétele határozható meg egy olyan szétválási pontként, amely felborítja az interszponálitás érzelmi dimenzióit, és átlényegíti az együttlétet. Vera egy olyan érzelmi leépülési folyamat alanya, amely már jóval a kapcsolat fordulópontja előtt elkezdődött. Az elgépiesedő, érzelmileg kiüre-

sedett mindennapok idejének felbomlását egy még vehemensebb megrázó kódtatás, a férj leleplezése okozza: ez a történés lesz az, amely túllendíti Verát az érzelmi kapcsolat határain. Innentől egy személyes érzelmi állapot – a belenyugvás – már nem képes helyettesíteni egy érzelmet – a szerelmet –, illetve annak a hiányát sem fedi már el. Erre a folyamatra szükséglet és vágy kettőse világíthat rá. Szabó Zsigmond *A libidó antinómiája és más paradoxonok* című könyvében a vágy szerelemben történő önmeghatárolásáról, a vágyakozásban rejlő önellentmondásról jegyzi meg, hogy ha vágyom valakire, akkor „azt akarom kisajátítani, önállóságától megfosztani, akár, ha kell, elpusztítani, amire a legnagyobb szükségem van, amit a legjobban szeretek” (SZABÓ 2012; 127). A vágyakozás felszámolja a vágy tárgyát, ha pedig ez bekövetkezik, akkor nem vonja maga után a kapcsolati forma végét, illetve a felek érzelmi szétválását. A tanulmány írója rámutat arra a klasszikus megközelítésre, miszerint a vágy egyfajta teremtő folyamat, aminek nem hiányzik semmi, a szükséglet kielégítése nem más, mint „valamely hiány megszüntetése egy eredeti egyensúly helyreállítása révén” (SZABÓ 2012; 112). Vera érzelmi beállítottsága mindkét emocionális vonzattal rendelkező állapotban, vagyis a vágyon és a szükségleten is túl van: a szerelem a kapcsolati felek között egy nem konvencionális intimitás-alakzattá, elviseléssé alakul. Erre mutat rá a leleplezés pillanatában Vera hallgatása, amikor magába fojtja a heves reakciókat. Ez az érzelmi kikökenés a várható kitörés helyett a belenyugvás, az elfogadás. Ezzel Vera is a kikökenést időben: a cselekvésképtelenség állapotában, illetve a hozzá köthető érzelmi viszonylatokban való megállapodást választja, a kapcsolat egy feszültséggel telített helyzetben jut nyugvópontra.

Kiadás

TÓTH Krisztina (2013): *Akvárium*. Magvető, Budapest

Irodalom

- DEMMERLING, Christoph (2011): Az érzelmek filozófiája – problémák és perspektívák. Ford. Boros Gábor = BOROS Gábor–SZALAI Judit (szerk.): *Az érzelmek filozófiája*. Szisztematikus-történeti tanulmányok. L'Harmattan–Magyar Daseinanalitikai Egyesület–Német–Magyar Filozófiai Társaság, Budapest, 9–26.
- PLÉH Csaba (2011): Sartre érzelemfenomenológiája és a töbttényezőző érzelmelméletek = BOROS Gábor–SZALAI Judit (szerk.): *Az érzelmek filozófiája*. Szisztematikus-történeti tanulmányok. L'Harmattan–Magyar Daseinanalitikai Egyesület–Német–Magyar Filozófiai Társaság, Budapest, 115–125.

- SARTRE, Jean-Paul (1976): Egy emóció-elmélet vázlata. Ford. Nagy Géza = Uő: *Módszer, történelem, egyén*. Gondolat, Budapest, 27–93.
- SZABÓ Zsigmond (2012): *A libidó antinómiája és más paradoxonok*. L'Harmattan, Budapest
- SZALAI Judit (2011): Az érzelmek szubjektív normativitása = BOROS Gábor–SZALAI Judit (szerk.): *Az érzelmek filozófiája*. Szisztematikus-történeti tanulmányok. L'Harmattan–Magyar Daseinanalitikai Egyesület–Német–Magyar Filozófiai Társaság, Budapest, 140–147.
- VILMOS Eszter (2013): Akváriumból üvegkoporsó. *Jelenkor*, 10. 1060–1064.

Az emberek alkonya

Németh Zoltán *Kunstkamera* című kötetéről

*„Itt dagasztanak pikkelyes babát a munkásnők,
de már hetek óta egyre jobban félnek.
A hullógyáros áll mögöttük és
nyelvét öltögeti, mert hitvány anyagot
termelnek gépei.”*

(Nemes Z. Márió: *Arborétum*)

*„[...] a kortárs biotechnológia által támasztott
legkomolyabb veszély az a lehetőség, hogy meg-
változtatja az emberi természetet [...]”*

(Francis Fukuyama: *Poszthumán jövődönk*)

Németh Zoltán a maga nemében kísérletező költő: a versesköteteinek mindegyike meghatározott tematika köré épül, amelyhez egy hely (illetve egyfajta térbeliség) és egy narratív kontextus (sok esetben szöveghagyomány) rendelődik. Az így létrejött koncepciók tétje voltaképp a hozzájuk társított különböző beszédmódok, poétikai megoldások teherbírásának, működőképességének a felmérése: az egyes kötetek sikerültsége attól függ, hogy a megteremtett világ mennyiben a költői nyelv hozadéka, annak következménye, és mennyiben pusztán szemantikai konstrukció. Az egymástól nagymértékben eltérő könyvekre azonban kivétel nélkül jellemző az, hogy az emberi létezéshez kapcsolódó kérdések (azaz a humánus, a test, a nyelv, a morál, az interszubjektivitás, a halál stb.) körbejárására vállalkoznak, ahol a szövegek által meghatározott, sajátos közeg „kizökkent időként”, alternatív világgént értelmeződik. *A szem folyékony teste* (2000) a testhatárok és -minőségek átértelmezését olyan nyelv segítségével hajtja végre, amely a saját határait, szabályrendszerét szintén felszámolja, *A perverzión méltósága* (2002) pedig a testet, a testek és nemi szervek érintkezését övező tabuk kimondását, az obszcén nyelvhasználatot radikalizálja. *A haláljáték leküzdhetetlen vágya* (2005) ezzel szemben a test, a szervek betegség általi lebontását, destrukcióját, illetve ennek a folyamatnak a szövegszer-

vező hatását vizsgálja, míg a *Boldogságtelep, vetélőgépben* (2011) a női testtapasztalatot a csáthi szöveg- és biográfiai kontextusban érti újra. Az *Állati nyelvek, állati versek* (2007) a beszéd képességét rendeli hozzá az antropomorfizált állatokhoz, annak érdekében, hogy egzisztenciálfilozófiai, logikai, nyelvelméleti kérdésfelvetéseket fogalmazzon meg.

A 2014-es *Kunstkamera* című kötet tematikus és kontextuális (és bizonyos értelemben műfaji) háttere, ahogy a címe is mutatja, a múzeumtörténet kezdeti fázisában létrejött Kunst- vagy Wunderkammer, a „csodakamra”, amelynek divatja a 16. század második felében alakult ki, és a 18. század végéig élt (GOMBRICH 1994). Elsősorban nem emlékezeti helyekről van szó: a csodák tárházait Ernst Gombrich a kincstárak gyűjteményével hozza összefüggésbe, ahol „az élvezet kerül előtérbe és nem a szellemi haszon, hiszen a felhalmozott kincsek leginkább azzal hatnak ránk, hogy a látottakat képtelenek vagyunk minden részletre kiterjedően elraktározni emlékezetünkben. A tulajdonos szándéka ilyenkor az, hogy valami végtelen, túlárado gazdagság képe maradjon meg a szemlélőben, egyfajta Aladdin-barlang, ahol halmokban áll az arany, a drágakő és a különféle egzotikus csoda. [...] A Kunst- und Wunderkammern néven ismert reneszánsz csoda-kabinetek igyekeztek tudományos színben feltűnni, valószínűleg mégis csak az volt a céljuk, hogy ámuljanak-bámuljanak az odalátogatók [...]. Az ilyen gyűjteményekben rendhagyó, ritka, időnként abnormális, egyszóval szenzációs látványosságokkal találkozhatunk. Mindezek – annak ellenére, hogy esetleg emberi kéz formálta őket – inkább a természet, semmint a művészet csodáinak számítanak” (GOMBRICH 1994). A látogató kizökkenése, számára egy másik világ feltárása nem titkolt célja a csodakamráknak, azonban a gyűjtemény, az archívum létrejötte mindig (később, a modern múzeumok esetében is) az idő kizökkenését feltételezi, amennyiben tárgyakat, szövegeket, formákat halmoz fel. A múzeum Foucault heterotópia-fogalmával is leírható, olyan hely, amely „képes egyazon reális helyen többféle teret, többféle, önmagában összeegyeztethetetlen szerkezeti helyet egybegyűjteni. [...] A heterotópiák általában az idő feldarabolásával járnak, vagyis valami olyasmit eredményeznek, amit a tiszta szimmetria kedvéért heterokroniának nevezhetünk; a heterotópiák működése csak akkor teljesezhet ki, ha abszolút szakadás áll be az emberek és a hagyományos emberi idő viszonylatában” (FOUCAULT 2000; 152). A múzeum nem mutathat rá szinkron módon a jelenre: olyan mintázat megőrzésére szerveződik, amely az őt megelőző időben jött létre, ennek következtében idősíkokat rétegez egymásra. Azonban nemcsak tárol, hanem teremt, konstruál és strukturál is: a kiállítási tárgyakat felsorakoztató katalógusok, leltári jegyzékek számok (és a hozzájuk tartozó leírás)

alapján nyilvántartják és rendszerezik, kategorizálják, kontextualizálják az egyébként eredeti közegükből kiszakított tárgyakat. A katalógus tételei a nyilvántartás alapján felértékelődnek: Mikszáth pipái, egy terrakotta váza vagy egy dinoszaurusz lábnyoma, bármennyire hétköznapiak voltak egykor, a múzeumban relikviákká lesznek.

Azonban míg a modern múzeumban a tárgyak felértékelése a katalogizálás és elrendezés, a kontextualizálás következtében történhet meg, addig a Kunstkammerek hatásmechanizmusa épp a rendszertelenségből, az egymás mellé helyezett, össze nem illő dolgok intenzitásából adódik. A diszciplináris és narratív rend helyett itt rendezetlen tudáshalmazról van szó (vö. WAIDACHER 2011; 49), amely, ahogy erre Horst Bredekamp rámutat, a filozófus Francis Bacon nézeteivel hozható összefüggésbe, amelyek a természet megismerésével, a tudás strukturálásával kapcsolatosak: „Az empirikusok egyre csak gyűjtenek, mint a hangya, és felélik, amit gyűjtöttek; a racionalisták önmagukból szőnek fonalat, akár a pók. Pedig a méh választja kettejük között a helyes utat, mert a kert és a mező virágaiból hordja össze anyagát, de saját képességeinek megfelelően alakítja át és rendezi el” (BACON 2001; 49). A Kunstkammer tárlóiban a Baconnál elkülönített három természeti minőség (a teremtetett, szokványos dolgok, továbbá a rendhagyó, abnormális természeti képződmények, illetve az ember vagy a technika által átalakított objektumok), így a torzszülöttek és az ember alkotta furcsaságok kerülnek egymás mellé (BREDEKAMP 1994).

Németh Zoltán kötete a Kunstkammer-hagyományon belül Nagy Péter cár Kunstkameráját idézi fel, elsősorban a gyűjteménynek azt a részét, amelyet a cár Frederik Ruysch holland orvos, botanikus, szobrásztól, a preparáció forradalmasítójától vásárolt meg (N. TÓTH 2014; 74). Torz embriók, magzattestek, traumatizált testek, torzók képezik a szentpétervári kiállítás törzsanyagát, Németh kötetében pedig az emberi abnormalitás lesz az ábrázolás tárgya: a test deformációin túl a deviáció minden formája, a természet és a tudomány, a morál kizökkenései is megjelennek. A kötet többnyire rövid, néhány soros, fragmentum jellegű verseket tartalmaz, amelyek nem rendeződnek ciklusokba, mindegyik címe egy számkód, amely a katalóguscédulák számozására emlékeztet. Ebben az értelemben maguk a versszövegek felfoghatóak a tárlót jelölő cédula szövegeként: a kötet egy rendezés előtt álló kiállítás tárgykatalógusaként olvastatja magát, „[a] valóság tényeinek egész hadserege sorakozik fel, méghozzá oly rendszertelenül és egymásba gabalyodva, hogy szétzilálja és megzavarja az értelmet; nem sok jót remélhetünk tehát az értelem határozatlan próbálkozásainak könnyed és felszínes csapongásától. Ezért a kutatás tárgyára vonatkozó adatokat jól rendbe kell szednünk, világosan áttekinthető, szín-

te elő és a találmányokat jól szolgáló táblázatokkal, és értelmünkkel ezekre a táblázatokra kell támaszkodnunk, mint előre elkészített és megfelelően rendben tartott segédeszközökre” (BACON 2001; 51). A megjelenített látvány talált tárgyak, ready-made-ek összességének tekinthető, abban az értelemben, ahogy Baudrillard megfogalmazza: ez az esemény „a szubjektivitás felfüggesztését jelenti, ahol a művészi aktus nem más, mint a tárgy műtárggyá való átértelmezése; a művészet ekkor már nem egyéb egy szinte mágikus műveletnél: a tárgy maga áthelyeződik az esztétikába, ettől azonban az egész világ ready-made-dé válik” (BAUDRILLARD 2009; 55). Ahogy Nagy Péter cár torzói is kontextusukból kiragadva egy másik kontextusban új identitást nyernek, úgy Németh szövegalkotásának is alapvető eljárása a hétköznapi jelenségek, lehetséges történések „kimetszése” folytonosságukból, hogy fragmentumként egyetlen mozzanatra vagy tulajdonságra szűkítse le azok jelentését: „A két összekulcsolt, / szembe fordított tenyér / egymást nézi” (79) „Kerti szék, asztal, madárhang. / Mél-tók vagyunk a halálra” (21).

A kiállított darabok között (ellentétben a mai, modern múzeum-mal) nincs szándékolt logikai, narratív kapcsolat: Németh kötete olyan, mint egy hatalmas, végtelenül bővíthető Kunstschrack, amelyben a tárgyak sorrendje felcserélhető, bizonyos tárgyak előtérbe helyezhetőek, hátratalhatóak, az érdeklődő látogató, olvasó aktuális ritmusa szerint. A Kunstkammerekhez hasonlóan lenyűgöz a mennyiséggel, a gazdagsággal: nem lehet egyszerre, egy lendülettel végigolvasni, a forma, a kötetkonceptió ellenáll ennek, nemcsak a számozás következtetlenségével, hanem azáltal is, hogy nyelvtanilag sűrített szövegtörmelékekről van szó, amelyek a tárgyas-objektív líra, a személytelenítés hagyományában mozognak. Pilinszky, Nemes Nagy Ágnes, Fodor Ákos, Nemes Z. Márió, Pollágh Péter, Farnbauer Gábor költészete jelentheti a hatástörténeti kontextust. A tárgyas világ létrehozásában a technikai, művészi és organikus vegyítése érdekli, az ebből adódó határátlépések, a véletlenek, a valószínűtlen, de az adott imaginárius világ keretei között lehetséges történések (vö. BREDEKAMP 1994): „Hullamerev táj. / Az ideges, / horizonttól horizontig feszített jég / beszélni próbál” (16). „Addig ásott, amíg hátulról / utol nem érte magát, / aki ásott. / Akkor szótlannul ásott tovább, / és hátulról beleállt önmagába, / ahogy ásott” (36).

A kötet tematikus fókuszában az emberi test áll, amelynek formája, anyagsága, vizualitása vagy mértéke válik elsődlegesen a versek tárgyává. Több olyan szöveghelyet találunk, ahol a világ felmérése a tét, amelynek eszköze az emberi test: „A strandon / meztelen testek között / számolja a fűszálakat. / Négykézláb, lassan halad előre. / Minden héten újrakezdi, /

hogy ellenőrizze magát” (19). „A férfi évek óta / műanyag flakonokba és zacskókba / gyűjtötte saját vizeletét és ürülékét. / 1000 liter vizelet, / 1000 kilogramm ürülék önálló élete” (118). A természetes test képzete azonban (ahogy Németh korábbi szövegeiben is tapasztalható volt) kevésbé hangsúlyos: a koherens, harmonikus, sérthetetlen test helyett itt denaturált testképek váltják egymást, amennyiben torzók, fragmentumok, hibridek, preparátumok formájában jelenik meg a korporeitás. Az entropikus, duplikálható, autonómiáját és egyediségét elvesztő test mintha leválna a szubjektumról, pontosabban a kiterjedésén, a működési módján, a más minőségekhez való illeszkedésén és a tapasztalható tulajdonságain (mindenke előtt a látványán) kívül egyéb vonatkozásai nem jellemzőek. A tárgyaknak, beleértve a testet is, csak egy-egy tulajdonságukat ismerjük, ezek a jegyek határozzák meg az identitásukat és működésüket is. Az élőlények is egy-egy tulajdonságuk alapján lesznek azonosíthatóak, így voltaképp az elevenségük helyett a gépiességet érzékeljük, maguk az élők is egy-egy alapelv szerint működő tárgyakká válnak. Minden test katalóguscédulák által jelölt objektum, amely a muzealizáló (tehát tárgyiasító, kontextusból kiszakító, szükségszerűen a múltba utaló) tekintet, illetve az anatomizáló (a tudományos távolságtartással a test viszonyait felmérő, azt a megismerés számára részekre osztó, a testrészeket elkülönítő, analizáló) tekintet tárgyaként jelenik meg: „Egy testet talált / a semmiben, a semmiből kilógó testet, / nem ismerni, elfelejteni rögtön, egy semmiből kiálló testet nem tudni” (33). „Lenyúzta a bőrét, / aztán kétoldalt szétkapcsolta és lerakta / a bordáit. / Egy hajlékonyüveg- / ruhát húzott fel, / mint mélység nélküli / képernyőt. / Akváriumban nyüzsgő, / nyöszörgő hangyaboly” (106); „Egy test, amelyben véres kéz pumpálja a vért” (96).

Alapvetően a test megjelenésének három típusa hangsúlyos a kötetben. Az első, amikor a test ténylegesen jelen van, különböző műveletek alanya vagy tárgya, de a rajta végbement eljárások következtében a test emberi minőséghez való kötődése nem íródik felül. Ezek a szövegek a szubjektivitás kérdéskörével az elbizonytalanított identitáskonstrukciók viszonylatában hozhatók összefüggésbe: „Két test, / minduntalan / átmászott egymásba. / De aztán megbeszélték, / pontosan hol találkozzanak / egyszerre” (67). „Kisfiamnak / olyan tempót diktáltam / biciklizés közben, / hogy a megerőltetéstől / hosszában felrepedtek az erei, / és mire hívtam a mentőket, / elvérzett” (29).

A második esetben a test, illetve az ember nincs jelen: a tárgyi világ ábrázolása az embert egyfajta előtörténetként, a múlt szegmenséeként, csak nyomaiban hordozza, illetve a test maga nem áll rendelkezésre, csak érzéklelei által, azaz a szubjektum számára a test nem, csak annak érzete,

hiánya hozzáférhető: „Véresre kaszált legelő vasbeton állatoknak” (107). „Négy kutyakölyök. / Az anyjuk úgy / falta fel őket, / mintha parancs-ra” (73).

A harmadik esetben az emberi test valamely nem emberi minőséggel érintkezik, vagy azzal együtt alkot konstrukciót. Az állati, a metafizikai vagy a tárgyi világ közbejöttével alakuló, denaturált testképek a humán fogalmát kérdőjelezzik meg, olyan eljárásoknak tekinthetők, amelyek nélkülözik a testhez való morál szabályainak betartását. Egyfajta Auschwitz utáni nyelvként értelmezhetjük azt, amely ezeket a szövegeket létrehozta, a test mindennemű felszámolásának kísérlete tetten érhető itt. „Ez a fej / inkább képernyő, / mint bármi más” (74); „Ütött gerincű, megerőszakolt kutya. / Ő egy ember” (91); „Ez a lakás emberi bőrt növesztett, / belülről, / és hozzá egy torz arcot, amelyet etetni kell / naponta” (96). Sok esetben [a] tárgyak antropomorfizálódnak, ezáltal azonban bekebelezik, tárgyiasítják az embert és nyelvét is: tárgyi/emberi/nyelvi mind összefügg, többé-kevésbé – noha érezhető csúszásokkal – egymásra kopírozódik” (FÖLDES 2015; 18): „Szeplős pohár, / ajakrúzzsal megrajzolt kilincs, / magas sarkú cipőn könyvek / számolatlanul hevernek szerteszét. / Néhány betű szerepet próbál / a kandallón” (97–98).

A testen végzett beavatkozások vég nélküli sokszorozódása során a test voltaképp meg lesz fosztva a történetiségétől, a rituális, a kulturális, a társadalmi, sőt az orvostudományi és vallási narratíváktól is, pusztán tárgy lesz, amely megtekinthető, vizsgálható, használható, gátlástalanul alakítható. Történetisége annyiban van, amennyiben átesik a destrukción: az a test-narratíva, amely itt létrejön, csak erőszakos diskurzusként értelmezhető, hiszen olyan műveleteknek van alávetve a test, amelyek szenvedést, a szenvedés lehetőségét hordozzák, vagy legalábbis a szubjektum határaitként értett testhatárok megsértését, felszámolását eredményezik, és mindez a morál kategóriájának felszámolásához vezet: „Egy olyan világban, ahol a testeket mindig megcsonkítanák, kiéheztetnék és megbecstelenítenék, az olyan ismerős fogalmainkat, mint a kötelesség, erény, jótekonyság és a mások iránti tisztelet nem tudnánk megragadni, és semmi értelmük nem lenne. [...] Az etikai kódexek merő absztrakciók, amíg életet nem lehelünk beléjük a testi diszpozíciók és cselekvések által” (SCHUSTERMAN 2014; 31).

A Németh szövegeiben alakuló rendhagyó vizuális teljességek az emberi jelleg határait térképezik fel: ahogy az eredeti Kunst- és Wunderkammerek, úgy ez a kötet is arra épül, hogy a minőség, a genus és a matéria tekintetében eltérő elemeket egymás mellé rendezzi, vegyíti, egymásba játssza. A mechanika, a robotika, a biotechnológia motívumai, eljárásai közvetetten eszkö-

zei a dolgok, azaz emberi és nem emberi minőségek összekapcsolásának. A test itt diszfunkcionális vagy sérült, csonkolt vagy roncsolt, szétszerelt vagy összeszerelt, hibrid vagy android, rész, vagy különböző minőségek-ből összeillesztett konstrukció, amely szétbontható, felszámolható, újraalkotható, ismételhető stb. Az így létrejött testkép Deleuze szervek nélküli test-fogalmával hozható összefüggésbe. Deleuze a másik Francis Bacon festészete kapcsán fogalmazza meg a következőket: „A szervek nélküli test nem annyira a szervekkel áll szemben, mint inkább a szerveknek azzal a szerveződéssel, amit organizmusnak, szervezetnek hívunk. Ez egy sűrű, intenzív test. Hullámváz járja át, amely amplitúdója változásaival a testben szinteket és határvonalakat jelöl ki. A testnek tehát nem szervei vannak, hanem határvonalai vagy szintjei” (DELEUZE 2014; 53). És: „Valójában persze a szervek nélküli testnek vannak szervei, csak az organikus jelleget nélkülözi, vagyis a szervek szerveződését. A szervek nélküli testet tehát egy meghatározatlan szerv jellemzi, míg az organizmust meghatározott szervek alkotják” (DELEUZE 2014; 56), és a lényegiségét a „meghatározott szervek *időbeli és átmeneti* jelenléte” biztosítja (uo.). A szubjektum saját, „szervek nélküli testéhez” való viszonyát Deleuze a hisztériához köti, a testből kilépés eksztatikus érzése miatt: „[...] a test az organizmus *mögött* érzi saját magát és az átmeneti szerveket a szervekké szerveződés mögött. Sőt mi több, ez a szervek nélküli test és ezek az átmeneti szervek maguk is *láthatóvá válnak*, a belső és külső »autoszkópia« jelenségeiben” (DELEUZE 2014; 57–58). Némethnél hasonló tapasztalatot jeleznek a következő sorok: „A testén kívül lélegzik” (114); „Befelé vérzett a szemem, / befelé a száj, az orr, / a fogak, befelé vérzett / a kar, a láb és az ujjak, / befelé véreztek a mellbimbók és a köldökök” (119). A szervek nélküli test képze poétikai szempontból nézőpontváltások eredményeként jön létre: a test tárgyias és metaforikus, metonimikus leírásai közötti váltások, oszcillálás egy nem természetes testképet eredményeznek.

A kötetben a dolgok kontextusukból kiszakítva állnak, az egymást követő fragmentumok számozása véletlenszerű, egymással rendszerint nem hozhatók narratív vagy logikai összefüggésbe. Ha mégis, az csak erősíti a szabályt, mint például a sakktábla-versek esetében. „Fehér bábuk a fehér kockákon, / fekete bábuk a fekete kockákon. / Kezdődhet a mérkőzés.” „Fehér bábuk az egyik oldalon. / Fekete bábuk a másik oldalon. / Kezdődhet a mérkőzés.” „Sakktábla, bábuk nélkül. / Kezdődhet a mérkőzés.” stb. (34). A formák rendje egy értelmezési lehetőséget kínál, a játék szabályait érteni véljük: a sakk olyan rendszer, amelyet könnyedén alkalmazhatunk a szöveg értelmezésénél. A sorozatban való előrehaladás során azonban a szabályainkat igazítjuk a fragmentumokban tetten ért, belső szabályok-

hoz. Végül a kötet logikája megkérdőjelezi magát az analógiás módszert: nem tekinthetjük indokoltnak az összeolvasást, hiszen a szövegek egymás mögé kerülése is lehet véletlen, gondolkodnunk kell abban, hogy minden sakktábla egyedi szabályok szerint, egyedi figurákkal, egyedi rendben, külön világként működik: ez a sakktábla talán nem is sakktábla. Ebben az értelemben a világ a versekben folyton újraszituálja, újra meg újra felülírja magát, kizökken – ezek a törések íródnak be a kötet nyelviségébe, s hozzák létre az egymás mellé sorakoztatható, egymást akár felül is író olvasatokat.

Németh Zoltán *Kunstkamera* című kötetében, miközben a testen végzett műveletek variációját hozza létre, valójában az azon túli minőségekre kérdez rá, újragondolva a morál és a humánus kategóriáit is, eközben azonban olyan tapasztalatokhoz kell nyelvet találnia, amelyek leginkább a poszthumán fogalmával írhatóak le. A *Kunstkamera* nyelvi és poétikai eljárásai hitelesen képesek megteremteni azt a játékteret, amelyben esendőségünk (a test, a másik, az önzonosság, a morál, a hatalom vagy akár a humánus tekintetében) megmutatkozik.

Kiadások

- NÉMETH Zoltán (2000): *A szem folyékony teste*. AB-ART, Pozsony
 NÉMETH Zoltán (2002): *A perverzió méltósága*. Kalligram, Pozsony
 NÉMETH Zoltán (2005): *A haláljáték leküzdhetetlen vágya*. Kalligram, Pozsony
 NÉMETH Zoltán (2007): *Állati nyelvek, állati versek*. Kalligram, Pozsony
 NÉMETH Zoltán (2011): *Boldogságtelep, vetélőgépben*. Kalligram, Pozsony
 NÉMETH Zoltán (2014): *Kunstkamera*. Kalligram, Pozsony

Irodalom

- BACON, Francis (2001): *Új Atlantisz*. Novum Organum. Ford. Sarkady János, Csatlós János. Lázi, Budapest
 BAUDRILLARD, Jean (2009): A művészet az utópia és az előrevetítés között. Ruth Steps beszélgetése. Ford. Pálfi Judit = Uő: *A művészet összeesküvése*. Műcsarnok, Budapest, 54–61.
 BREDEKAMP, Horst (1994): *A Kunstammer mint játéktér* [online]. Café Babel, 4. Az ELTE Művészettörténeti Intézete által digitalizált változat. http://arthist.elte.hu/TAMOP_412/2_2_cafebabel.pdf.
 DELEUZE, Gilles (2014): *Francis Bacon*. Az érzet logikája. Ford. Seregi Tamás. Atlantisz, Budapest
 FOUCAULT, Michel (2000): Eltérő terek. Ford. Sutyák Tibor = Uő: *Nyelv a végtelenhez*. Latin Betűk, Debrecen, 147–157.
 FÖLDES Györgyi (2015): Felcímkezve, formalinban. *Élet és Irodalom*, 3. (január 16.) 18.

- GOMBRICH, Sir Ernst (1994): *A múzeum múltja, jelene és jövője* [online]. Café Babel, 4. Az ELTE Művészettörténeti Intézete által digitalizált változat. http://arthist.elte.hu/TAMOP_412/2_2_cafebabel.pdf.
- N. TÓTH Anikó (2014): Zsilett-katarzis. Beszélgetés Németh Zoltánnal. *Palóc föld*, 6. 64–75.
- SCHUSTERMAN, Richard (2014): A humán tudományok megközelítése a test felől. Ford. Krémer Sándor = Ő: *Szómaesztétika és az élet művészete*. JATEPress, Szeged, 23–52.
- WAIDACHER, Friedrich (2011): *Az általános muzeológia kézikönyve*. Ford. Mélyi József. ELTE BTK – Művészettörténeti Intézet, Budapest

Kis magyar kolon(ial)izmus

Szálinger Balázs *Zalai passió* című művéről

Ha Szálinger Balázs költészetének két leginkább meghatározó karakterjegyét szeretnénk kiemelni, akkor az egyik alighanem a retorikai, poétikai, műfaji hagyomány újraírása lenne, melynek során – a kortárs magyar líra számos alkotójára jellemzően – a Szálinger-versek beszélője maszkot öltve, s gyakran valamelyik tradicionális költői szerepet felvéve az irodalmi tradíció intertextuális közegében szólal meg. „Erős vonzódást mutatnak a kötöttségek felé – írja az *M1/M7* című kötet versei kapcsán Bányai János –, ezzel együtt a verselés hagyományos képei és eszköztára felé, mert e kötöttségek a megszólalás feltételei lehetnek, ezzel együtt próbatétel is, mert a nyelv lehetőségei felé nyitják meg a költői gondolkodás kapuit” (BÁNYAI 2010; 218). Ez a posztmodern poétika – amellet, hogy esetenként a reaktivált megszólalásmódok érvénytelenségével szembesítenek – a megszólaló szubjektivitását, a versbeszélőnek az empirikus énre való vonatkozathatóságát is korlátozza. Ezzel ellentétes, de legalább ennyire meghatározó poétikai tendencia, hogy a Szálinger-szövegeket a műveket megelőző (személyes életrajzi, politikai, közéleti) valóságra való utalások szövik át. Ennek köszönhetően leginkább a befogadói közeg aktuális kondícióján, esetenként pedig az egyes értelmezők interpretációs érdekeltségén múlik, hogy az irodalmi hagyomány újraírása vagy a művek referenciális olvasata kerül-e előtérbe. Erre szolgál például az *M1/M7* kötet kapcsán Bedecs László és Margócsy István között lezajlott polémia (BEDECS 2010 és MARGÓCSY 2010), mely még a politikai költészet nem sokkal későbbi felvirágzása s a róla folyó vita megindulása előtt kérdezett rá a kortárs irodalom közéleti, politikai vonatkozásaira.

A *Zalai passió* című vígposz elsőként 2000-ben Kolozsváron, majd 2008-ban másik két verses epikai művel, *A sík* című emberiségköltemény-nyel és a *Százegyedik év* című „lírai pamflet”-tel együtt a Magvető Ki-

adónál jelent meg. Az eposz műbeli írója, a „vékonytestű zalai poéta”, a szövegben többször megidézett Zrínyihez hasonlóan nagyapjának kíván a művel emléket állítani. A történet kezdete az 1949-es közigazgatási reform, amikor Zala vármegyétől (középkori nevén Kolon, csakúgy, mint a nagyapa, Kolon István) jelentős területeket csatoltak el Veszprém javára. Kolon István, a „kizökkent idő helyreállítója” (OROSZ 2011; 44), alapítója az elcsatolt területekért indított mozgalomnak, a „kolonizmus”-nak. A vígeposz első és második kiadása idején a recepció tanúsága szerint a műfaj- és a formaválasztás problematikája s ezen keresztül az irodalmi hagyományhoz való viszony kérdése állt a befogadás középpontjában. Jelen előadás keretében a poétikai szempontokat továbbra is előtérben tartva a vígeposzban működő „revizionista-nacionalista szótár” (KERESZTESI 2001; 987) parodisztikus használatának értelmezésére kívánok elsősorban kísérletet tenni, mely – véleményem szerint – az irodalom társadalmi, politikai közegének változásával kerül vagy legalábbis kerülhet a műinterpretáció fókuszába. A befogadói kontextusnak s az értelmezés potenciális hangsúlyáthelyezésének erre a viszonylag rövid időn belül bekövetkező változására utal 2010-ben megjelent esszéjében Pogrányi Péter is: „Azt tapasztaljuk, hogy a szövegben explikált referenciaháló az irodalmi hagyomány felől a politikai-közéleti hagyomány felé tolódik el, vagy legalábbis a szövegben van egy erre irányuló szándék” (POGRÁNYI 2010; 56–57).

A *Zalai passió* komikumának egyik forrása az az aránytévesztés, mely Zala megye 1949-ben elszenvedett területi veszteségeit már a vígeposz *Előszavában* a 20. századi történelem legnagyobb igazságtalanságaként exponálja. Hogy nem a múlt századi történelmi katasztrófák relativizálásáról, hanem ironikus túlzásról van szó, azt már az *Előszó* nyitómondata egyértelművé teszi: „Az elmúlt száz esztendőben nagyon sokan meghaltak.” A területi veszteség tragikus közösségi élménye s az eposzíró szóhasználat („zalai revizionizmus”, „első magyar zalai-revizionista költő”, „Csonka-Kolon” stb.) a műben megjelenített történetet elsődlegesen a trianoni békehez, illetve annak történelmi következményeihez s a róla folyó közéleti diskurzushoz köti. Ez az a „politikai-közéleti hagyomány”, melynek paródiája az irodalomtörténeti tradícióval szemben, vagy amellet a Szálinger-szöveg megértésének hátterét adja. A nemzetet tehát a regionálisra vetíti rá a költő, a műben megjelenített poétikus tér („Zalaország”) a nemzeti irodalom más alkotásaihoz hasonlóan mint rész szinekdochikusan az egészet jelöli, de úgy, hogy a vígeposzban idealizált ország/rész egy mássikkal kerül konfliktusba, s ez az országegész reprezentációjának a poétikai lehetőségét is megkérdőjelezi. Szintén ironikus költői gesztusként kell értékelnünk, hogy Szálinger a két világháború közötti időszakot, a „győ-

zedelmeskedő és önmegsemmisítő irredentizmus” korszakát (GELLNER 2004; 64) rácsúsztatja a nemzetközi szocializmus évtizedeire, melyben a nacionalizmust a hivatalosan uralkodó ideológia szintjén az internacionalizmus eszméje váltja fel. Az eposz kerettörténete szerint a határrevíziókat diktáló hatalmat az éppen aktuális kommunista vezető, 1949-ben Rákosi Mátyás képviseli, míg a győztes páhoki csata után a kolonizmus létét elismerni kénytelen, s az 1949-es közigazgatási reformot legalább részben korrigáló pártvezető Kádár János. Ezen a ponton azonban a történelmi párhuzamnak való minden további konkrét megfeleltetés értelmetlen (pl.: Rákosi-antant hatalmak; a határváltoztatással jelentős területeket nyerő Veszprém megye–valamelyik utódállam), a *Zalai passió*ban ugyanis – miként Keresztesi József megjegyzi – „az eposz nyelvi tradíciójával és éthoszával szembesített világ [...] nem egyszerűen köznapi, hanem kifejezetten abszurd karakterű” (KERESZTESI 2001; 989).

Az 1949-es döntés a vígeposzban az egész kozmoszt kizökkentő tragédiaként jelenítődik meg:

*„Tudta a természet: most fémeknek delejét kell
túlélni, s csoda lesz, ha az erdők állva maradnak.
Fűrészek robaja s rút, érdes vasfogak árnya,
aszfaltút víziója, az elgázolt sünök éjjel
Hold fele tartó lelke... ma mind-mind kurta valóság
lett, s most visszakivánta a természet Zala békés
mentalitását, persze hiába. Az új iparállam
nem fogadott a tanácsra meg őzet, sárgarigókat...
Könnyü kakasszó többé nem várt Napra a tónál,
mert gyárkürtök harci zaját harsogta a környék.
S mind, mi Zalát zengette a létének hegedűjén,
kozmoszi csöndbe zuhant most, vagy ha nem, elmenekült hát.”*

Az eposz műfaji tradíciója eleve megköveteli a totális világkép megjelenítését, melynek vertikális csúcán (ellentétvezve az eposz cselekményének történelmi idején uralkodó hatalom ateista ideológiáját is) a transzcendens hatalmat Isten képviseli, aki a homéroszi eposzok isteneivel szemben közvetlenül nem avatkozik be az események menetébe, de személyesen jelen van, része a mű abszurd világának: „Itt volt ő is, az Isten. Dúdolt ő is a mennyben, / mennybeli óbort bontott, és megölelte a tornyot. / Majd a toronyból szellőt fújt be a nép közibé.” Az eposzi deus ex machina, az isteni beavatkozás tehát nem a szintén komikusan ábrázolt Istennek köszönhető, hanem a „birkakötésű” „sánta” Attilának, akivel Kolon István szövet-

ségeket keresve harmincéves vándorlása során Székelyországban, pontosabban a kézdi ivóban ismerkedett meg. Attila itt mesélt a főhősnek székelyek és kolonok közös eredetéről, de mielőtt még szövetséget kötött volna Kolon Istvánval, lefordult a székről, s elaludt. A páhoki csatában azonban, mielőtt az egyesült kolon és „vazsi” seregek teljesen megsemmisültek volna, a székely legendáriumból ismert csillagösvényen (itt „égbeli ösvény”) a csodakarddal együtt megérkezik seregei élén székely Attila, s a már vesztes csatát az utolsó pillanatban megfordítja.

Különféle vallási (animista, pogány, keresztény) tradíciók keverednek tehát Szálinger művében, mindenesetre a világi hatalommal szemben az elcsatolt területek visszaszerzéséért küzdő kolonézek oldalán ott áll a vallási-transzcendens hatalom is, s ez magyarázza a mű címválasztását is. A passió Jézus húsvéti szenvedéstörténetére utal, s így impliciten kiolvasható belőle a feltámadás, a kolonézek esetében ténylegesen valóra váló reménye is. Viszont éppen ebből fakadóan az adott régió a műben testként metaforizálódik: „Zalának a történelem keresztjére szögelt, fájdalomtól égő testén: az azelőtt hozzá tartozó Balaton-felvidék egésze az ipari Veszprémhez került” – olvashatjuk a vígeposz *Előszavában*. Ez a retorika, a nemzet élő szervezetként történő organicista reprezentációja szintén a Keresztési által említett „revizionista-nacionalista szótár” használati módját idézi.

Ehhez tartozik a mi és a mások eposzbeli reprezentációjának a kérdése is. Karakterisztikus különbség a két népcsoport között, hogy míg a kolonézek kivétel nélkül földművesek, addig a veszprémiek az iparból élnek. A páhoki csatában ki-ki saját szakmája szerint besorolva és felfegyverkezve vesz részt a harcokban, a rotorokkal, dinamittal, forró üveggel támadó veszprémiekkal szemben viszont semmi esélye a kaszával, villával s legmodernebb eszközként cséplőgéppel felfegyverkező zalaiaknak. A vígeposz ezzel egyértelműen reflektál a Rákosi-korszak erőszakos iparosítására, nagyobb összefüggésben viszont a *Zalai passió*ban komikusan megjelenített agrárius-ipari szembenállás annak a nacionalista ideológiának a paródiájaként is olvasható, mely az idillikus falusi élet kultuszát (GELLNER 2004; 68) hirdeti: a zalai és vasi kolonézek mélyen istenhívők, szentmisével készülnek a harcba, őrzik a hagyományokat, a nők mind szépek és ápoltak, az ifjak lángezüek, dolgozók, s persze emellett nagyívók, de a legfontosabb, hogy készek feláldozni életüket a szent cél érdekében.

Az egyik oldalon a (szinte) minden pozitív erkölcsi, szellemi és fizikai értéket hordozó zalaiak s vasiak állnak, utóbbiakban ugyanis szintén él a kolon-tudat, s „kolonézül tudnak a léttel bánni”. Velük szemben a Veszprém megyeiek erőszakos, buta és buja ösztönlenyekként vannak áb-

rázolva a *Zalai passió*ban. Jellemzésükben a nacionalista diskurzusnak az a stigmatizáló mechanizmusa működik, amit a posztkolonialista kritika a koloniális diskurzus kapcsán a másság reprezentációjának módjáról ír. A gyarmatosító szemszögéből a kolonizált feletti hatalmat a meghódítottak tulajdonított testi, szellemi degeneráltság indokolja (BHABHA 2002; 634), s habár a *Zalai passió*ban nem kolonializációról, hanem végül is visszahódításról, rekolonizációról van szó, a kolonézek szellemi-erkölcsi fölénye (s a Traianustól Janus Pannoniuson és Zrínyin át Deák Feri bá'ig levezetett történelmi érvkésztet) igazolja a zalaiak felsőbbrendűségét, s ezzel az elcsatolt területek visszaszerzésére irányuló igényük jogosságát. A veszprémiek kollektív stigmatizációja ugyane szerint a logika szerint működik, s ezt legszemléletesebben az eposzi jelzők mutatják: az állatiasságot („szőrös, bamba üvegfüvők”), a testi fogyatékoságot („négyujjú gépkezelők”) vagy a kulturálatlanságot („taknyanyelők vájárok”). A határmódosítás azonban nemcsak a természet rendjét borítja fel, a következményeként fellépő degeneráció a Veszprémhez csatolt területeken élő egykori zalaiakra is kihat: „S mint jó Juliánusz az ősmagyarok közt, / úgy járt élőhalott kolonézeknél. Csak a nyelvük volt ugyanaz, de az érzésekben már az iparlét / ártó szelleme regnált.” Ezzel ellentétes a kolonizmus hatása. A vígeposz főhőse, Kolon István viszont valódi erkölcsi hős, makulátlanságát egy apró életepizód árnyékolja be. Vándorlásainak kezdetén Somogyországban szerelembe esik őzi Piroskával, a kaland viszont rosszul végződik, hősünk ugyanis „majdnem fölemésztődik lángján a porontynak / (őzi Piroskának hívták, bár szíve sötét volt), / s hősünk látta, veszélyes nők hona lett Somogyország.” A *Hetedik ének*ben azonban megtudjuk, hogy Piroksa később Ajkára költözött, s hat gyermeket nevelt fel. Kolon István emléke azonban évtizedekkel később Zala hívévé tette, s mikor megindult a szervezkedés Ajkán a kolonézek ellen, a vármegyeházára kitűzi a zalai lobogót, s miután meglincselik, ő lesz a kolonizmus első mártírja.

Az eposzíró az *Előszó* tanúsága szerint azért írja meg művét, hogy példaként állítsa az új nemzedékek elé hős nagyapját, Kolon Istvánt, akinek alakja az eposz hagyományainak megfelelően Akhilleusz és Odüsszeusz (s halálát tekintve Petőfi) alakjából van összegyúrva. Isten Kolon harci érenyeire hivatkozva engedi a küzdelmet, s ezért nem avatkozik be közvetlenül a kolonézek védelmében. Az ő alakját is kikezdi azonban az irónia. Habár Isten szerint Kolon „harcba' kegyetlen”, szerénységből mégis átengedi a hadak vezetését vasmegye gyöngyének, s „[h]advezetésbeli / jártasságával sose kérkedvén csak huncut Tóni gyerekeknek sügött néha vitézi tanácsot”. Mikor megindul a küzdelem a kolonézek és a veszprémiek között,

ő visszavonul, mivel „fontos dolga akadt a lovaknál”, s mikor mégis hősie- sen Kökörcsin, a tábori költő megmentésére siet, utolsó gondolata az, hogy nincs, aki abrakot adjon a lovaknak. Így tűnik el vállán a dinamittól elalélt tábori költővel a „fürgé Kossuthnak képét” hátrahagyva a páhoki csatában.

Kolon István (illetve a kolonéz seregeket vezető vasi Tóni vitéz) ellen- párja a veszprémi oldalon a Budapestet megjárt pártkatona, ihászfia Ártány. Ő vezeti a veszprémieket, s Moszkvicsával fel-feltűnik a páhoki csa- ta különböző helyszínein, majd a székely seregek megérkezése után „bir- kakötésű Attila” sújt rá buzogányával úgy, hogy lerepül a feje. Ekkor válik világossá, hogy valójában diabolikus figura volt, ahol ugyanis a feje becsa- pódott, kúnyi lyuk keletkezett, amelyből azóta is bűzös gőz száll fel. Az ellenfél oldalán az egyetlen önálló személyként jellemzett figura „ihász- fia Ártány”, s alakjának árnyalásához hozzájárul a névadás is. A név szó- töveként érzékelhető¹ ’árt’ eleve azt sugallja: olyasvalakiről van szó, aki beleártja magát a kolonézek és a veszprémiek harcába, tehát eleve ártal- mas figuráról van szó. Másrészt az ’ihász’ a juhász régies megnevezése, s ezzel sejteti az eposzíró azt, hogy a végül az ellenséges csapatok vezérévé váló apparatcsik a földműves-állattenyésztő rétegből származik. Ezt erő- síti a személynévként használt Ártány is, ami köznévi alakjában ’herélt kandisznó’-t jelent, ez egyrészt megcsonkított fizikai létében köti őt a de- generált veszprémiekhez, másrészt a kasztráció utal a „koloni lét” kénysze- rű elvesztésére is, s egyben a kolonizmust azonosítja a férfi libidóval.

De mi a tétje Szálinger Balázs ezredfordulón megjelent komikus epo- szának? A *Zalai passió* archaizáló és tájnyelvi elemeket keverő nyelvezetével látványosan élősködik a magyar irodalmi szöveghagyományon a *Szigeti veszedelem*től *A helység kalapácsán* át Pilinszkyig és a kortárs líráig. Ebbe az intertextuális utalásrendszerbe épülnek be a különféle, az olvasó számára hol könnyebben, hol nehezebben azonosítható történelmi és jelenkori va- lóságreferenciák. Az olvasónak mint értelmezőnek ebben az esetben azon- ban nem pusztán annyi a feladata, hogy érzékelje a szöveg referencialitását, s ezzel mintegy újabb idődimenziót, a szöveg megírásának és/vagy olva- sásának jelen idejét vonja be a megértés folyamatába. Az olvasó – vélemé- nyem szerint – akkor száll be igazából az író által kezdeményezett játék- ba, ha a valóságvonatkozások irodalommal való válásának a mikéntjére lesz fi- gyelmes. Hozzátehetjük: a valóság több esetben is a költő kezére játszott. A kolonézek Páhoknál páholják el a rájuk törő ellenséget, s a veszprémi iparváros neve is alkalmat ad egy kétértelmű mondat megfogalmazására: „Mint futótűz, úgy szállt száz fele híre az Ajkán / történeteknek.” Zala vár-

megye középkori neve s a második honalapítóként bemutatott hős nagypapa családneve egyaránt Kolon, s ezek olyan verstani áthallásokat tesznek lehetővé, melyek nemcsak a vígeposz verselésére vonatkoztathatók, de a fentebbi példákkal együtt azt is hangsúlyossá teszik, hogy a „kolonizmus”, a „zalai revizionizmus” újkori története csak a mű ironikus világában bír érvénnyel. A *Zalai passió* legjelentősebb forrásszövegeként Petőfi *A helység kalapácsát* szokás kiemelni, mely – miként Imre László megállapította – „kimondva-kimondatlanul a Vörösmarty-féle romantikus eposziséggal kerül szembe diametrálisan” (IMRE 1996; 47). Szálinger művében éppen ellentétes műfajpoétikai erőhatások érvényesülnek, mert amíg Petőfi hőskölteménye mint paródia a romantikus eposz antiműfaja, addig a *Zalai passió* az ezredforduló óta újra termékeny verses epika egyik figyelemre méltó darabja, melynek parodisztikus vonása nem értelmezhető műfaji szembenállások kontextusában, sokkal inkább bizonyos diskurzusformák, nevezetesen a nacionalizmus ellenében működik.

Az eposzíró műve révén – miként Keresztesi fogalmaz – Kolon és Kökörccsin együtt lépnek át a halhatatlanságba (KERESZTESI 2001; 991). Oda, ahová maga a zalai költő is tart azután, hogy megalkotta a művét. A három hős (Kolon, Kökörccsin és a műbeli eposzíró) figurája egyébként is érdekesen egymásba játszik, s mindhármuk alakját átfogja Zala megye kultikus közege. A felszabdalt ország-test helyébe a sikeres rekolonizáció után a költői test feldarabolásának víziója kerül. *A végső sornyalámban* olvashatjuk az eposzíró saját haláláról szőtt látomását: „A testem részeiből bár / minden kisközségnek jusson, s persze a falvak mellett minden város főtere váteszi jobбом / balzsamos ujját tartsa az ég fele ólomüvegben.” Ugyanakkor kérdéses, hogy a művet záró *Függelékben*, mely a címet kísérő megjegyzés szerint „a vékonytestű zalai poéta fennmaradt versezete”, olvasható megnyilatkozás a költői öntudatról („befejezve a művet, fölcitálva az áram”) a vígeposz egészének tükrében csak ironikusan érthető-e. A műzárlatban ugyanis a nemzedéki pozíció kijelölése is megtörténik, kilépve az eposz világából Orbán Ottóval folytatott polémiaiaként, a Varró Dánielnek írt verses levélre adott válaszként is felfogható. A *Zalai passió* innen tekintve nemcsak egy műfaj visszahódítására, de a kortárs irodalom terrénumának a bevételeire tett (nem is sikertelen) kísérletként lesz olvasható. Megteremthető-e egy olyan közösség, amely együtt játszik a költővel? Az olvasó hajlandó-e mérlegre tenni saját közösségi identitásának öröklött előfeltevéseit? S az együtt-nevetés révén képes-e legalább kísérletet tenni a kizökkent világ rendjének helyreállítására? Ezek a mindenkor befogadói applikációkat érintő kérdések alighanem megkerülhetetlenek a mű értelmezése során, a *Zalai passió* igazi tétje mégis elsősorban az eposz műfajának próbára tétele marad.

Kiadás

SZÁLINGER Balázs (2008): *Százegyedik év*. Magvető, Budapest

Irodalom

- BÁNYAI János (2010): Közel a hagyományhoz = Uő: *Költő(k), könyv(ek), vers(ek)*. Forum, Újvidék, 216–219.
- BEDECS László (2010): Kávéházi szegleten: Szálinger Balázs: M1/M7. *ÉS*, 3. (január 22.), 20.
- BHABHA, Homi K. (2002): A Másik kérdése: sztereotípiá, diszkrimináció és a kolonializmus diszkurzusa = *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása. Szöveggyűjtemény*. Szerk. BÓKAY Antal, VILCSEK Béla, SZAMOSI Gertrúd, SÁRI László. Osiris, Budapest, 630–643.
- GELLNER, Ernest (2004): A nacionalizmus kialakulása: A nemzet és az osztály mítoszai = *Nacionalizmuselméletek. Szöveggyűjtemény*. Szerk. KÁNTOR Zoltán. Rejtjel, Budapest, 45–78.
- IMRE László (1996): *Műfajok létformája a XIX. századi epikánkban*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen
- KERESZTESI József (2001): „Befejezve a művet, föllicitálva az áram”: Szálinger Balázs: Zalai passió. *Jelenkor*, 9. 986–994.
- MARGÓCSY István (2010): A költemények politikai értelmezéséről. *ÉS*, 4. (január 29.), 2.
- OROSZ Ildikó (2001): Szálinger Balázs: Zalai passió. *Kritika*, 1. 44.
- POGRÁNYI Péter (2010): Újraéledt műfajok karneválja: Szálinger Balázs: A százegyedik év. *Új Forrás*, 4. 54–65.

Változás-narratívák

Závada Pál *Természetes fény* című regényében

A világháborúk traumatikus eseményeitől időben egyre távolabb kerülünk, azonban kulturális hatásukat máig éreztetik. Závada Pál legújabb regénye¹ fontos alkotás a második világháború magyarországi történéseinek feldolgozását illetően. A *Természetes fény*ben az író olyan narratívát választott, melynek hatására a fikción felülkerekedik az az illúzió, hogy tényregényről beszélhetünk, ez pedig szorosabb viszonyt feltételez a referencialitással a klasszikus értelemben vett történelmi regénynél, hiszen itt a történet nagyrészt szociográfiai jellegű gyűjtésen alapszik. Az írói módszer tehát ilyen aspektusból szemlélve a történetíróéhoz hasonló. „A történettudományi források szintén elsősorban tanúk vallomásai, akiknek szavahihetőségét fel kell mérni” (RICOEUR 2000; 13). A történelem dokumentálásának az igénye a *Természetes fény*ben több síkon is megmutatkozik: levelek, tudósítások írásában, pillanatok fényképen való megörökítésében és a kerettörténetet adó szociográfus – úgynevezett „elbeszélő” – ténygyűjtő és -feltáró munkája által is. Paradox módon azonban itt a regény olvasása közben a sok megszólaltatott szemszög által válik egésszé a kép, még ha a források megbízhatatlansága nyilvánvaló is. A *Természetes fény*ben a szereplők emlékei és az általuk készített fényképek segítségével rajzolódik ki a történelmi horizont, amely az elbeszélők szemtanúságából és a fényképek autenticitásából kifolyólag minden történelemkönyv-nél élesebben ábrázolja a háború valóságát. Ez az írói eljárás eléri célját a befogadóval szemben: „[a] regény többszólamúsága, kedélyessége, olvasóval kezdett párbeszédei miatt nem lehet sem kívül maradni, sem kényelmesen belesüppedni egyetlen nézőpontba, reflexiók nélkül továbbállni” (VISY 2014; 729). Mivel a fényképezőgép a szem mintájára működik,

¹ Závada Pál: *Természetes fény*. Magvető, Budapest, 2014

tekinthetünk e regényre úgy, mint e két felvevőkészülék lenyomataiként születő emlékképek sorozatára, melyek a háborút mesélik el azoknak, akik „tanulják, öröklik azt a narratívát, amelyet ma már univerzális morális botránynak ismerünk” (GYÖRGY 2006; 405). A második világháborúról való gondolkodásban bekövetkezett paradigmaváltás után a róla szóló diskurzus már főként a morális kérdésekre és kevésbé a politikai vonatkozásokra fókuszál (GYÖRGY 2006). Nem az a kérdés, hogy a történelem hogyan alakult, hanem az, hogy hogyan zajlott le azokban az emberekben, akik elszenvedték azt.

A *Természetes fényben* az országhatárok háború okozta változásával és a frontok mozgásával a tényleges terekhez való viszonyulás megváltozik, akár egyik napról a másikra. Megfigyelhető az alábbi idézetben, hogy amíg a saját területről szóló elbeszélésben pozitív jelzők sorjáznak, addig az idegen területre rányomja a bélyegét, hogy ki birtokolja azt, így ott más szabályok érvényesek. „Utána egy százados eligazítja őket, hogyan viselkedjenek később az idegen felségterületen, közben hosszan dicséri a Felvidék viszsztatértével újra magyarrá vált és virágzó Mátyusföld szépségét, amelytől a vonatablakban vegyenek majd búcsút, mert aztán a pimasz szlovákok földje fog következni, akik azt sem engedik, hogy ők megálljanak és kiszálljanak” (126). A harc elbeszélésének feszültségét a területek birtoklása vagy elvesztése szervezi. A háború során a politikai határok gyors változásának következtében lehetetlen eligazodni, és tulajdonképpen a saját, az ellenálló és a behódolt területek közt már különbség sincs. Ugyanilyen gyorsan, és a háború szükségleteinek megfelelően változik az épületek funkciója. „Kozelecben a parancsnokság egy régimódi udvarházban helyezkedik el, írja naplójába Semetka alhadnagy, a cári időkben földbirtokos család lakhatta, a szovjet korszakban legutoljára hadikórházat helyeztek el benne. Ennek fehér vaságyaiban alszanak a rangosabb tisztek a rozzant kastély szobáiban, ahol még az eredeti bútorokból is előfordul egy-egy szekrény, asztal vagy komód – de a faragott székek és kanapék jobbára lábuktörötten hevernek a sarokban. A ház előterében erősen hiányos nyírfasor, mellette katonai temető, körös-körül bakokra szerelt drótakadályok örökkel, odébb törött vitorlájú, megroskadt szélmalomok” (198). Nem csak rombolás folyik, hanem szüntelen (át)építés is, berendezkedés a háborúra, mely olyan zárt közeget hoz létre, amely tulajdonképpen csak önigazolással kap értelmet, Semetka István szavaival: „Háború van, ez a magyarázat [...], és a háborúban minden más összefüggésekbe kerül” (309). Folyamatosan zajlik a betonbunkerek, lövészárkok kialakítása. Gyűjtőterületekké, gettókká válnak régi családi házak, iskolák, templomkertek, temetők, de ugyanúgy akár egy körbekerített sáros karám is megfelel e célra. Paul Virilio „az utazás, a

megszállás vagy a menekülés szinonimájaként” (VIRILIO 2003; 75) definiálja a háború történetében a stratégiai és politikai korszakot, mely mozgóháborúival lényegesen gyorsabb a korábbi, védekezésen és akadályoztatáson alapuló ostromháborúknál (VIRILIO 2003). A helyváltztatás a *Természetes fényben* is jelen van, nem csak a támadás, megszállás, hanem a védekezés szempontjából is. A terek elhagyása folyamatos, részint a közvetlen erőszak hatására, amikor a katonák egész városrészeket ürítenek ki, majd amikor az emberek önként vonulnak ki korábbi életük színteréről. „Ha ideiglenesen vissza is térnek T.-be – hogy megtapasztalják a viszontlátás inkább meglepett, mint őszinte örömét vagy némi zavarodottsággal vegyített közönyét, annak elviselhetetlenségét, amikor olyan formában változtatlanul minden a régi, hogy közben semmi sem ugyanaz –, újrakezdeni már kevesen akarják régi falujukban” (572). Hannes Böhringer a helyváltztatásról gondolkodva fogalmazza meg azt, hogy a terek elhagyásának velejárója kell legyen valamiféle jövőbeli cél felé haladás, valamint egy korábbi, múltbeli hely hátrahagyása (BÖHRINGER 2010). A háború végével „egész Európa úton van, és tényleg, valahonnan mindenki haza igyekszik” (460). Azonban mivel az emberi gondolkodásban a „haza” fogalma az állandósággal hozható összefüggésbe, jelentése itt már képlekennyé válik. A háborút megélt emberek számára a régi életterek elhagyása válik elsődleges célkitűzéssé. Az otthonról való végső elidegenedést és a régi életbe való visszazökkenés lehetőségének bizonytalanná válását érezzük, amikor Semetka István és Semetka Mária beszélgetnek: „Ugye, Pisti, most olyan, mintha nem haza érkeztél volna, hanem idegenbe? Olyan. De azt azért ugye nem mondhatod, hogy otthonról jöttél el miközben? Azt nem. Vagy hát... nem tudom, dadogja és arra gondol, hogy akik nem tudnak és nem értenek semmit abból, ami velünk és általunk történik, azok csak idegenek lehetnek – azokhoz képest, akikkel félszavakkal is otthonosan megértjük egymást, és akik most újra Galíciában vannak, s neki már hiányozni kezdenek éppen” (321). A térbeli hovatartozás kérdésessé válik, az otthon és a front fogalmához kapcsolódó szemantikai tartalmak először csak keverednek, majd teljesen felcserélődnek egymással. A háborút megélt katonára számára a front válik otthonossá, az otthon pedig idegenné. Ebből következően az otthon elhagyattottá, a front káosza pedig természetessé alakul. Magán a tájon is megmutatkoznak a harcok nyomai, amelyek a szövegek közötti képek vonulatán is megfigyelhetők. A látkép fokozatosan átalakul, és az üszkös házak, dűledező, romos épületek mindennapi részévé válnak annak a tájképnek, melynek látványa korábban gyönyörködteti Sógor Mihályt, és azt a vágyat ébreszti benne, hogy bárcsak mint egyszerű utas vonatozhatna át rajta. Később azonban a lengyel városokban bókászó

katonák már csak a látványosságok romjait tudják megtekinteni, éles kontrasztot mutatva a háború előtti és alatti állapotok között. Az épületek eltűnésével vagy felismerhetetlenné válásával a terek önazonossága elbizonytalanodik. „Az útikönyv szerint ez a Stary Rynek, a zsinagóga piacterének környéke – látnak képet is róla, közepében egy hatszög alapú, vízszintesen csíkozott, kevésbé tetszetős zsinagógával, amelynek viszont impozáns félgömb kupolája van. Azaz csak volt, mert ennek a kiterjedt bontási területnek a romhalmaza, amelyhez éppen odaérkeztek, minden jel szerint épp ez a lebontott templom volna maga” (176).

Az irodalomelméleti megközelítés szerint „[a] test kulturális reprezentáció, a kultúra létrehozza a testről szóló tudást azzal, hogy a testet szabályozza, megjelöli, kialakítja a normát, és az attól való eltérést” (JABLONCZAY 2011; 101). A *Természetes fény*ben az emberi test, mint a tájban elhelyezkedő fizikai értelemben vett test, ki van szolgáltatva a háború szabályainak a történelem passzív elszenvettségévé, ezért azon – a tájjal párhuzamosan – szintén drasztikus és gyors változások mennek végbe. Mindeközben az emberek funkcióváltáson mennek keresztül. Attól a pillanattól fogva, hogy a férfiakat besorozzák, elsődlegesen katonákká válnak, függetlenül attól, hogy korábbi életükben milyen funkciót töltöttek be. A rabok szintén foglalkozásuktól függetlenül olyan munkát végeznek, amit a fogvatartó vagy a háború éppen megkövetel: köveket cipelnek vagy akár hadifegyvereket, robbanószerkeket állítanak elő. A nők kiszolgáltatottá válnak a megszálló katonákkal szemben. Az emberi test lépül: a háború előtti fényképeken idillikus beállításokban jelenik meg, később pedig egyre ijesztőbb látványt kelt. „Némelyik kopasz képemet haza se mertem küldeni, mert nem ismernél rám” (229) – írja kedvesének Semetka alhadnagy a frontról. Az emberi test a tájba való fokozatos beépülése által eltárgyasul: a katonák a földbe ássák lövészárkaikat, a menekülők föld alatti üregekben bújnak meg, a zsidókkal pedig kiásatják a tömegsírokat, hogy végül földdel temessék be a már élettelen testüket. A foglyok eszközzé minősülnek, míg el nem jutunk a teljes deperszonifikációig, melynek visszafordíthatatlan bekövetkezését Semetka István mondja ki: „Minden emberi érzés kihalt belőlem” (511).

A *Természetes fény*ben megjelenő fényképek – melyek ugyanolyan fontos szerepet kapnak a kötetben, mint maga a szövegtest, hiszen benne „a fénykép mint téma, látásmód, narratív elem és szervezőelv” (VISY 2014; 724) jelenik meg –, a múlt megörökített pillanatai, tehát a múlt reprezentációi a jelenben. Ugyanezen analógia működteti az emlékeket is a kötetben, melyek az ember tudatában rögzülnek. Ezt a párhuzamosságot igazolja az is, hogy a fényképezőgépek a szem felépítését követik. A regény-

ben is megfogalmazódik ez a kötődés fényképezőgép és szem között, gondolhatunk például Weisz Jakab fiktív exponálásaira, melyekkel a valós világ bizonyos szeleteit célba veszi, és elmenti tudatában. A képek azonban nem tudják a teljes horizontot bevenni, csupán annak egy kis hányadát, mely az emlékezés esetében sem működik másképpen. Ricoeur ezt szelektív emlékezésnek nevezi, mellyel a válogatás módszereként a tudományos történetírás is él (RICOEUR 1999). A szem tehát, mint a látás érzékszerve, kulcsfontosságú szerepet tölt be az emlékezésben, és ennek következtében a regényben is. Schön Jenő felidézi gyermekkorából, hogyan leskelődtek társaival a gettó területéről kiszökve, s a későbbiekben ezt így magyarázza: „...az ember ebben a korban nem sejti még, hogy emlékeinek mely képei vésődnek be, hogy aztán majd hívatlanul támadjanak föl álomban is, ébren is” (448). Ugyanő meséli, hogyan szoktatta megpróbáltatásai során szemét a borzalmas látványokhoz azok könnyebb elviselése érdekében, vagy hogyan próbálta az édesanyja szemét letakarva megvédeni őt azoktól. Sógor Mihály pedig rémülten futamodik meg Weisz Judit tekintete láttán, „mintha ösztönösen kéne menekülnie annyi borzalom elől, amely ebből a tekintetből bármikor kiömölhet” (441). Az átélt kegyetlenségek a cselekvések folyamatosságából fakadóan válnak elviselhetővé, mivel a katonáknak nincs idejük gondolkodni. Az azonban elviselhetetlen, ha „az ember gyanútlanul belenéz valamelyik bajtársa szemébe, és az elhatalmasodó örület szemvillanásával találja szemben magát” (524). A tekintet tehát mindezen traumatikus tapasztalatok gyűjtőhelyeként funkcionál. Ricoeur az emlékezésről írott tanulmányában kifejti azt is, hogy „[a]mikor emlékezetről beszélünk, szükségképpen felejtésről is beszélünk, hiszen végül is sohasem emlékezünk mindenre. A hiánytalan emlékezet elviselhetetlen teher lenne számunkra” (RICOEUR 1999; 63). A Závada-regény kapcsán a ricoeuri felejtésmódozatok közül az aktív és a passzív felejtés határmezsgyéjén elhelyezkedő „felejtés mint menekülés” a mérvadó (RICOEUR 1999). A háború alatt a levél- és naplóírás vagy a fiktív tudósítás az ember belső szükségletei közé tartozik. Ezekben a szereplők legtöbbször elhallgatják, enyhítik tetteiket, vagy valótlanságokat állítanak. Az elbeszélő folyamatosan felhívja az olvasó figyelmét az emléksorok manipuláltságára, de előfordul az is, hogy a hazugságokat a szöveg és a kép interakciója fedi fel. „Rózsikám, bevallhatom, hogy sokszor hazudtam, amikor azt írtam, minden rendben, és jól vagyok. Mert csak meg akartalak vigasztalni, miközben kilátástalannak láttam épp a helyzetünket. De végrehajtottuk a lehetetlent – erről most nem írhatok bővebben, legyen elég annyi, hogy egész hadseregünkön úgy beszélnek róla: A hadtörténelem vastag betűkkel fog majd megemlékezni erről a sakkhúzásunkról” (287). Később

azonban Semetka memóriájából kitörlődnek a sikeres ütközet képei, s ezzel megmutatkozik a különbség az individuális és a kollektív emlékezet és felejtés között (RICOEUR 1999). Jan Assmann Maurice Halbwachs elméletét tolmácsolva e két emlékezet típus kapcsán azt állapítja meg, hogy csupán az észlelés lehet egyéni, de az emlékezet szükségszerűen társadalmi keretek által meghatározott jelenség, mivel csak kommunikáció által maradhat fenn (ASSMANN 1999). A *Természetes fény* bonyolult és különleges narrációs technikája megengedi, hogy egyszerre láthassuk e két alapvető sík működését. Amíg az egyén felejténi szeretné a megélt emlékeit, addig a felettes elbeszélő – mely a kollektív emlékezést képviseli –, a jelenből tekint a múlt felé, szeretné azt értelmezni, megfejténi. Ez az elbeszélő többes szám első személyű, s kötetlen őszinteséggel írja le a valós események kegyetlenségeit. Ritkán szólal meg, leginkább akkor, amikor korrigálja az egyéni elbeszélők tévedéseit a múlttal kapcsolatban, vagy rámutat hazugságaikra, noha egyértelműen nem saját emlékeiről van szó. Így alakul ki az a paradox helyzet, hogy az, aki nem volt részese az eseményeknek, pontosabban el tudja mesélni a történeteket, mint az, aki résztvevője volt. Az elbeszélő önmagát feljebb helyezi az egyszerű adatforrásoknál, sok helyen pedáns és gúnyos hangnemben beszél, ami mégsem engedi elhíttetni az olvasóval mindentudását, mivel a történelem szubjektív átélése ugyan mindenkiben máshogyan történik, azt mégsem lehet hibásnak, helytelennek mondani. „Magunk se tudjuk eldönteni, hogy Koleszár főhadnagy őszintén csodálkozik-e vajon, amikor azt találgatja, hova tűnhetett Bergycsev városának népe. Vagy noha kevésbé tájékozott, de úgy véli, hogy amit tud, azt sem írhatja meg a menyasszonyának. Nemcsak mert az efféle történetek a szolgálati titok tilalmába ütköznek, hanem lehet, hogy egy dél-alföldi nagyközség zongoraművésznőjét tényleg képtelenség volna minden további nélkül lerohanni egy efféle tudósítással: Annuskám, mialatt Maga szorgalmasan kigyakorolta Liszt II. Magyar rapszódiaját, Bergycsev '41. július 7-i megszállását követően az Einsatzgruppe C-be tartozó Sonderkommando 4a a város zsidó lakosságát, a mintegy harmincháromezer főt legyilkolta” (180). Különbség van tehát „emlékezet elbeszélése” és „történelem elbeszélése” közt (RICOEUR 1999). Emiatt fordulhat elő a regényben példa arra is, hogy az egyén helytörténeti munkákból tudja csak később kipótolni emlékezetének hiányos részleteit. Mivel az emlékezet nagymértékben befolyásolja az ember identitásának kialakulását (RICOEUR 1999), a traumatikus események, a kiközlő időérzékelés és megváltozott normarendszerek identitászavarhoz vezetnek. Semetka István „[t]úl azon, hogy nem rendelkezik önmaga fölött, egyre-másra beleütközhet abba a kétségbe is, hogy vajon azonos-e még magával. Itt ül Ró-

zsi mellett, mert hazaengedték – végleg-e vagy sem, még ennyit se tud –, és képtelen kikergetni a fejéből a kérdést, azok után, hogy hazajött onnan, ahol látott, amit látott, megtett, amit megtett, az az ember-e ő még mindig, aki volt” (307). A fogságból ugyan hazatér, azonban régi élete kontextusából teljesen ki kíván szakadni. Családjával felbontja a kapcsolatot, vezetéknevét Sebesre változtatja, valamint feleségétől is elhidegül. Újszegedi otthonukban egy cellaként emlegetett kis szobát alakít ki magának, mely menedékhelyül szolgál. Mégsem talál nyugalmat, nem leli helyét az immáron újra békés világban, így végül önkéntelenül vet véget életének. A többi, nem kevésbé fontos szereplő életútjából is az tűnik ki, hogy a háború okozta változások végzetesek. Weisz Jakab például az életmentőnek hitt táplálék magáhozvételébe hal bele. Mivel a zsidók üldöztetése éppen identitásuk alappillérei miatt történik: „[h]iszen azóta, hogy mi már majd minden tekintetben – de korántsem önszántunkból – fokozatosan kilépünk és kivonulunk saját sorainkból, a tudathasadás fenyeget minket” (337), a háború után ők is a kivándorlásban látják az egyetlen menekülési utat. A *Természetes fény* tanulsága alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy ha a világ rendje egy idő után vissza is áll, ez a rend a túlélőkre mégsem vonatkozik: a háborús tapasztalat birtokában a tényleges visszazökkenés csupán elérhetetlen vágy marad.

Kiadás

ZÁVADA Pál (2014): *Természetes fény*. Magvető, Budapest

Irodalom

- ASSMANN, Jan (1999): *A kulturális emlékezet*. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest
- BÖHRINGER, Hannes (2010): Elmenni. *Helikon*, 1–2. 160–164.
- GYÖRGY Péter (2006): Traumatikus képek szövegek között és helyett = *Szerp és közeg*. Medialitás a magyar kultúratudományok 20. századi történetében. Szerk. Oláh Szabolcs, Simon Attila, Szirák Péter. Ráció Kiadó, Budapest, 396–407.
- JABLONCZAY Tímea (2011): A test narratológiája. *Helikon*, 1–2. 97–116.
- RICOEUR, Paul (1999): Emlékezet – felejtés – történelem = *Narratívák* 3. A kultúra narratívái. Szerk. Thomka Beáta. Kijárat Kiadó, Budapest, 51–68.
- RICOEUR, Paul (2000): Történelem és retorika = *Narratívák* 4. A történelem poétikája. Szerk. Thomka Beáta. Kijárat Kiadó, Budapest, 7–24.
- VIRILIO, Paul (2003): *Háború és televízió*. Magus Design Studio, Budapest
- VISY Beatrix (2014): Egy talált tárgy hatványra emelése. *Holmi*, 2014. június, 724–730.

„...a párizsi levegő, ha nem is tesz szabaddá, szabadabbá igen...”

Beszélgetés Balázs Gáborral

Losonczi Márk: Megannyi helyen olvashatjuk, hogy „Balázs Gábor (Párizs)”, számtalan cikket írtál a francia történelemről, sőt, egy ideig a Népszabadság párizsi tudósítója voltál. Mielőtt rátérnénk a voltaképpeni tárgyra, Párizsra (és Franciaországra), kérlek, mondj néhány szót a városhoz való személyes viszonyodról: hogyan kerültél Párizsba, s miért éppen oda?

Balázs Gábor: Végül is az első lökést Párizs felé mindenképpen az adta meg, hogy igen frankofón családból származom: talán ezért kezdtem el a gimnáziumban franciául tanulni és nem más nyelven. Ez az oka annak is, hogy már igen fiatalon megfogott ez az ország: biztos gyerekesen hangzik (de hát gyerek is voltam), de míg más, történelem iránt érdeklődő kisleányt a nagy csaták, hadjáratok, hadvezérek (főszabály szerint ki tudja miért, a második világháború) ejtik rabul, engem a nagy francia forradalom fogott meg és tart fogva tulajdonképpen a mai napig. Gond nélkül meg tudok hatódni még mindig egy szép Saint-Just-szónoklaton, a párizsi *sans-culotte* szekciók valamely fennkölt (ez nem irónia!) vitáján, de szégyenszemre még Robespierre egyes beszédein is. Nyilván ma már „teoretikusan”, máshogy látom ezt az egészet, mint akkor, de ma se ismerek szebb történelmi eseményt ennél a forradalomnál: egyszerűen nem is értem azokat, akik szerint a jakobinusok terroristák voltak, Danton egy korrupt ügyvéd, Desmoulins egy naiv álmodozó, Jacques Roux egy fanatikus őrült, vagy éppen Marat egy demagóg gazember... No mindegy.

Szóval mindig is érdekelt a francia történelem, később persze a politika is, a szélesebben vett kultúra: franciás témából írtam a szakdolgozataimat, ilyen-olyan ösztöndíjakkal az egyetemi, majd doktori évek alatt sokszor jártam Párizsban. Végül a kiköltözés teljesen magánjellegű ügy volt (*cherchez la femme*, ahogy mondani szokás), nem vagyok se politikai, se gazdasági kíváncsi.

A kiköltözés után kezdtem el dolgozni a *Népszabadságnak*, ami nem volt életem legjobb ötlete... a cikkeimet illető visszhangok ugyan egész jók voltak (ez nem szerénytelenség talán, tekintve az újságírói mezőnyt), de egyre nehezebben bírtam egyrészt a lap rohamos bulvárosodását (a külpolitikai szerkesztőséget pedig egy dolog nem nagyon érdekelte: a politika), másrészt az újság politikai beállítódását. Számomra már maga a zsurnalizmus is elég kompromisszumot jelentett, azonban ha ez még megspékelődik a fentebb említett két tényezővel... Az utolsó csepp a pohárban, ha jól emlékszem, a lap egy cikke volt a romák franciaországi kitoloncolásáról, amelyben lényegében a „fifikás romákról” közöltek egy minden bizonynyal álriportot, akik „felveszik a pár száz eurós kitoloncolási pénzt, és már mennek is vissza Franciaországba”... Azért, hogy egy jobboldali bulvárlapnak írjak: az kicsit sok volt. Így utólag tulajdonképpen csak annyi történt, hogy valószínűleg későn érkeztem. Sokan megénekelték már, hogy a magyar külpolitikai újságírás lényegében megszűnt (nem tudom, Szerbiában mi a helyzet, akár magyarul, akár szerbül), arról se kevesen szóltak, hogy ez milyen szerepet játszik mély provincializmusunkban (és persze még mélyebb politikai-társadalmi gondjainkban).

Végül persze folytattam a Franciaországról szóló mesélést, főként a www.rednews.hu portálon és különböző folyóiratokban – ezeket persze jóval kevesebben olvassák, mindez nem pótolhat egy folyamatos odafigyelést más országok belpolitikájára és így tovább, de hát ez van. A Párizshoz fűződő szerelmem pedig nem hogy enyhülne, hanem csak fokozódik: néha kicsit séggyellem is magam, hogy a város történetéről, szociológiájáról, kultúrhistóriájáról, urbanisztikájáról szóló könyveket falva alighanem összehasonlíthatatlanul többet tudok róla, mint Budapestről vagy szülővárosomról, Szegedről. Bár az is igaz, hogy azért ez némileg érdekesebb sztori...

L. M.: Amellett, hogy Párizs rendkívül fontos orientációs pontot jelentett a magyarországi progresszió számára, a magyar jakobinusoktól a Huszadik Századig, a Nyugatig és tovább, jókora párizsi magyar emigráció is létezett, különösen a múlt század 20-as évei óta. Ugyanakkor az emigrációt mindennek nevezhetjük, csak homogénnek nem. Milyen politikai vonatkozásai voltak az emigrálás hullámainak?

B. G.: Igen, volt pár nagy név Rákóczitól az 1848-as emigrációig már korábban is, de az igazi, tömeges (esetenként pár ezer, maximum pár tízezer embert jelentő – a magyarok száma elényésző nemcsak a dél-európai, a Maghrebből érkező vagy fekete-afrikai bevándorláshoz képest, hanem például a lengyelhez, vagy a kelet-európai zsidó emigránsokhoz ké-

pest is) bevándorlás a húszas évek elejétől volt jellemző. Érdekes és tulajdonképpen 1989-ig fennmaradó tény, hogy ez a magyar emigráció elsősorban és mindenekelőtt politikai alapokon szerveződött és persze strukturalódott. Az említett húszas évekbéli hullám egyrészt az említett magyar progresszió értelmiségi részét jelentette: Illyés Gyula talán irodalmilag nem olyan nagyszerű, de szociográfiai értelemben rém érdekes könyvéből (*Hunok Párizsban*) tudjuk, hogy a magafajta balos diákok hogyan zavarták meg a Horthy-rendszer Collegium Hungaricumának ünnepségeit – Párizsban. Vagy persze egy másik klasszikus, Hevesi András, Simone de Beauvoir „szomorú, furcsa magyarja”, aki ahogy ő maga írja: „Olyan mérhetetlenül egyedül voltam, hogy kínomban megkettőztem magamat: ketten lettünk a magányommal.” És aki végül az életét adja Franciaorszáért a pár hétig tartó villámháborúban...

De vissza a tényekhez: szóval a másik csoport számban jóval nagyobb jelentőségű volt (azaz pár tízezer embert érintett) a magyar bányászok Észak-Franciaországba és a magyar vasmunkások Párizs külvárosai-ba (elsősorban Billancourt, Puteaux, Suresnes) történő érkezése. Ebben az emigrációban éppúgy szerepet játszottak gazdasági megfontolások, melyek különösen erősek voltak a világháború és Trianon miatt mélyponton levő Magyarországból való távozásban, és a politikai szempontok: számos magyar szervezett munkás a Tanácsköztársaságban való részvétele miatt, a fehérterror elől menekülve emigrált és választotta a munkalehetőséget kínáló Franciaországot. Egyébként ez a bevándorlási hullám nemcsak a magyarokat érintette, ekkor jött létre a több százezres franciaországi lengyel munkáskolónia (innen érkezik majd a második generációból bizonyos Raymond Kopa, az öreg Kopaszewski nagy futballistává váló fia, érdekes megfigyelni egyébként, hogy a francia futball három nagy generációjából mindháromban egy bevándorló-gyerek volt a legnagyobb sztár: Kopa, Platini és Zidane), de több tízezer csehszlovák munkás is érkezett a világháborúban kivérzett Észak-Franciaországba.

Csak hogy anekdotázzunk egy picit: ez volt a helyzet nem mással, mint az Aranycsapat legendás kapitányával, Sebes Gusztávval is. Sebes 1924-ben hagyta el Magyarországot (önéletrajza szerint azért, mert egy sztrájkban való részvétele miatt nem kapott munkát). Műszerésként dolgozott Párizsban (munkáskülvárosban, Puteaux-ban lakott), de persze futballozni is szeretett volna, ezzel a politikai beállítódással pedig hol máshol tehetne volna ezt meg, mint a Kommunista Párt munkás-sportszövetségében, a *Fédération Sportive du Travail* bajnokságában (nem állok meg, hogy ne meséljem el, hogy én is az FST mai utódjának, az FSGT bajnokságának vagyok lelkes igazolt labdarúgója...)? Az 1925–26-os évek

ben az FST bajnokságának volt egy magyar emigránsokból álló csapata, a *Sauvages nomades* – Sebes szerint a nevet onnan vették, hogy egyszer borozgattak a külvárosban a Szajna-partján, és egy rendőrfőnök köpött ki feléjük emígyen: „vad nomádok”... Sebes egyébként igencsak kilógott a mezőnyből, játszott az FST válogatottjában is, például egy szovjet csapat ellen 1926-ban Saint-Denisben (érdekes tény és jól mutatja, hogy milyen is volt a Népfront-politika előtti Francia Kommunista Párt: például határozottan elleneztek, hogy a szervezett munkástömegek profi focimeccsre járjanak, melyet burzsoá látványosságnak tekintettek, ezért szerveztek nekik külön bajnokságot). Na csak hogy befejezzük a sztorit: 1926-ban Sebest ki akarta utasítani a francia állam, azonban a híres-neves billancourt-i Renault gyár (Billancourt lényegében a klasszikus, gyári munkásosztály szimbóluma volt Franciaországban: „*il ne faut pas désespérer Billancourt*”, mondta állítólag, pár évig tartó sztálinista korszakában Sartre: azaz nem kell mindig megmondani a proletariátusnak az igazságot...) elintézte neki a tartózkodási engedélyt, ő pedig játszott a gyár csapatában. Végül a ma is létező, neves Red Star FC akarta leigazolni, játszott is egy edzőmeccset a csapatban, de lehetősége támadt hazamenni, és így otthon folytatta a karrierjét az MTK-ban. Egyébként a két világháború között talán a magyar futball volt a leginkább menő magyar exportcikk: elsősorban Olaszországban, de „Willy” Kohut („*le canon hongrois*”, a magyar ágyú, állítólag olyan lövése volt, hogy egyszer eltörte a kapufát...) az Olympique de Marseille egyik legnagyobb sztárja volt, de „Joseph” Újlaki, „André” Simonyi és a szegedi „Désiré” Korányi is nyert bajnokságot és játszott Franciaország válogatottjában.

Visszatérve a magyar emigráció történetéhez: a jobboldalon az első világháború vége óta a Magyar Katolikus Misszió és a létrejövő Collegium Hungaricum szerepét érdemes megemlíteni, melyek komoly jelentőséggel bírtak nemcsak a franciaországi magyarok megszervezésében, hanem a Horthy-rendszer ideológiájának népszerűsítésében is. Mindazonáltal aligha tévedünk, ha megállapítjuk, hogy a két világháború közti franciaországi magyar emigráció súlypontját (túl a szervezett munkásságon, elég, ha a párizsi értelmiségi magyar emigrációra utalunk) a baloldali, a magyarországi rendszerrel szemben álló erők alkották.

A két ország kapcsolatában ritka az olyan korszak, amelyre büszkébbek lehetünk, mint az 1940 és 1944 közti évekre. A magyarok – más nemzetekkel való összevetésben szerény létszámuk ellenére – mintegy három ezren harcoltak 1940-ben Franciaország oldalán a nácik ellen (az ún. *Régiments de Marche des Volontiers étrangers*, azaz a külföldi önkéntesek regimentjei keretében). Az ellenállásban való magyar szerep is több mint ki-

emelkedő, aligha véletlen, hogy a híres „*Affiche rouge*” (eredetileg a nácik propagandaplakátja, mellyel azt kívánták szimbolizálni, hogy az ellenállás a külföldiek, főleg persze a zsidók aknamunkája, később ez a plakát vált a *Résistance* internacionalizmusának egyik szimbólumává) tíz „terroristája” között három „*juif hongrois*”-t is találunk...

A második világháború vége után érkező generáció alapvetően módosította a külföldi (így a franciaországi) magyar emigráció természetrajzát. Az eddigi, többnyire baloldali érzelmű, a két világháború között az autoritárius Horthy-rendszer elől emigráló magyarok többnyire hazatértek az akkor még pár évig demokratikus Magyarországra. Az országot most elhagyók azonban éppen ezen demokrácia elől menekültek: ezt az emigrációs hullámot (mely több százezer embert érintett!) elsősorban a Horthy-rezsim volt katonái, csendőrei, állami alkalmazottjai és persze ezek családtagjai alkották, nem is szólván a volt nyilasokról, akiknek még komolyabb félnivalójuk volt az új Magyarországtól és persze alig tagadhatóan a szovjet megszállástól is. Ennek az emigrációnak a fő célpontja Németország és Ausztria nyugati megszállási övezetei voltak, de Franciaországba is érkeztek szép számmal: noha a korabeli zűrzavaros helyzet miatt nehéz volna pontosan megbecsülni, hogy mennyien, de pár ezren bizonyosan. Szervezetük a Magyar Harcosok Bajtársi Közossége (MHBK) nevet viselte. Ez a keményen jobboldali, lényegében paramilitáris jellegű szervezet Magyarország „fegyveres felszabadítását” tűzte ki célul: Párizsban a szervezet mintegy 1200 taggal rendelkezett Bak András vezetésével. A lassan kialakuló hidegháborús légkör akár kedvezhetett is volna az MHBK-nak, de azért Nyugaton mindenki tisztában volt vele, hogy kikről is van szó igazából. Lényegében a tegnapi ellenségekről, jó pár esetben nemcsak hogy erősen jobboldali figurákról, hanem egyenesen volt nyilasokról. Így ennek az emigrációnak a helyzete Franciaországban a lehető legkevésbé volt ideális: többé-kevésbé ellenséges környezetbe kerültek, ráadásul Magyarország fegyveres „felszabadítása” (ekkor még a kommunista hatalomátvétel előtt vagyunk, egy formálisan legalábbis demokratikus országban!) is a lehető legkevésbé volt napirenden. Jól jelzi ennek a kívándorlási hullámnak egyrészt a szociális karakterét (igen nagy részben volt katonák alkották), másrészt elszigeteltségét is, hogy például az indokínai háborúban az idegenlégióban mintegy 10 000 magyar katona szolgált! Mindenesetre az is tény, hogy a „negyvenötösök”, akik hosszabb távon is Franciaországban maradtak (tehát a kisebbség, hiszen igen nagy számban vándoroltak tovább a kevésbé barátságos francia földről Észak- és Dél-Amerikába vagy Ausztráliába) alapvetően változtatták meg a franciaországi magyar kolónia képét: az eddigi baloldali dominanciát felváltotta

egy jobboldali, sőt szélsőjobboldali többség. De ez nem változtatott azon a helyzeten, hogy egy ilyen politikai karakterű emigrációnak nem sok esélye volt arra, hogy a fogadó ország komolyan számoljon vele: egy valódi, a nyugati hatalmak szemében is számító szervezett politikai emigrációt végül a következő generáció hozta magával.

Az 1948-as magyarországi kommunista hatalomátvétel és az azt követő újabb emigrációs hullám ismét gyökeres változásokat hozott a magyar politikai emigráció életébe. Nagy Ferenc köztársasági elnök, svájci útjáról való kikényszerített „haza nem térése” 1947 májusában jelezte a nyitányát egy kivándorlási hullámnak, amely már a demokratikus politikusokat érintette. Ez a generáció számbelileg jóval kisebb volt, mint az azt megelőző, azonban annál erősebb, ha a személyiségekre vetünk egy pillantást: végeredményben a köztársasági elnökön túl, a parlament elnöke – Varga Béla – és lényegében a legfontosabb demokratikus pártok vezérkarának egy jó része hagyta maga mögött az országot. Ez a valóságos politikai elit nem véletlenül azonnal az emigrációs politikai keretek megteremtésére törekedett.

Ennek volt az elsődleges kerete az 1947. november 17-én, New Yorkban létrejött Magyar Nemzeti Bizottság (MNB), lényegében az emigráns kvázi-kormány, amely azonban sosem tett szert a nyugati hatalmak hivatalos elismerésére (ahogy például a náci elől menekülő lengyel, csehszlovák stb. kormány a második világháborúban). Az MNB lényegében magában foglalta az összes, a kommunista hatalomátvétellel szemben álló politikai erőt, a jobboldaltól a munkáspártok kieroszakolt egyesítését ellenző szociáldemokratáig. Az MNB mérsékelt, polgári demokrata programja lényegében a demokratikus, független Magyarország megteremtését célozta, azaz élesen szemben állt az előző generáció, azaz a negyvenötösök programjával.

Szűkebben vett témánk szempontjából is jelentős, hogy ekkor, jöllehet csak pár évre, valóban Párizs lett a nyugati magyar politikai emigráció központja. Azonban hamarosan nyilvánvalóvá vált, hogy Párizs és Franciaország kiemelkedő szerepe csak időleges lehet a magyar politikai emigráció életében. Mindezt elsősorban politikai okok magyarázták: még a kialakuló hidegháborús légkörben se látták a magyar emigráció vezetői elég keménynek a francia (vagy a brit) politikát a Szovjetunióval szemben, ezért értelemszerűen az Egyesült Államok felé orientálódtak. Másrészt köztudott tény, hogy a második világháborút követő évtizedben (lényegében éppen az 1956-os magyar forradalomig, és ettől nem teljesen függetlenül az ún. újbalsoldal fellépéséig) a francia értelmiség jó része a Moszkvától közvetlen függésben levő Francia Kommunista Párt szellemi dominanciája alatt állt. Aligha meglepő, hogy a kommunista diktatúra

elől menekülő magyarok (és más kelet-európaiak is egyébként) igen kevésbé kezdték jól érezni magukat az őket lényegében amerikai imperialista bérrencként kezelő francia szellemi közéletben. A Franciaország elhagyására buzdító harmadik tényező a Szabad Európa Rádió müncheni székhellyel történő 1952-es megalapítása volt, amely egy csapásra a bajor várost tette számos keleti politikai emigráns fővárosává. Mindezek az összetevők (kiegészülve azzal, hogy a szervezetet az amerikai kormány kizárólagos finanszírozásával tartották fenn) logikusan vezettek oda, hogy az MNB legfontosabb irányítói az ötvenes évek első éveiben elhagyták Európát, és az Egyesült Államokba tették át székhelyüket.

Ami az 1945 és 1956 közti magyar emigránsok számát és a politikai erőviszonyaikat illeti, szerencsére rendelkezünk a francia belső titkosszolgálat egy 1956. februárjában készült, igen precíz jelentésével. Ez 12 500-ra teszi az országban található magyarok számát (és nagyjából 8000–10 000-re azokat, akik 1945 után érkeztek). Ezek közül a jelentés szerint mintegy 5500-an tekinthetők „politikailag elkötelezettnek”: ebből 1500-ra tehető a prokommunista, azaz a magyarországi reszim híveinek számító emberek száma, 4000-re az ellenzékieké. Ezen ellenzékiek között – noha erre már a jelentés nem tér ki, aligha tévedünk, ha azt mondjuk: némi jobboldali többség lehetett jellemző.

Az 1956-os forradalom eltiprása utáni emigrációs hullám újra alaposan átrendezte a franciaországi magyar emigráció szociológiai, politikai és mindenfajta jellemzőit. A Magyarországot elhagyók kétszázezres számához képest végül a Franciaországban letelepedők viszonylag szerény, nyolc-tízezernyi létszáma nem mondható túl jelentősnek, azonban ez is elég volt ahhoz, hogy tökéletesen megváltoztassa a megelőző erőviszonyokat. Erről az emigrációs hullámról általánosságban is elmondható, hogy gyökeresen különbözött az 1945-ben vagy az 1947-ben emigráló generációtól. Míg azok meglehetősen jól körülhatárolható társadalmi-politikai jellemzőkkel rendelkeztek, addig az ötvenhatosok esetében erről szó sem volt: lényegében ezek a kivándorlók (ha eltekintünk attól a mozzanattól például, hogy ezek a kivándorlók jóval fiatalabbak voltak, mint az előző generációk) a korabeli magyar társadalom valóságos keresztmetszetét alkották, így jóval kevésbé lehetne őket valamiféle szociológiai kategóriákba sorolni. Hasonló volt a helyzet egyébként politikailag is (mindez aligha független magának a forradalomnak az igen összetett politikai jelentésétől): végül is a kivándorlók között éppúgy megtalálhatunk katolikus integristákat, mint trockistákat.

Végül az ötvenhatosok kapcsán (és nyilván maga 56 kapcsán) a legfontosabb, amit leszögezhetünk, magának a generációnak a legtökéletese-

sebb politikai fragmentációja: érdekes megállapítani, hogy az esemény-nyel kapcsolatos definíciós harcok már az emigrációban megkezdődtek. A reformkommunisták, antisztálinisták, balosok (akik kezdetben az általuk alapított brüsszeli Nagy Imre Intézet és a *L'Etudes* című lap köré tömörültek) számára már ekkor egyértelmű volt, hogy forradalom történt: a felkelést a reformkommunisták készítették elő, melynek kebelében egymásra talált a nép és értelmisége. Ez a balos értelmiség akkoriban nem átalította 56-ot szocialista, proletárforradalomnak minősíteni. Nyilvánvalóan ennek a generációnak ez a meggyőződése alaposan eltompult már néhány év után – lényegében mindegyikük „liberális baloldalivá” vált –, de ez az a történelmi olvasat, amely ezen a körön kívül is igen komoly jelentőségre tett szert, elsősorban éppen Franciaországban. A francia újbaloldal egyik legfontosabb lapja a Castoriadis-Lefort-féle *Socialisme ou Barbarie* egyik legfontosabb hivatkozási alapjának tekintette az 56-os magyar munkástanácsokat.

Mint köztudott, 1956 után a tömeges, politikai motivációjú kivándorlás megszűnt Magyarországról: ekkor már inkább az egyéni stratégiák, más motivációk, más jellemzők veszik át a terepet – persze ezek elmesélése se lenne érdektelen, sőt.

L. M.: *A Híd* olvasói számára különösen fontos szempont, hogy Franciaország a „kisebbségi” létkérdések, a „multikulturalizmus” megvitatásának kitüntetett terepe: többek között az állítólagos *communautarisme* és a republikanizmus feszültségei, az iszlamofóbia és a külvárosokra kivetített rasszista indulatok jelentik ennek fontos aspektusait. A Charlie Hebdo-ügy után hatványozott kihívást jelent megválaszolni: Franciaországra elrettentő példaként kell-e tekintenünk, felemás válaszok megfogalmazójaként vagy ígéretes alternatívák felmutatójaként...? Mi az Hebdo-ügy jelentősége szerinted?

B. G.: Őszintén szólva nem nagyon hiszem, hogy a nyugat-európai multikulturális modell megfelelő párhuzamot nyújtana a kelet-európai kisebbségi kérdéshez, de Franciaország egészen biztosan más eset (végül is a francia modellhez Kelet-Európában a román államnemzet-felfogás áll a legközelebb: a magyarok mint „magyar anyanyelvű románok” – nagyjából ez az, amit a kisebbségi magyarok mindig is a legélesebben elutasítottak; a régi Jugoszlávia éppen azért lehetett ellenpont, mert nem volt etnikai jelleget magában a „jugoszlávság”, de hát ehhez ti nyilván jobban értetek).

Az integráció Franciaországban nem valamiféle angolszász mintájú multikulturális alapokon áll, hanem a hagyományos szociális republikanizmus alapján. Azaz az integráció kerete nem etnikai közösség, hanem a citoyenek egyenlőségére alapozott politikai nemzet. A brit multikulturális társadalommal szemben a francia republikánus, univerzalista modell, mely az állampol-

gárok jog előtti absztrakt egyenlőségében látja az emberek közti egyenlőség alapját: itt nincsenek etnikai negyedek, városrészek, *in abstracto* itt mindenki francia. Csakhogy a sikeres (tömeg)kulturális integráció manapság szociális kizárással találkozunk. A valóságban talán éppen az okozza a „gondokat”, hogy az „integráció” sikerült – és ebben a média tömegkultúrája összehasonlíthatatlanul nagyobb szerepet játszott, mint a republikánus iskolarendszer. A fiatalok értékei, céljai nagyjából azonossá váltak, azonban a lehetőségeik fényévnnyire vannak egymástól. Nem mellesleg a „leszakadó” (a versenyben lényegében esélytelenül induló) fiatal éppen a „többséggel” közös kulturális identitás okán viseli olyan nehezen a feléje áradó bizalmatlanságot, félelmet és persze megvetést („mi is franciák vagyunk” – hangzik el oly sokszor a nyilatkozni hajlandó külvárosi fiatalok szájából). És a rendőri és munkahelyi rasszizmust: a mindennapos igazoltatásokat, a nyílt rendőri erőszakot, a szórakozóhelyekről való kitiltatást, a munkahelyi diszkriminációt. Ha van valami, ami közös sorsérzést képes előidézni a külvárosi fiatalokban az – a róluk kialakított médiaképen túl – éppen a közös iskolai és munkahelyi tapasztalat. Ez a közös sorsérzés egyébként független az „eredeti” származási helytől, de még az iskolázottsági szinttől vagy a sikerességtől is, inkább a közös lakóhelyi tapasztalat és a médiavalóság hozza létre. De van egy generációs közösség is: kétségtelen tény, hogy a mostani generáció kevesebb eséllyel rendelkezik, mint az úgynevezett *trente glorieuses* (a második világháborút követő, harmincéves példátlan gazdasági felfutás) idején. A közös generációs élményről – és persze nem csak a színészeknek – szóló rapzene nem az iszlámról szól, hanem a társadalmi kirekesztettségről mesél. Franciaországban az iszlám különállásán alapuló multikulturális társadalom vagy valódi mohamedán tömegkultúra nem alakult ki: egy rapénekes sokkal fontosabb szereplő, mint egy imám. Ha van a külvárosoknak sajátos kultúrájuk, az nem egy mohamedán valami, hanem a fogyasztói társadalom tömegkultúrájának egyik speciális formája.

A kilencvenes évek elejétől új jelenségre lehetünk figyelmesek: az egyre inkább „integrálódott”, azonban a társadalom peremére vetett, főleg maghrebi származású (mármint a szüleik és nagyszüleik révén) fiatalok, revindikatív cselekvésükben egyre inkább identitásuk iszlám összetevőjét kezdték el hangsúlyozni. A latens vagy kevésbé latens rasszizmust, a társadalmi kizártságot személyük, identitásuk elleni támadásként élték és élik meg: logikusan a védekezési mechanizmusuk önazonosságuk autentikusságának, érvényességének fokozottabb kidomborítása lett. Hányszor halljuk külvárosi fiúk és lányok szájából, ha társadalmi téma kerül szóba, a *respect* szót! Respektáljátok személyünket és választott identitásunkat! Az iszlám könnyen alapvető összetevője lehet (lehet, azaz távolról se

mindig ez a helyzet) kulturális és szociális identitásuknak, annál is inkább, mert ez az egyetlen kulturális tőkéjük, amellyel az „eredeti” franciák nem rendelkeznek. És a kör így zárul be: a társadalmi kizártság egyik eleméből így lesz büszkén viselt megkülönböztető jegy. Ez persze még egy dolgot is jelent: az identitásjegy egyben az ellenállás egyik összetevője is – ez nem is kerüli el egyes baloldali szervezetek vagy gondolkodók figyelmét, a *Nouveau Parti Anticapitaliste*-től Alain Badiouig.

De a lényeg mégiscsak ez: az iszlám – egyébként nagyon is viszonylagos – „előretörése” nem elsősorban vallási kérdés, hanem identitás-ügy. Ez természetesen azt is jelenti, hogy az „iszlám öntudat” legalább annyira külső körülmények hatására erősödik, mint valamiféle egyéni belső meggyőződésből. Kevésbé eufemisztikusan: az, hogy a közéleti viták jelentős része az „iszlám-problémára” fókuszál (ráadásul a mintegy fenyegetett helyzetben levő „többségi nemzeti kultúra” szemszögéből) nyilvánvalóan kiváltja és erősíti az iszlám szolidaritást. Ez az iszlámhoz való tartozás, melyet sokan magukénak vallanak és néhányan a külső jeleit is viselik, nagyon kevésbé írható le a „valláshoz való fordulás”, az „iszlamizáció”, a „kommünotarizmus” kategóriáival – inkább egy diszkriminált identitással való természetes szolidaritásról van itt szó.

És persze abban is biztosak lehetünk, hogy a vallási hovatartozás ezeknél a fiataloknál „identitás-karakterű” jellemző, azonban távolról sem kizárólagos. Az iszlámhoz való tartozás bonyolult egyéni életpasztorátok eredője, kívülről nézve tanácsos, mint arról az imént hosszan szóltunk, nem mindent vallási jelenségnek látni, még ha elsőre valami annak is tűnik.

A *Charlie Hebdo*-ügyről szólván nem lehetett nem megemlíteni azt a társadalmi-történelmi kontextust, amelyben ez a folyóirat létezett és létezik. A *Charlie Hebdo* munkatársai talán őszintén hitték, hogy az iszlám radikalizmus ellen harcolnak, azonban sajnos nem erről van szó: visszataszító karikatúráikkal stigmatizálták a francia nép egy részét, a lehető legizléstelenebb módon. Nem polgárpukkasztás volt ez, hanem a fehér kispolgárok legsötétebb előítéleteinek való alájátszás, a lehető legtisztább konformizmus. Hozzájárulás a „civilizációk harcához”, az iszlamofób hisztériához, szubverzió helyett a legmélyebb reakció. A *Charlie* kétségkívül viccelt minden más vallással is, de más esetekben csak a vallás reprezentánsaival, bigott, homofób papokkal, reakciós rabbikkal és így tovább. Az iszlám esetében nem a vallás reprezentánsai voltak a célkeresztben, hanem mindenki, aki iszlám vallású: a (gyakran szexuálisan frusztrált, ki tudja miért egyébként) „szakállasok” és a millió gyerekkel segélyért sorban álló fejkendő nők. Csak a muzulmánok voltak a lap hasábjain *csak* muzulmánok,

kizárólag a vallásuk által meghatározottak. Egy muzulmán csak egy muzulmán, semmi több...

Nyilvánvalóan valamiféle általad emlegetett „ígéretes alternatívát” nehez lenne belelátni a mostani helyzetbe. Talán egyet mégis lehet: végül is elég hamar nyilvánvalóvá vált, hogy a nagy republikánus egyetértés, a szólásszabadság védelme és így tovább, mennyire képmutató jelenség. Például mohamedán sportolóknak kellett magyarázkodniuk, akik nem voltak hajlandóak *Je suis Charlie* mezben pályára lépni, azzal hogy nagyon sajnálják az áldozatokat, mélyen elítélik a merényleteket, de hívóként nem lehetnek azonosak a vallásukat és gyakorlóit ízléstelenül gúnyoló lappal... A szólásszabadság náluk ért véget, úgy tűnik.

A merényletek után maga Manuel Valls miniszterelnök fogalmazott úgy, hogy háborúban állunk az „*islamo-fascisme*” terroristáival. Túl a kifejezés messziről bűzlő pedigréjén (a forrás Oriana Fallaci, majd George W. Bush...), a dolog a jelzón áll vagy bukik, természetesen. Badiou a merényletek utáni remek írásában foglalta össze, hogy a fasizmus fontos elemei mennyire jelen vannak ezekben a merényletekben: identitásalapú gyilkosságok, célpontban a szemben álló közösség reprezentánsainak tartott személyek, halálkultusz, az igazi cél a merénylet által kiváltott reakció (jelen esetben az „iszlám” és a „nyugati civilizáció” harcának élesedése).

De hogy a dolog csak úgy egyszerűen „iszlám” lenne? Ez nagyon súlyos megállapítás, de egyébként a tények se felelnek meg teljesen neki. A merényletekkel kapcsolatos narratíva fontosabb elemei közismertek: többé-kevésbé vallásos kistílű bűnözők a börtönben nagyon vallásosak lettek, majd a börtönből kikerülve mindez teljes örületbe fordult. Ezzel szemben azon vallásos közösségek imámjai, ahová a későbbi merényletek jártak, arról számolnak be, hogy távolról se voltak fanatikusan vallásosak, mérsékelten ismerték a vallási szövegeket, előírásokat (a gennevilliers-i imám szerint a *Charlie Hebdo* hóhérai „azt se tudták, hogyan kell tartani a Koránt”). Radikalizálódásuk alapja nem a vallás volt, hanem a dzsihád: azaz a szent háború, azaz gyakorlati-világi események, az öbölháború óta zajló összeütközések a „Nyugat” és az „iszlám világ” között. Egyszerűen elhitték a „civilizációk harca” nevezetű veszélyes örültséget, melyet azonban nem imámok találtak ki, hanem nyugat-európai értelmiségiek, akiknek *New Age*-rasszizmusa szeret azzal riogatni, hogy a civilizációk háborújában a „bevándorlók” az ötödik hadoszlop, amely belülről fenyegeti civilizációnkat. A felelősség kérdése tehát minimum megoszlik a radikális imámok és a nyugati értelmiségiek egy jó része között: és bizonyos, hogy a kiút nem arra keresendő, hogy mindezt valamiféle „iszlám” jellegzetességnek láttatjuk.

Persze az is igaz, hogy a mai nyugat-európai iszlám (hogy ne is beszéljünk arról, mi folyik a világ más pontjain...) „a belső kolonizációtól” szenvedő, diszkriminált, önmagát veszélyben érző (és persze ezért szintén paranoid) identitás. Itt élő iszlám embertársaink mohamedánokként – aligha érzik olyan jól magukat a bőrükben. Azonban mindez inkább a többségi társadalom patológikus tüneteit mutatja, mint bármi mást. Az iszlámtól való rettegés tényleg elérte a fobia szintjét: az iszlámellenesség mindenkit sújt, akit muzulmánként tartunk, legyen hívő, agnosztikus vagy ateista, kövesse az iszlám szokásokat, vagy sem. Igen, ez a XIX. és XX. századi antiszemitizmus nyelve: iszlám az, amit és akit annak tartunk.

Egészen félelmetes, barbár dolgok törnek elő, hiszen mégiscsak arról volna szó, hogy egy egész világvallás került a vádlottak padjára. Nekünk, közép- és kelet-európaiaknak nem új a jelenség egyébként: pontosan ugyanazok a barbár babonák, keresztény hiedelmek, népi mítoszok kelnek életre az „iszlámmal” szemben, melyeket mi jól ismerünk a XIX–XX. századi antiszemitizmusból. Túl sok gyerek („túlnépesednek minket” – a XIX. századi zsidó családokban jóval több gyerek született, mint a magyarokban, a németekben, a lengyelekben stb.), elveszik a helyet az őshonosok elől, miattuk nagy a munkanélküliség (Le Pen: „ötmillió bevándorló – ötmillió munkanélküli”, vö. „*numerus clausus*”), elnyomják a nőket (a korabeli zsidó családoknál patriarchálisabb közösséget nehéz elképzelni), meg egyáltalán keletiek, bűdösek, hülyén imádkoznak, mindenhová a saját templomukat akarják emelni (mecsetet vagy zsinagógát – az idők változnak), egy szóval: idegenek, akik idetelepültek, és szemmel láthatóan – a saját ostoba szokásaikkal együtt – itt is akarnak maradni.

A XIX. század végi antiszemitizmussal való összevetés más, „szociális” szempontból is tanulságos lehet. Franciaországban a korban ugyanis az antiszemitizmus elsősorban szociális ügy volt: a célpontjai (a frissen bevándorolt romániai, litvániai, lengyel zsidók) kétkezi munkások voltak, „idegenek”, akik lenyomták a béreket, elvették a munkát a franciák elől, és így tovább. Azaz a kor bevándorlói, arabjai, törökjei, „pakijai”, feketéi. Az idegengyűlölet mindig is a frissen érkező szegényeket sújtja, mióta megszületett a „nemzet” fogalma. Hogy Franciaországnál maradjunk: a fővárosba érkező auvergne-ieket, bretonokat, olaszokat, lengyeleket, keleti zsidókat, spanyolokat, portugálokat, észak-afrikaiakat, feketéket. Igen, a rasszizmus mindig is a nép ópiuma volt.

Mert természetesen az iszlám elleni támadás alapvetően mégiscsak egy szélesebb horizontú, nem is olyan titkolt szociális háború nem is olyan titkos fegyvere. Ez a rassz nélküli rasszizmus, ez a széles körben immár elfogadott, respektált gyűlölet a fejünkbe táplálja, hogy egy „fenyege-

tett”, „ostrom alatt lévő” társadalomban élünk, amely allergiás mindenre, ami más, ami idegen.

Ez egy kevert társadalomban lényegében állandó polgárháborút jelent, melyet különösen gyomorforgatóvá tesz, ha mindezt végeredményében respektálható elvek (laicitás, republikanizmus, „a nők jogai” és így tovább) nevében űznek. Mert mit szólunk ahhoz, ha van egy adott helyzet: köztársaságunkban vannak iszlám vallású állampolgárok, még gyerekeik is vannak, akik példának okáért nem esznek disznóhúst. Azonban nem más, mint Nicolas Sarkozy (aki ismét a nagy jobboldali párt elnöke: „rossz pénz nem vész el”, ahogy mondani szokás...) azt javasolja, hogy az iskolai menzákon tiltsák be a disznóhúst nem tartalmazó menüket... Nem tréfálunk, ez a helyzet. Rossz hírű bajkeverőnknek az érve természetesen a laicitás. Vagy ha eltoltanak iskolai kirándulásokról olyan kísérő anyákat, akik *foulard*-t (fejkendőt) viselnek. Az ok: a nők jogainak védelme.

A jobboldal és a baloldal (sőt a szélsőbaloldal jó része!) közös credójává váló mai laicitás egy tökéletesen más politikai helyzetben, megfosztva minden pozitívumától, elvesztette legfontosabb mondanivalóját, igazi lényegét. Azaz annak az álláspontnak nemcsak a képviselőjét, hanem egyenesen törvénybe iktatását, hogy a vallás nem politikai, azaz közügy, hanem a privát szféra része. Manapság ezzel szemben, a laicitás új virágkorában, mit látunk? Éppen azt, hogy a politikai viták szívében egy vallás áll, amely távolról sem véletlenül éppen a „bevándorlók” és a szubproletariátus egy jó részére jellemző.

Reakciósainknak azonban mit se számít, hogy a francia republikánus-univerzalista integrációmodell éppen ellentéte a brit multikulturális modellnek, hiszen nekik valójában mindenfajta „kevert” társadalommal gondjuk van. A felülről jövő osztályharc jól ismert jelenségével van dolgunk, amelynek fő célja az alsó néprétegek megosztása, azaz az „osztály” helyett a „rassz” előtérbe helyezése. Igen, ha tetszik, ez a (poszt)fasizmus, hiszen ilyet tényleg a harmincas évek óta nem láttunk: a legszegényebb rétegek kerülnek a rasszista alapú szociális küzdelmek egyik oldalára. Van miért aggódni.

L. M.: Párizsnak, mint a politikai, szerelmi/szexuális, művészeti és tudományos/filozófiai modernség (egyik) központjának, mintaadó metropolisának nyilvánvalóan leáldozott az ideje. Mégis, mi az szerinted, ami ma feltétlenül közvetítendő Párizsból?

B. G.: Ha arra gondolsz, hogy Párizs, a XIX. (és némileg a XX.) század fővárosa, a múlté: igazad van. Igen, a XXI. századnak nincs fővárosa, Párizs urbanisztikai-szociológiai-kulturális átalakulása pedig sok tekin-

tetben természetes dolog (amennyiben a tőkés rendszer természetes persze), de a dolog nem annyira passzív („leáldozott”), mint amennyire látszik. Hogy egy híres könyvcímmel szóljunk: Párizs nem meghalt, hanem megölték (vö. Louis Chevalier: *L'Assassinat de Paris* – a nagyszerű könyvet egyébként Guy Debord is emlegeti a *Panegyrique*-ben, mint „az egyetlen, amely észrevette, mi történik”).

A párhuzam szinte kínálja magát az 1850 és 1871 közti évek és a száz évvel későbbi korszak között, amely végül betette a kaput az általa is emlegetett „mintaadó városnak”: a város szövetének teljes átalakítása (ahogy egy szerző mondja oly szépen: „megszakad az elszakíthatatlannak tűnő kapcsolat a város kövei és lakói között”), a sok tekintetben ezek átalakulása ellen kitört lázadás (párizsi kommün, 1968) és végül a teljes vereség, amelynek az első esetben a nagy krónikása Walter Benjamin, míg a másodikban Guy Debord: „a várost feldúlták, tönkretették („*la ville était saccagée*”), ezzel lerombolták azt az életmódot, amely eddig jellemző volt rá”.

Az első korszak története ismertebb, de talán néhány mondatban nem árt összefoglalni. Az 1850-as években (a 48 júniusi munkásfelkelés példátlanul kegyetlen leverése után) a régi Párizs lerombolása sem csak egyszerűen stratégiai célokat szolgált: megváltoztatta lakóinak a városukhoz való érzelmi, képzeletbeli és konkrét viszonyulását. Az egyes negyedeknek valóban „lelkük” van, egy-egy terület társadalmi megoszlása különböző „pszichikai tulajdonságokkal bíró” zónák kialakulását is jelenti (ennek „tudománya” a szituacionisták nagy találománya, a „pszichogeográfia”).

Ez a kreatív rombolás nemcsak a régi, „piszkos” Párizsnak vetett véget, hanem a társadalmi struktúrák lebontását is jelentette: az új térbeli-társadalmi struktúrák felemelkedését, a bulvárok és a nagy áruházak városáét, ahol a pénz, a profit, a spekuláció, az áru fétise uralkodik. Haussmann megértette, hogy „a városi tér uralása hatalmat jelent a társadalmi reprodukció felett is” – a városban folyó hatalmas munkálatok (és a példátlan telekspekuláció, melynek a híres David Harvey részletekbe menő leírását nyújtja) azzal is együtt jártak, hogy a szegényeket kiűzték a belső negyedekből. Ekkor jön létre a Párizsra – *mutatis mutandis* ma is – jellemző sajátos térbeli szegregáció: a társadalmi osztályok szerinti térbeli elkülönülés egyrészt a központ és a külvárosok, másrészt a burzsoá Nyugat-Párizs és a proletár Kelet-Párizs között. Ennek a szegregációnak a célja az volt, hogy a burzsoázia térbelileg is elkülönüljön a „veszélyes osztályoktól”, és végeredményben maga a kommün nem volt más, mint a „város visszahódításának” kísérlete, amikor „a Belleville-ből leereszkedő nép megkísérli visszafoglalni a város központját”.

A város Haussmann általi átépítése (1853–1868) három, egymással összefüggő célt szolgált. Egyrészt a hatalmas sugárutak az áruk szabadabb mozgása előtt nyitották meg az utat, ahogy Zola írta, „lukat ütve mindenfelé a városon”: ezek az új bulvárok már *a priori* se valamiféle szocializációs helyek voltak (mint a középkori terek), vagy csak egyszerűen a felvonulások, parádék terei (mint a királyi hatalom korában). Mindehhez természetesen hatalmas összegekre volt szükség, melyeket Haussmann óriási hitelekkel teremtett elő: ezt éppen abból a haszonból kívánta visszafizetni, melyet a város a tőke előtti fokozottabb megnyitásával fognak megszerezni (egyébként ez is történt). Ezzel alapvetően változott meg a „várostervezésnek” a logikája: addig a város előteremtett bizonyos összegeket, amelyeket aztán a város fejlesztésére fordítottak (a logika tehát ez volt: város-pénz-város), most azonban hiteleket vettek fel azzal a céllal, hogy átépítsék a várost, hogy az még több hasznot termeljen (a logika tehát: pénz-város-pénz). Maga a város vált áruvá. A másik cél stratégiai volt: a hatalmas sugárutak keresztbe metszették a felkelésre hajlamos népi negyedeket, közvetlen kapcsolatot teremtve a városban elszaporodó kaszárnyák között, ez együtt járt a városközpont (elsősorban a *Cité* szigete) teljes átalakításával, az ott lakók kiűzésével, házaik helyén adminisztratív központ létrehozásával. A harmadik cél a város szimbolikus átalakítása volt: a középkori, kisutcsás, kaotikus Párizsból egy birodalom racionális elrendezésű, fényes, grandiózus városának létrehozatala, ahol minden a civilizáció, a tőke és az autoriter hatalom házaságának dicsőségét zengi. Ha a katonai parádéval átadott bulvárok nem a krími vagy az itáliai háború diadalmas csatáiról neveztek el (például Sébastopol vagy Magenta), akkor dinasztia tagjai neveit kapták. Az ekkor épített templomok, pályaudvarok, szobrok azonban nem egyszerűen csak a konkrét vallási, történelmi, politikai jelentésüket hordozták, hanem „az örök jelenét”, azaz a civilizációét, amely a XIX. századi Párizsban érte el csúcspontját. A város szövete teljesen átalakult a győztesek monoton és homogén emlékművei által, melyek nem hagytak többé teret a régi Párizs, a „legyőzöttek” társadalmi-térbeli emlékezetének. A népi negyedeken nyílegyenesen átvágó hatalmas sugárutak egy birodalmi emlékműtől vezettek egy vásárcsarnokig, egy kaszárnyától egy burzsoá palotáig: a régi Párizs ezer arcát felváltotta az egységes város képe, a rend és a haladás szimbólumáé.

A város meghódítása vallási jellegű is volt, a rendszerrel szövetséges katolicizmus jegyében sorra emelkedtek a népi negyedekben a templomok: csak a hatvanas években majdnem egytucatnyi. A nem éppen a valóságukról híres vörös negyedek (Belleville, Montrouge, La Chapelle,

Batignolles...) valódi „megegyezésesítésére” került sor ezzel – ennek a kommun során meg is lesz a maga ellenhatása: a kommun klubjainak többsége ezekben a templomokban jött létre.

A Kommun Benjamin szemében a XIX. század fővárosa, Párizs forradalmak és ellenforradalmak szüntelen egymásutániságában jelentkező történetének legfontosabb epizódja. A felkelés kultúrájának a csúcspontja – míg a régi Párizs Haussmann általi lerombolása a reakcióé. Haussmann célja a „negativitás” Párizsból való likvidálása volt egyszer és mindenkorra, míg a kommun az ellene való utolsó lázadás: végül is a bukást kísérő lángok beteljesítették Haussmann pusztító munkáját. A régi Párizs megsemmisült.

A második történet kevésbé ismert: valamikor 1960 és 1968 között leszállt az ég, a XX. század elejének Párizsa eltűnt, átadta a helyét valami másnak. A kontextus itt is egy gazdasági felfutás, a város népességének drasztikus növekedése és az állami befolyás magánérdekkel való tragikus keveredése. Ez de Gaulle, Malraux és Pompidou korszaka: „modern fővárost a modern Franciaországnak”, a nagy *relooking* ideje, amikor „újragondolják a várost”, melynek következményei mindig tragikusak. A nagy változás szimbóluma lehetne a *Tour de Montparnasse*, amely véglegesen átalakította a két világháború között fénykorát élő kerületet (Hemingway és Aragon, Henry Miller és Elsa Triolet, a Le Dôme és a La Coupole...), hogy egy tökéletesen jellegtelen vidéket csináljon belőle. Vagy a *Les Halles* bevásárlóközpont, amely a Párizs szívében levő fedett piacot, megannyi nagy regény színterét váltotta fel, és amelyet most persze megint újjá kell építeni. Vagy az ingatlanpiaci bummal párhuzamosan a bankok térnyerése, amely a restauráció és a császárság híres Grands Boulevards-jait (melybe a húszas évekbe a szürrealisták lehelnek új életet) ölte meg: ma az Opéra és a Montmartre emelkedője közötti városrész a nagy biztosítók és bankok székházainak lelketlen üzleti negyede.

Az ingatlanfejlesztő („*les promoteurs*”), mint a második világháborút követő évek negatív hőse; az autómániás évtizedek; a fogyasztói társadalom uralkodásának ideje; az urbanisztikai vizionáriusok kora; a technokraták uralma (akikre de Gaulle királyi megvetéssel rábízta a hatalmat, mint ahogy azt se felejtjük el, hogy valaha a technokrata szó nem pejoratív értelmű volt: kevesebben hittek a pápa csalhatatlanságában, mint az övékében, akiknek mindenre volt válaszuk, a híres mandarinok, akikről a korabeli *bonmot* szól: „a nagyközönség gyakran összekeveri őket egymással: ez pontosan jelzi, hogy igen jól ismeri őket...”); a biztosítótársaságok és bankok mindenhol való megjelenése (és innentől ment igazán nagyban a játék: a várost uraló logika már a P-Á-P egy magasabb szintre emelése); igazi

urbanisztikai *Far West*, ahol mindent lehet; aztán persze „a briliáns, fiatal technokraták”, a híres ENA növendékei hamar nyakig találták magukat, nagyon is a magánérdekek szolgálatában. De persze, ahogy Haussmann (és Balzac) idejében: az állam szolgálatából a magánérdek szolgálatába és vissza, de tulajdonképpen a magánérdek szolgálata is a közérdek szolgálata, hiszen ki ne akarná, hogy menjen a *business*?

És aztán természetesen az egészre a koronát a nagy dzsentrifikáció tette fel, amely napról napra zabálja fel a régi Párizs megmaradt népi negyedeit, utcáit. Ma a történet végén azt kérdezhetjük, amit Zola vagy Hugo kérdezett Haussmann után: vajon hogyan merhették ezt megtenni?

Jöllehet sokan emlegetik, hogy Párizs igazi szépsége a házak erdejében áll, nem a templomokban, a nagy sugárutakban vagy a grandiózus diadalívekben, azonban még ma is igaz: mi Passy, Auteuil vagy egész Nyugat-Párizs Belleville-hez vagy a Montmartre-hoz képest? Az unalom sivatagai: széles sugárutak, belépőkódok, belső kertek, rendezett házak és semmi más. Aligha van város, amelyre igazabb lenne, hogy a legelőbb kerületek: tökéletesen élhetetlenek.

De már (hogyan befejezzük a két történelmi korszak közti párhuzamot) a 68-as lázadásban is nehéz nem látni a város „nanterrizálódása” elleni lázadást is (unalom, beton, funkcionalizmus): mekkora változás ez a régi Párizshoz képest, amelybe annyi diákgeneráció volt szerelmes! Guy Debord, aki a rá jellemző szerénységgel meg volt győződve róla, hogy a XX. századi Párizsban a „negativitás erői” a lettristák, majd a szituacionisták kávéházi asztalainál csoportosultak, egy girondista képviselőt idéz a konzervatívok és a párizsi lázadók közti örök ellentét illusztrálására, 1793-ból: „Ha, és ezt az egész francia nép nevében deklarálom önöknek, az állandóan újjászülető párizsi lázongások kezdet mernek emelni a nemzeti képviseletre, akkor Párizst le fogjuk rombolni, hamarosan a Szajna két partján keresni kell majd annak a városnak a nyomait, amely itt valaha létezett.” Végeredményében 1968 volt az utolsó nagy roham a fennálló rendszer ellen, a város XX. század végi „urbanisztikai” átalakítását, a negativitás privilegizált helyének végőráit jelentik: „Azt gondolom, hogy ezt a várost azért akarták inkább elpusztítani, mint a többit, mert az itt állandóan újra fellángoló forradalmak túlságosan nyugtalanították és sokkolták a világot; és persze azért, mert ezek a forradalmak sajnos mindig elbuktak.” A cél a félelmetes emlékek eltemetése, a „*le grand nom de Paris*” kitörlése az emlékezetből.

Ahogy Benjamin számára a Kommün és a Vörös Hét után a régi Párizs egyszerűen megszűnik létezni, úgy Debord számára 68 után „Párizs nincs többé”: „hamarosan el kell hagynunk ezt a várost, amely számunkra oly szabad volt, de amely hamarosan teljesen az ellenség kezére fog jutni”.

És igen, a kommün... Aligha véletlen, hogy sorozatban kevésbé jelennek meg a kommün történetéről szóló írárok Franciaországban, mint a kommün emlékezetéről (azaz aktualitásáról): a kommün minden, amit ma mondjuk az *Occupy* mozgalom legalábbis pedzeget: nézzétek, a dolgok megváltoztathatóak, valami más is lehetséges. A kommün az is persze, hogy mindenkinek lehet mondanivalója arról, hogy milyen legyen a közös életünk. Hogy nincsenek „egyszerű emberek”. Hogy ma megint mindenki *sans-culotte*, hogy persze nem egy „kommün” kell (ahogy a XXI. századnak sincs „fővárosa”), hanem száz, ezer. Hogy Athén, szítsd a lángot, és Chiapas, felelj neki. Hogy: *Occupy all streets!!!*

A kommün persze egyúttal a város visszahódítása, a fogyasztás és a kereskedelem forgatagából valódi lakóhelyünké tétele, az életünk mindennapjainak gyökeresen más formában való berendezése, a kommün egy nagy felszabadító vigasság, a kommün multság és forradalom egyszerre (mint minden igazi forradalom), a „*Le Temps des cerises*”, hiszen minden forradalmi dal szerelmes dal is egyszerre (és persze *vice versa*), a kommün nők és férfiak felkelése az elviselhetetlennel szemben, akik a saját kezükbe vették a sorsukat, maguk uraivá váltak a kifejezés legigazibb értelmében.

A „városi felkelések” témája persze ma újra aktuális lett, hiszen *vannak városi felkelések*. Saint-Denistől Isztambulig, Rio de Janeirótól Hackneyig tömegek teszik igen explicitté, hogy városaink „áldozatul estek”. Árucikké váltak, melyek egyetlen céljává az érték termelése vált: remek befektetések, a tökevonzókéességük kitűnő – csak éppen nem lehet bennük élni. Dzsentrifikáció, megtisztított kerületek, élhetetlen külvárosok, szegregáció, a turizmus és a hivalkodó fogyasztás szolgálatába állított belvárosok: városaink felzabálják önmagukat, a szemünk láttára esnek darabokra. Manapság minden város egy Haussmann utáni Párizs: város polgárai nélkül és polgárok városuk nélkül. Minden ilyen városi lázadás célja a „város visszafoglalása a város által”. Aligha kétséges: a kommün előtt még szép napok állnak.

Érdekes egyébként (hogy némileg témát is váltunk), hogy noha majdnem minden országra jellemző manapság, hogy az igen magas szintű teoretikus útkeresés (a „kritikai elméletről” beszélünk természetesen) alig hagy bármilyen nyomot a valóságos mozgalmon, Franciaországban még inkább így van ez. A mostani elmélet szerintem egészen példátlanul magas színvonalú: nem csak a régi szerzők fedezték fel újra, hanem a sokáig a „marxizmussal” szemben állóként kezelt teoretikus iskolák (a „posztmodern” Foucault és Deleuze, az *operaismo* és az *A/autonomia*, a szituacionizmus... vagy állambarátoknak: Gramsci és Poulantzas stb. stb.) épültek be a különböző elméleti tradíciókba. Hihetetlenül izgalmas mind-

ez: és teljesen haszontalan. Paradox módon, noha ennek a nagy része franciául (vagy franciául is) zajlik, talán itt a legeggyértelműbb, hogy mindennek semmi visszhangja a gyakorlati mozgalmakban. Ennek az oka nagy valószínűség szerint a híres francia „*tout politique*” lehet (ez sokáig a nagy előnye volt, gondoljunk a híres *bonmot*-ra a „francia mozgalom – angol politikai gazdaságtan – német filozófia” triumvirátusáról): a francia mozgalmat még mindig a választások és a szakszervezetek strukturálják, külföldi szemmel alig érthető módon. Itt sem *Occupy*, sem Placa del Sol, semmi hasonló... Magas szintű teória és a lehető legtradicionálisabb mozgalom a különböző szélsőbaloldali pártoktól az anarcho-szindikalista szakszervezetekig (a CNT vagy az anarchisták lapjaiban a legfontosabb mondanivaló még mindig a vörös-fekete Katalónia, a harmincasokból...).

A magamfajta javíthatatlan frankofónok azzal is vigasztalják magukat, hogy az engem (vagy persze: minket) igazán érdeklő kritikai elméletben az angol mint *lingua franca* jóval kevésbé jellemző, mint mondjuk a természettudományokban. Talán az már túlzás, hogy a kritikai elmélet nyelve a francia lenne, de még mindig nem csak angol, mint számos más tudományé. Párizsban ebben a tekintetben még mindig történnek dolgok, meg persze még ezer helyen, a színházban, a kultúrában és persze az utcán, a *grande gueule parisienne*-t (a párizsi nagypofájúságot) még mindig nem kell féltetni. És persze metropolis ez: európai díszletek között találkozhatunk millióféle emberrel – én szeretem az ilyesmit, szerintem mások is. Na meg persze valljuk be: Párizsban elég szép díszletek között flangál még mindig a *flâneur*.

De persze van igazságod: „*Vivre ailleurs, c’est exister au sens relatif du mot secundum quid; vivre à Paris, c’est exister au sens absolu, simpliciter*” [„Máshol élni, csak létezni a szó viszonylagos értelmében *secundum quid*; Párizsban élni, létezni abszolút értelemben, *simpliciter*.”], írt imigyen egy XVI. századi senlis-i diák... Na ez ma biztos nincs így. Debord írja valahol: „*J’ai pu revenir aux ruines qui subsistent de Paris, puisque alors il n’était plus rien resté de mieux ailleurs. Dans un monde unifié, on ne peut pas s’exiler*” [„Visszatértem a romokhoz, melyek Párizsból megmaradtak, mert ma már jobb nem maradt máshol se. Egy egységesült világban nincs hová menekülni.”]. Én nem visszatértem ide, soha nem mondanám, hogy *parisien* vagyok (még külföldinek, még magyarnak se), de azt hiszem, hogy a párizsi levegő, ha nem is tesz szabaddá, szabadabbá igen. Még mindig jobb itt, mint máshol. Talán.

„...mondanivalója nemegyszer vallomásba torkollott.”

Beszélgetés Földes Anitával

Losoncz Márk: Könyved, az Átélttem egy évszázadot¹ egy megfogalmazásod szerint időregény, s csakugyan, a kezdetektől követi Fejtőt, hogy végül elkísérje a halálig. Hány Fejtő jelenik meg a kötetben, s milyen a viszony az egyes Fejtők között?

Földes Anita: Egyetlenegy, ám ő rendkívül színes, gazdag személyiség, aki másfél híján száz évet él, és alapvetően ki van békülve élete egyes korszakaival, szerepeivel, mert az életvezetése viszonylag következetes. Megjelenik a lényeglátó, több mint ötven könyvet szerző író; az aktualitásokra éhes, közel tízezer cikket jegyző újságíró; az esztéta szerkesztő; a szépírodalmat élvező kritikus; az összefüggésekre kíváncsi, remek kapcsolati hálóval rendelkező politikai elemző; az intuícióira is hallgató, a múltat a jelennel folyamatosan összevető történész-esszéista; a vezető Kelet-Európa-szakértő; a kedves, humanista européer. Ugyanakkor megjelenik a magánéletében is elsősorban a munkájának élő apa, az ellágyuló nagyapa, a figyelmes barát, a jótanácsokkal szolgáló szolidáris kolléga, a spúr ismerős, az önző férj, a nőket a lábukról lebeszélő szoknyavadász, a klasszikus zene szakavatott rajongója, a szinte minden iránt őszinte érdeklődést tanúsító társalkodó, az udvarias, de kemény vitapartner, az elhivatott tanár, tanítványai szemében mester, másokéban a kihívókkal szembenéző vagy éppen elnéző ellenfél, ellenség.

Az időregény kifejezést egyébként nem én találtam ki, az *Irodalmi Jelenben* megjelenő kritikából kölcsönöztem, megörültem Marosán Bence műfajmegjelölésének, mert bárki hozzáértőt kérdeztem arról, hová sorolná a könyvem, a válasz mindig az volt: „nem tudom, de működik”, „komp-

¹ Földes Anita: *Átélttem egy évszázadot – Utolsó interjúk Fejtő Ferenccel*. Scolar Kiadó, Budapest, 2013

lex”, „bizonyos mértékig új műfajt teremtettél”. Írás közben egy film kockái peregtek a lelki szemem előtt, amelyben a szereplők reagálnak egymásra. No nem Fejtő különböző szerepei, hanem az általa felidézett karakterek, legyenek azok híres költők, meghatározó politikusok, rendszereket kiszolgáló káderek, információkat szállító női barátok. Ezért a történetmesélés túllépi az interjúirodalom határait, s mivel egyfajta oknyomozás is volt a célom, ugrálunk a jelenben és a múltban, időnként a jövőben, mert így tudtam megrajzolni legőszintébben egy különleges ember portréját, és általa az elmúlt száz év főbb kihívásait.

L. M.: A kötet – önmeghatározása szerint – Fejtő, a magánember iránt érdeklődik. Ez azért is meghökkentő, mert sokan úgy hisszük, mint Tamás Gáspár Miklós írta a nekrológjában, hogy Fejtő „majdnem teljes élete a legnagyobb nyilvánosság előtt zajlott”. A kötet rácsáfolna erre az előítéletünkre?

F. A.: Tamás Gáspár Miklósnak igaza van, mint oly sokszor általában: Fejtő Ferenc amint tehette, aktívan részt vett a közéletben. De szerintem ő most visszakérdezne nálad úgy, ahogy a memoárjában tette: „Vajon az-e az ember, amit cselekedett? Azonosak-e a tettei önmagával? És hogy látnak engem mások? Meglehet, az ő véleményük igazabb annál a képnél, amely a tükörből visszanéz rám. Vajon a kép szükségképpen az egyetlen kép-e?” A tetteink sokat elárulnak rólunk. Azonban címkézős, leegyszerűsítő világban élünk, amelyben legtöbbször a saját előítéleteink hálójába gabalyodva, félinformációk alapján ítéljük meg a másikat. Fejtő tevékenységét szinte minden korszakban és országonként másként ítélték meg, mert nem feltétlenül ismerték a valódi motivációit. Másfél éven át mesélte regényes életét, nem csak interjú szituációban. Nem szerepelt előttem, sőt, a mondanivalója nemegyszer vallomásba torkollott.

Nagy kihívást jelentett a számomra, hogy nem tudtam, kik fogják olvasni a könyvet, ami Fejtő Ferenc örvén annyi mindenről és mindenkiről beszél. Közeli ismerősei vagy akik épp csak a nevét hallották már? Idősebbek vagy fiatalok? Azt reméltem, hogy idővel mindenféle olvasóhoz eljut, márpedig ugyanaz a történet más narratívát igényel, ha éltél már 1914-ben, 1920-ban, 1944-ben, 1956-ban, 1989-ben, ha a saját bőrödnön tapasztaltad a délszláv háború borzalmait, vagy ha nem. Elsőkönyvesként azt a tanácsot kaptam, hogy „írd meg magamnak”. Engem pedig az érdekelt, hogy egy sokat látott, századunk meghatározó szereplőit személyesen ismerő, szellemileg tökéletesen friss, széles látókörű ember mit tart fontosnak átadni magából az utókornak? A tapasztalataiból, életvezetéséből mit érdemes beépíteni a jelen kihívásaival való szembenézéshez? Milyen gondolkodásmód, munkamódszer szükséges ahhoz, hogy a következtetései ér-

vényesek, vitaindítók, történészek, filozófusok körében még ma is, lásd a Trianonról alkotott egyéni teóriáját? Vállalja-e a tévedéseit, a kudarcait? Miért gondolja, hogy a nők „képesebbek”, mint a férfiak? Hívóként miért tart távolságot az egyházaktól? Mit gondol a párkapcsolatokban megélt hűségéről, illetve szabadságról? Mit tud, amiért a sok esetben egymásnak ugró állam- és kormányfők egyaránt kíváncsiak a véleményére nagy horderejű ügyekkel kapcsolatban Magyarországtól Francia- és Olaszországon át a volt Jugoszlávia utódállamaiig? Utólag visszatekintve, jótanácsot kaptam, úgy tűnik, mindez másokat is érdekel, mert az *Átélttem egy évszázadot – Utolsó interjúk Fejtő Ferencsel* című könyv kilenc hónap alatt elfogyott, és már meg is jelent a második, bővített kiadás, amelyet Murányi Gábor filológus-irodalomtörténész lektorált.

L. M.: Az Átélttem egy évszázadot tudomásom szerint kétvényi interjúzás eredményeként létrejött hatvanórányi hangfelvétel feldolgozása, illetve ötévényi kutatómunka gyümölcse. Mi mindent jelentett ez a nagy horderejű munka?

F. A.: Rengeteg éjszakázást. Az utolsó három évben nem nagyon aludtam, nem voltak hétvégeim, és nem igazán nyaraltam. Nappal napi 11-13 órában pénzkereső munka, éjjel 3-4-6 órában – amennyit bírtam – kutatás, olvasás és írás váltogatta egymást. Kezdetben volt 1200 gépelt oldal, több mint 3 millió karakternyi szövegem, miután készítettem még 40 háttérinterjút a Fejtőt jól ismerő családtagokkal, pályatársakkal, politológusokkal, politikusokkal, szociológusokkal, hölgyekkel, tanítványokkal és írókkal is. Például Kertész Imrével, Romsics Ignáccal, Thomas Schreiberrel, Kende Péterrel. Éppen azért, hogy megtudjam, milyennek látták őt mások, akár több évtizeddel ezelőtt. Elolvastam a könyveit, böngésztem a magánlevelezését, az első világháború idején írt naplóit, a régi cikkeit a fehérvárcsurgói Károlyi Kastély Fejtő Ferenc Könyvtárában – itt őrzik a hagyatékát –, olvastam vele készített interjúkat, a budapesti Petőfi Irodalmi Múzeumban átrágtam magam Ignotus Pál és József Attila hagyatékán, megtaláltam a hozzájuk írt leveleit. Ezekből idézek a könyvben, hogy a képzeletbeli „filmkockák” egymás mellé kerüljenek, és a szereplők megszólaljanak. József Attila szerelmeinek a könyveiből is beépítettem azokat a részleteket, amelyekben Fejtőt említik, így a századelő kortanúinak Fejtő-képe is megjelenhet. (Kozmutza) Flóra és Vágó Márta igazolják Fejtő szavainak hitelességét, árnyalják a visszaemlékezéseit. Ignotus Pál más megvilágításba helyezi azokat, nem biztos, hogy Fejtő büszke lenne rá. A kötet illusztrációjához gyűjtöttem okleveleket, szerződéseket, fotókat. Szerencsém van, nemcsak a családi barátok, de Fejtő tehetséges fotós barátai, Ata Kandó, Kaiser Ottó és Sarkantyú Illés is nagyon segítőkészek

voltak. Emlékszem, amikor a párizsi Pompidou Könyvtárban ellenőriztem állításainak helyességét, és kikértem az 1978-as *Le Figaro*t őrző mikrofilmet, úgy éreztem magam, mint sportoló a cél előtt, mert tétje volt annak, hogy megtalálom-e a cikket, amire hivatkozott. A Fejtő-portré hitelessége és a különböző korok hangulatának megjelenítése ugyanolyan fontos volt a számomra. Ahogy a személyes hangvétel és a tabunélküliség is. Azt szerettem volna, hogy az olvasó úgy érezze, egy szobában ül Fejtővel. Ezért az összes emlékemet, megfigyelésemet elő kellett ásnom és szavakba öntennem. Ez volt talán a legnehezebb feladat. Illetve a saját írói hangom megtalálása. Riportszerű képek folyamatosan megszakítják a fejtői elbeszélést. Végül a hatalmasra duzzadt szerkesztett szöveg (650 A4-es oldal) majd' kétharmadát kihúztam, hogy olyan gördülékeny könyv lehessen, amit a gimnazisták és a nagymamák is szívesen olvasnak.

L. M.: Számunkra a Híd szempontjából különösen izgalmasak a Zágrábról, a horvát rokon szálakról, illetve a jugoszláv titkosszolgálatokról elmondottak. Mi derül ki róluk a kötetben?

F. A.: Fischel (Fischl) Fülöp Ferenc Nagykanizsán született 1909-ben, miután édesanyja, Bonyhádi Ida Zágrábból Magyarországra költözött. A nevét 1933-ban magyarosító Ferenc tipikus osztrák–magyar monarchiabeli család tagja lett abból a szempontból, hogy rokonai éltek a mai Szerbia (Újvidék, Vajdaság), Horvátország, Ausztria, Magyarország, Csehország, Szlovákia, Románia és Olaszország területén is. A nyarakat egész kisgyerek korától a horvátországi nagyszülőknél, Trieszt közelében töltötte, azután is, hogy ötévesen elveszítette rákbeteg édesanyját. „Extrovertált és vidám »kisördögből«, aki ráadásul, mint mesélték, nagyon szép kölyök volt, félszeg, zárkózott, nyafka gyerekké változtam. Egész életemben éreztem az igazi anya hiányát. [...] Hosszú évek múltán fogtam csak fel, hogy édesanyám volt az egyetlen nő, akit fenntartások nélkül szerettem, jobban mondvá: ő volt az, akit voltaképpen minden későbbi szerelmemben imádtam” – írta zágrábi látogatása után az *Érzelmes utazásban*. Imádott nagyszüleivel és édesanyja első házasságából született féltestvérével, Nadával magyarul beszélt, az unokatestvéreivel horvátul és németül próbálták megérteni egymást.

Évekkel később szerbül is megtanult néhány szót, mert ötvenéves apja, Fischel Lajos második felesége, a huszonöt éves Burkus Júlia a Szerémségből költözött Magyarországra. Nevelőanyja, aki egyébként tökéletesen beszélt szerbül, horvátul, németül, magyarul is, ortodox szerb anya és vajdasági magyar katolikus apa lányaként az apja vallását követte. Fontos szerepet játszik abban, hogy Ferenc, akit saját fiaként szeretett, ti-

zennyolc éves korában kikeresztelkedett. Fejtő karakán, öntudatos, okos és példamutatóan szorgos asszonyként, jó anyaként emlékszik „Julcsi”-ra, aki kézzel dagasztotta a kenyeret, mosta a ruhát (hisz mosógép 1919-ben még nem létezett), énekelt a misén, szépen zongorázott és túlzottan kényeztette őt. Figyelt arra, hogy semmi se akadályozza a tanulásban. A jegesemberhez (a hűtőgépet se találták még fel), a pékhez is saját fiát, Ferenc fiatal féltestvérét küldte. Amikor együtt elutaztak Bácskába, akkor látták csak, hogy Julcsi hihetetlen gazdag családban, kastély méretű házban nevelkedett, mert az apja egy huszonötezer holdas nagybirtok intézője volt. Az őszirózsás forradalom után aztán a horvát–magyar gróf birtokát felosztották a parasztok között. Az Osztrák–Magyar Monarchia megszűnését követően már nem volt olyan egyszerű a családlátogatás. Útlevel, vízum és deviza kellett minden utazáshoz. Ezzel párhuzamosan a Muraköz elcsatolásával a Fischel család három városban elveszítette könyv- és papírkereskedésének fióküzleteit, pedig ezt a területet apja látta el a hivatalos okmánypapírokkal is. A magyar boltokat a horvátok és a szerbek álmossították. Az Újvidéken, Csáktornyan és Varasdon levő boltokat is elvették. Fejtő harag nélkül, lemondással a hangjában vonta le a következtetést: „Tulajdonképpen apám párhuzamosan annyit veszített a hatalmas vagyonból, amit nagyapám megteremtett, mint Magyarország Trianonban.”

A jugoszláv titkosszolgálatokra vonatkozó kérdésed miatt most ugrok az időben harminc évet. A moszkvai irányítás alatt álló kommunista rendszereket folyamatosan kritizáló, immár Franciaországban hírmagyarázóként dolgozó Fejtő a harmadikutas Josip Broz Tito mellett többször kiállt ellenükben. Ezért az 1950-es évektől Jugoszlávia volt az egyetlen kommunista ország, ahová beléphetett anélkül, hogy azonnal le ne tartóztassák. Újvidéken viszont népszerű volt, tanított is az egyetemen barátjáról, József Attiláról, akiről egyébként rengeteg személyes emléket idézett fel. Miroslav Krleža író – vele évtizedes barátság kötötte össze – segítette őt, de Tito környezetéből is szívesen látták el hasznos adatokkal, amelyek alátámaszthatták a Kremlin központi direktíváitól eltérő jugoszláv érdekeket. Az AFP-nél számított már annyira, hogy újságíróként szabadon kifejezhette véleményét még a hithű jugoszláv kommunisták közt is. Tito exkluzív interjút adott neki, a kabinetfőnöke pedig ellátta a titkosszolgálatuk által feltárt információkkal, mert kiterjedt kémhálózatot működtettek Magyarországon. Még amerikai anyagokat is eljuttattak hozzá a párizsi jugoszláv nagyköveten keresztül. Fejtő Ferenc az 1956-os forradalom idején a világon talán a legjobban informált ember volt. Sok mindent a jugoszlávoktól tudott meg.

L. M.: Az Előszó Heidegger-mottóval indít: „Mindannyian, minden alkalommal párbeszédet folytatunk az őseinkkel, és talán még inkább, még titokzatosabb módon, az utódainkkal.” Hogyan dialogizál Fejtő velünk, az utódokkal? Milyen fényt vethetnek a fejtői szempontok a mára?

F. A.: Mit kérdeznél egy embertől, aki öt éves volt az első világháború kitörésekor; aki nemcsak meséből ismeri a trianoni döntés közvetlen hatásait; aki saját bőrén érezte a Horthy-korszakban Európa első zsidótörvényének, a numerus claususnak a negatív hatásait; aki 1933-ban Hitler hatalomra kerülésének hírére a börtönben tudta meg; aki illegálisan szerkesztett lapot József Attilával; akinek a népi-urbánus ellentét során azt kellett bizonyítania, hogy magyar; aki elszökött Magyarországról, és aki a tervei ellenére csak négy évtizeddel később térhetett haza az önkéntes száműzetésből; aki küzdött a francia ellenállásban; aki elsőként leplezte le az egyik legfontosabb magyarországi kirakatper, a kommunisták koholt vádjain alapuló Rajk-per képtelenségeit; aki a világháború után új hazája vezető hírelemzőjévé vált; akit napközben követtek, éjszakánként fekete autók jelentek meg a lakása előtt; aki váratlan világhírnévre tett szert, mikor a *Népi demokráciák története* című kötetében lerántotta a leplet egy eszmére hivatkozó diktatúra elterjesztésének olykor szomorú, máskor korrupt vagy kegyetlen, világszerte alkalmazott eszköztáráról, társadalmi beágyazásának folyamatáról (amelyről szintén sok hasznos információt kapott a jugoszlávoktól); aki előbb kezdte el megírni az 1956-os forradalomról szóló könyvét, mint ahogy a felkelés kitört; aki 1968-ban a prágai tavasz idején tudósított a helyszínről; a Kádár-rendszer sokáig rettegett kritikusától, aki a rendszerváltáskor lépett először újra magyar földre; aki a délszláv háború idején borzasztóan aggódott a volt Jugoszlávia népeiért, és aki Európában sok politikust keresett meg a helyzet csillapításáért – hiába; aki 2008-as haláláig szíven viselte a határon túli magyarság sorsát, és majd mindennap beszélt a határon túli ügyekért felelős állami háttérintézmény vezetőjével?

Mindez nem volt olyan régen, hogy ne élneek még a társadalomban a régi reflexek, szinte minden családban vannak olyanok, akik szolgálták vagy épp elszenveték a közelmúlt diktatúráit. Igazi szembenézés híján az egyik oldalon maradt az önigazolás vagy a szégyenérzet, a másikon a bosszúszomj vagy a közöny. Ezek a reflexek könnyedén visszatérnek választott képviselőinkben is, könnyen kijátszhatóak vagyunk egymás ellen. Ráadásul rengeteg a párhuzam, és sokszor az alkalmazott módszerek is ismétlődnek: a csalóka az, hogy gyakran épp ellenkező politikai előjellel. Ha felfedezzük az ismétlődéseket, az események kimenetelét is jobban ki tudjuk számítani, könnyebben tervezhetünk, és talán jó döntést hozunk a saját életünkkel kapcsolatban.